

Unitatea de învățare nr. 1 INTRODUCERE ÎN STUDIUL PERSONALITĂȚII

1. Natura personalității
2. Abordarea personalității în psihologie
3. Personalitate și comportament
4. Rolul factorilor situaționali

1.1. NATURA PERSONALITĂȚII

Oamenii se aseamănă între ei în multe privințe, care țin de caracteristicile general – umane, dar fiecare individ este, prin însușirile sale particulare, unic, atât în ceea ce privește aspectul său (talie, alură, culoarea pielii și a ochilor, fizionomie) cât și felul lui de a fi (credințe, atitudini, interese, sentimente, obiceiuri, deprinderi comportamentale).

Fiecare persoană posedă un ansamblu de atribute fizice, psihice și psihosociale proprii, care sunt, ca natură, comune tuturor oamenilor, dar se manifestă în configurații unice și irepetabile, conferind originalitatea personalității sale. Chiar dacă există indivizi cu ereditate identică – cazul gemenilor univitelini – nu putem spune că, la nivel psihologic, ei sunt identici, că nu există diferențe între ei. Cunoașterea tuturor acestor aspecte nu este numai obiect al cunoașterii științifice, ci și o preocupare a majorității oamenilor: oricine este interesat să știe cât mai multe despre sine și despre oameni în general, pentru că acest gen de cunoștințe ne ajută să înțelegem mai bine și să anticipăm comportamentul propriu și pe al celorlalți.

Definirea personalității

Semnificația termenului personalitate

Cuvântul, preluat de latini din limba etruscă, avea trei accepții legate de modul de desfășurare a pieselor din teatrul antic. Semnificația actuală a termenului păstrează aceste trei accepțiuni antice, incluzând ansamblul însușirilor (fizice, psihice, relaționale) care conferă individului unicitate.

Paralelă între accepțiunile antice și moderne ale termenului “personalitate”

Accepțiune antică	Accepțiune modernă
Masca – actorii jucau cu fața acoperită de o mască a cărei expresie emoțională era caracteristică pentru personajul interpretat - se referă la aparență și nu la organizarea internă a personajului.	Aspectele biologice ale personalității, în mare măsură de natură ereditară: înfățișarea (forma corpului, fizionomia), particularitățile fiziologice care influențează funcționarea personalității.
Personajul ca atare – cu caracteristicile structurale (organizare internă) și comportamentale (manifestare externă, în desfășurarea acțiunii teatrale), care îl individualizează în raport cu celelalte personaje ale piesei.	Aspectele psihologice – corespund trăsăturilor temperamentale, aptitudinale și caracteriale, care contribuie la individualizarea manifestărilor comportamentale.
Rolul - sistemul de interacțiuni (relații) al personajului cu celelalte personaje ale piesei	Aspectele psihosociale – multitudinea de statute și roluri pe care individul și le asumă pe “scena vieții” și care, prin interacțiuni particularizate, contribuie la unicitatea persoanei.

Allport (1981) definea personalitatea ca fiind: “organizarea dinamică în cadrul individului a acelor sisteme psiho-fizice care determină gândirea și comportamentul său caracteristic” (p. 34). Această definiție indică următoarele aspecte ale personalității: caracterul structurat, organizat al însușirilor individuale, faptul că ea evoluează de-a lungul timpului, că există o unitate între parte psihică și cea fiziologică și că această structură determină particularitățile individuale.

Marele dicționar de psihologie Larousse (1993) dă o definiție cuprinzătoare, care ține cont atât de pozițiile teoretice, cât și de semnificația acordată în limbajul comun acestui termen: “caracteristică relativ stabilă a felului de a fi al unei persoane, a modului de a reacționa în situațiile în care se găsește”, menționând că, în majoritatea cazurilor, termenul nu acoperă aspectele cognitive ale conduitei (intelență, aptitudini, cunoștințe), ci doar pe cele afective, emoționale, dinamice.

Toate aceste dificultăți par să indice că teoreticienii nu au găsit încă un cadru conceptual unitar de raportare și de definire a acestei entități. Acest gen de definiție este prea general pentru a putea permite o abordare operațională, autentic științifică. Descrierea, măsurarea și explicarea rolului cauzal al personalității în raport cu comportamentul necesită o definire mai clară a ceea ce este și cum se manifestă personalitatea.

Caracteristicile personalității

Psihologia a încercat, încă de la începuturile sale, să răspundă la câteva întrebări fundamentale: Prin ce se aseamănă și prin ce se deosebesc indivizii între ei? Care este natura acestor asemănări și deosebiri? Care sunt mecanismele fiziologice care stau la baza transmiterii însușirilor? Cum se dezvoltă personalitatea? Care este rolul eredității și al învățării în determinarea unei configurații unice a însușirilor psihice? Sintetizând cunoașterea psihologică a personalității până la momentul prezent, caracteristicile majore ale personalității ar putea fi rezumate astfel (Schiffman, Kanuk, 1991, pp. 100-101): personalitatea reflectă diferențele individuale, este constantă, consistentă, modelabilă, cauză internă a comportamentului.

- **Personalitatea reflectă diferențele individuale, unicitatea fiecărei persoane.** Deși există trăsături de personalitate comune mai multor indivizi, cum ar fi sociabilitatea, dominanța, conservatorismul, manifestarea acestor trăsături la nivelul fiecărui individ are particularități sub aspectul conținutului sau al frecvenței și intensității de manifestare. Unii sunt mai sociabili, alții mai puțin sociabili, iar modul concret în care își manifestă sociabilitatea depinde, pe de-o parte, de modul în care au învățat să-și manifeste sociabilitatea în perioada de formare a personalității (valori asociate relațiilor cu ceilalți, norme sociale adoptate, atitudini, interese, deprinderi comportamentale), iar, pe de altă parte, de natura situației (avem mai frecvent comportamente sociabile cu cei pe care îi cunoaștem decât cu necunoscuții, în situații informale mai mult decât în cele formale).
- **Personalitatea este constantă.** O trăsătură de personalitate, odată formată, are tendința de a se menține în aceeași formă o perioadă lungă de timp, poate chiar toată viața. Tendința de a-și asuma riscuri, manifestată în copilărie prin inițiativă, căutarea noului, imprudență în fața unei situații necunoscute, decizia rapidă și pripită în situații incerte, chiar dacă este modelată prin educație, are tendința de a se manifesta în comportamente relativ similare pe durata întregii vieți.
- **Personalitatea este consistentă.** Sistemul trăsăturilor de personalitate posedă o consistență internă, în sensul că trăsături relativ asemănătoare sau complementare au tendința de a se asocia în configurații stabile (factori de personalitate), fiind mai puțin probabil ca trăsăturile contradictorii să coexiste în sistem.
- **Personalitatea este modelabilă.** Sub influența factorilor sociali sau chiar prin demersul auto-formativ al persoanei, unele trăsături de personalitate pot fi modificate.

Această caracteristică a personalității face posibilă însăși formarea personalității în copilărie și adolescență și remodelarea ei pe parcursul întregii vieți.

- **Personalitatea, ca „sistem de invarianți interni”**, este un factor causal care determină relativa constanță a comportamentului în situații diferite, spre deosebire de factorii situaționali, care sunt responsabili de variabilitatea acestuia.

Criterii generale pentru o bună teorie a personalității

Orice teorie, indiferent de domeniu, este o verigă dinamică în relația cunoaștere-practică. Cunoașterea empirică este situată la nivelul bunului simț comun (accesibilă tuturor oamenilor), ea nu utilizează concepte riguroase și are un caracter subiectiv (este influențată de competența subiectului, de motivele, interesele, afectele și intențiile sale). Cunoașterea științifică presupune concepte riguros definite și metode de cercetare la fel de riguroase, menite să garanteze valoarea de adevăr a cunoașterii, obiectivitatea ei, indiferent de subiectivitatea cunoscătorului. Teoria este formalizarea cunoașterii științifice într-un corp de enunțuri explicative articulate despre o arie de fenomene. Practica ne pune probleme de înțelegere a unor fenomene și relații, iar cercetarea științifică găsește răspunsuri la aceste probleme, explicații coerente și corecte, care să permită ulterior rezolvarea acelor probleme.

Teoria pleacă de la o problemă din realitate, emite ipoteze explicative organizate coerent, testează aceste ipoteze prin cercetări empirice, sintetizează rezultatele cercetării în cazul ipotezelor confirmate și caută noi modalități de testare a teoriei pentru ipotezele nevalidate empiric. Utilizarea rezultatelor cercetării în reformularea teoriei servește și unor scopuri practice. În practică, se spune că “cel mai practic lucru este o bună teorie”, deoarece ea permite interpretarea realității, predicții corecte bazate pe această interpretare, validarea predicțiilor în practică și rafinarea metodelor de intervenție. Cercetarea joacă un rol esențial în rafinarea unei teorii prin corecții și reformulări succesive, iar teoria este cea care propune cercetării noi și noi teme de verificare a enunțurilor teoretice.

Schultz (1986) arată că orice model teoretic al personalității răspunde la câteva întrebări fundamentale: care sunt raporturile dintre ereditate și cultură, dintre liber arbitru și determinism, dintre experiențele timpurii și cele târzii, dintre universalitate și unicitate, dintre scopuri - trebuințe și aspirații, dacă oamenii sunt buni sau răi, sau ce și cum este viața ideală și personalitatea ideală.

O teorie cuprinzătoare a personalității trebuie să posede enunțuri consistente (necontradictorii) referitoare la natura caracteristicilor general umane, la natura diferențelor individuale în manifestarea caracteristicilor psihice și la modul în care caracteristicile și tendințele general umane ajung să se diferențieze la nivel individual. Pentru a putea constitui o teorie completă a personalității, aceste enunțuri trebuie să îndeplinească un minim de criterii de adecvare formală: teoria trebuie să se ocupe de legități, de esențe, să aibă un caracter general, să fie operațională, economicoasă, stimulatoare, aplicabilă și validă empiric (Maddi, 1976).

Exerciții

1. Dați 2 exemple de persoane cunoscute din diferite domenii ale vieții sociale. Ce puteți spune despre felul lor de a fi? Care sunt trăsăturile de personalitate care le caracterizează? Cum ați ajuns la identificarea acestor trăsături?
2. Prin ce se aseamănă și prin ce se deosebesc la nivel de personalitate aceste persoane?

1.2. ABORDAREA PERSONALITĂȚII ÎN PSIHOLOGIE

Nomotetic și idiografic în abordarea personalității

Orice știință este un corp de cunoștințe **coerente**, pe baza căruia se pot **explica** fenomenele din **domeniul propriu** și se pot emite **predicții**. Psihologia personalității are ca domeniu de studiu totalitatea caracteristicilor structurale ale persoanei umane, sub aspectul elementelor comune și al particularităților diferențiatore. Scopul ei este înțelegerea aspectelor generale și diferențiale ale personalității, explicarea comportamentului uman, predicția acceptabilă a comportamentelor și evoluțiilor viitoare, pornind de la caracteristicile relativ stabile, în ciuda variabilității determinate de situații.

Psihologia personalității are de ales între două abordări opuse: nomotetică și idiografică.

Abordarea nomotetică se bazează pe:

- găsirea legăturilor, a invarianțelor comune tuturor oamenilor, unor grupuri mai largi sau mai restrânse;
- găsirea structurilor, mecanismelor, care determină adaptarea unică, originală la mediul care sunt cauzele diferențierilor interumane în domeniul recepției, prelucrării informației, a rezonanței afective;
- în general folosește un limbaj formalizat, în sensul că fiecare termen este definit riguros și are aceeași semnificație pentru cel care elaborează teoria, ca și pentru cei care o receptează sau o folosesc în scopuri de cercetare.

Abordarea idiografică se bazează pe:

- ceea ce este singular, unic, irepetabil;
- pe identificarea trăsăturilor individuale ce nu pot fi subsumate unei categorii (nu pot dobândi un nume generic);
- are un caracter strict descriptiv și nu explicativ;
- folosește o terminologie mai puțin formalizată, ceea ce, la re-transmiteri succesive, poate da naștere la numeroase distorsiuni (fiecare receptor al descrierii interpretează semnificația cuvintelor în funcție de experiența și ... competența sa lingvistică).

De notat că descrierea comportamentelor și a trăsăturilor din ambele abordări se bazează, de multe ori, pe limbajul cotidian, ceea ce creează uneori confuzii în privința semnificației termenilor. Psihologia personalității îmbină cele două tipuri de abordări în proporții diferite, în funcție de nivelul abordării, explicând modul în care invarianța și particularul dau adaptări unice și totuși comparabile.

Niveluri de abordare și de explicație în psihologia personalității

Abordarea nomotetică oferă explicații situate la diferite niveluri de generalitate:

- **General uman:** natura personalității, natura asemănărilor și deosebirilor dintre oameni în general; rolul eredității și al mediului în explicarea asemănărilor și deosebirilor; natura constanței personalității de-a lungul vieții, natura consistenței personalității; natura modelabilității personalității.
- **Diferențe la nivel grupal și individual:** natura asemănărilor și deosebirilor dintre oameni la nivel inter-grupal și inter-individual.
- **Particularități individuale:** natura unicității persoanei.

În acest curs vor fi prezentate abordările cele mai recente ale naturii personalității, ale diferențelor de grup și individuale și ale unicității persoanei pe mai multe niveluri:

- cel al **trăsăturilor** de personalitate – pentru a explica comportamentele și modul în care are loc interacțiunea cu mediul social, învățarea, dezvoltarea personalității;
- **neurofiziologic** și chiar **biochimic** – pentru a explica diferențele individuale la nivel de funcționare a sistemului nervos și endocrin;
- **genetic** – pentru a explica diferențele înnăscute în funcționarea sistemului nervos care determină diferențe la nivel psihologic;

- **evoluționist** – pentru a explica de ce s-au păstrat, în decursul evoluției filogenetice, acele caractere care au valoare adaptativă și modul în care ele se manifestă atât la nivel de caracteristici general umane, cât și la nivel de diferențe individuale.

În prima jumătate a secolului al XX-lea, teoriile au încercat să dea explicații globale ale structurii și funcționării personalității. Enunțurile din aceste teorii erau destul de generale și cu valoare explicativă și predictivă limitată, așa cum s-a văzut în timp, pe măsură ce cercetările empirice testau valoarea de adevăr a fiecărei teorii. În a doua jumătate a secolului trecut, cunoașterea ajunge într-un impas, deoarece în ciuda diversității lor, nici o teorie nu putea da o explicație completă a domeniului. Acest lucru a impus o schimbare de paradigmă: personalitatea este un domeniu prea complex pentru a fi explicat printr-o singură teorie, ceea ce face necesară limitarea cercetărilor și a modelelor explicative la sectoare și aspecte ale personalității. Acest lucru permite aprofundarea explicațiilor și, prin aceasta, sporirea valorii explicative și predictive a enunțurilor teoretice. Perspectivele de viitor în psihologia personalității vizează sintetizarea descoperirilor și teoriilor în domeniu limitat și elaborarea unei noi teorii unificatoare a personalității, dar acest lucru nu este de așteptat prea curând.

Psihanaliza și neopsihanalizele (S. Freud, C.G. Jung, A. Adler, K. Horney, E. Fromm, E. Erickson) Acest grup de teorii constituie primele explicații ale personalității pornind de la dinamica psihică și relația individului cu realitatea. Meritul lor constă în faptul că au oferit modele explicative ale raporturilor conștient-inconștient și ale stadiilor de dezvoltare ontogenetică. În teorii relativ înrudite ca perspectivă, psihanaliza și neopsihanalizele au explicat comportamentul și trăsăturile/ tipurile de personalitate pe baza interacțiunii dintre impulsurile biologice și constrângerile realității.

Cercetările ulterioare au dovedit limitele teoriilor în privința satisfacerii criteriilor unei bune teorii a personalității, mai ales în ceea ce privește consistența, validitatea empirică, precizia (aceste teorii conțineau multe concepte vagi), caracterul operațional (multe concepte nu au permis măsurarea), completitudinea (deși intenționau să explice personalitatea în ansamblul ei, n-au reușit să o facă). Valoarea lor constă în faptul că au constituit baza unor psihoterapii efective și au fost, prin disputele provocate, extrem de stimulative pentru dezvoltarea domeniului.

Abordarea umanistă (C. Rogers, A. H. Maslow) constituie o viziune optimistă asupra naturii umane, care pune accent pe unicitatea persoanei. A cunoscut o foarte mare popularitate tocmai datorită caracterului intuitiv și al optimismului. Cu toate acestea, teoriile umaniste au câteva puncte slabe:

- “păcătuiesc” în privința preciziei, consistenței validității empirice, completitudinii și caracterului operațional;
- optimismul asupra naturii esențialmente bune a omului este arbitrar, naiv, romantic și nerealist;
- încurajarea tuturor indivizilor să se auto actualizeze plenar (indiferent de inerentele constrângeri sociale) poate duce la haos;
- liberul arbitru este limitat de normele sociale.

Abordarea comportamentalistă (behavioristă) (B.F. Skinner, J. B. Rotter și, parțial, A. Bandura) se axează pe rolul învățării în modelarea comportamentului. Meritele cele mai mari ale acestor teorii rezidă în faptul că au explicat comportamentul ca rezultat al învățării, cu accent pe factorii externi – stimuli și situație. Deși au neglijat în bună măsură factorii interni, teoriile comportamentaliste au accentuat rolul factorilor sociali în determinarea comportamentului (Rotter, Bandura). Diferențele dintre indivizi se datorează diferențelor de situații de învățare la care au fost expuși.

Mecanismele învățării (condiționare operantă, învățare observațională) – explică modul în care se formează predispozițiile comportamentale relativ stabile. Cele mai importante aplicații sunt în utilizarea legilor învățării în modificarea comportamentelor (inclusiv terapii

comportamentale) – o bună ilustrare a principiului că cel mai practic lucru este o bună teorie. Un minus al teoriilor comportamentaliste a fost faptul că au fost mai puțin preocupate de construirea unui corp de concepte și legități care să explice personalitatea în ansamblul ei.

Abordarea cognitivă (G. Kelly) În contextul celorlalte curente din psihologia personalității, abordarea cognitivă a pus în centrul preocupărilor sale procesele de cunoaștere ca modalitatea principală de adaptare mediu (omul ca “savant naiv”) și a explicat diferențele individuale prin prisma diferențelor în proceselor de cunoaștere. Constructele personale, rezultate din experiențe particulare ale fiecărui individ explică diferențele interindividuale. Kelly a fost un post-modernist (de avangardă la vremea aceea!!!) prin faptul că a explicat modul în care indivizii și societățile “construiesc” realitatea psihologică (subiectivă). Valoarea abordării constă în deschiderea operată în domeniul explicării atitudinilor, a atribuirilor cauzale, a autoreglării comportamentului și a formulării scopurilor.

Abordarea socio-cognitivă (A. Bandura) Teoria lui Bandura este o sinteză a două tendințe: **cognitivism** – pune accent pe procesele cognitive ca mediatori în receptarea realității și în determinarea comportamentului – și **comportamentalism** – încorporează legilor învățării (rolul întăririi, al modelului) în explicarea dezvoltării. Abordarea socio-cognitivă reorientează preocupările behavioriste înspre mecanismele cognitive ale învățării în context social. Comportamentul este rezultatul interacțiunilor dintre factori interni individului (personalitate), comportament și factori sociali, fiind vorba de o cauzalitate triadică reciprocă. Explicarea funcționării personalității este completată de includerea rolului autoreglării în determinarea/modificarea comportamentului.

Teoriile contemporane au păstrat modelul trăsăturilor și s-au orientat preponderent spre adâncirea explicației naturii trăsăturilor până la nivel neurofiziologic și biochimic (Costa & McCrae, Eysenck, Tellegen), integrând teoria evoluționistă și descoperirile din domeniul geneticii în explicarea personalității.

1.3. PERSONALITATE ȘI COMPORTAMENT

Sistemul de personalitate

Teoriile trăsăturilor (G.W. Allport, R.B. Cattell, H.J. Eysenck) Cele mai stimulative sub aspectul cercetărilor empirice au fost teoriile trăsăturilor. Acest grup de teorii a apărut ca o reacție la teoriile psihanalitice, în încercarea de a găsi răspunsuri acolo unde acestea nu reușiseră. Teoriile trăsăturilor postulează existența unor configurații de caracteristici relativ stabile care constituie cauze interne ale comportamentelor. Controversele în interiorul curentului se referă la mai multe aspecte:

- Care este natura trăsăturilor? Sunt ele reale (există ca atare, au un suport biologic) sau nominale (sunt simple etichete pe care le punem, pentru comoditatea înțelegerii, pe un mănunchi de însușiri)?
- Au o existență latentă (permanență) chiar atunci când nu se manifestă la nivel comportamental sau este vorba de simple răspunsuri la factorii situaționali?
- Sunt înnăscute sau învățate?
- Sunt cu adevărat general-umane?

Fiecare teorie din acest grup propune o altă modalitate de stabilire a trăsăturilor: statistică (Cattell), teoretică (Allport, Eysenck), lexicală (Big Five – Costa & McCrae). Valoarea teoriilor trăsăturilor constă într-o abordare mai pragmatică și mai operațională a personalității, ceea ce a permis dezvoltarea unor instrumente și a unor studii bazate pe identificarea trăsăturilor la nivelul populațiilor, grupurilor și indivizilor.

Punctul comun al grupului de teorii este acordul asupra existenței unor entități interne stabile, care au un rol cauzal în raport cu comportamentul. Aceste însușiri stabile sunt denumite **trăsături** de personalitate și ele au tendința de a se grupa în **factori** de personalitate, cu un

grad mai mare de generalitate. Trăsăturile de personalitate pot fi grupate, după funcția pe care o îndeplinesc în sistemul de personalitate, în trăsături temperamentale, trăsături aptitudinale și trăsături caracteriale. În sens larg, personalitatea încorporează toate aceste trei laturi, dar, în sens restrâns, termenul se referă doar la trăsăturile temperamentale și la cele caracteriale.

Trăsăturile de personalitate

Trăsăturile de personalitate sunt general umane, adică ele sunt comune tuturor oamenilor, dar intensitatea cu care se manifestă o anumită trăsătură variază de la un individ la altul, la fel ca și poziția pe care trăsătura o ocupă în configurația individuală de trăsături. Aceeași trăsătură poate ocupa, de la un individ la altul, o poziție centrală, o poziție principală (10-15 trăsături principale), sau una secundară (practic există un număr foarte mare de astfel de trăsături). Din combinația nenumăratelor trăsături, care pot ocupa poziții ierarhice diferite în sistemul de personalitate și pot lua forme particulare de la un individ la altul, rezultă diversitatea structurilor de personalitate care dau unicitatea persoanei. Personalitatea poate fi definită, din acest punct de vedere, ca o configurație particulară de trăsături temperamentale, aptitudinale și caracteriale, specifică unei persoane.

Formarea personalității este rezultatul interacțiunii, de-a lungul copilăriei, a factorilor ereditari (predispoziții temperamentale și aptitudinale) cu factorii de mediu (influențe educative). În această interacțiune, factorii înnăscuți joacă rolul unor moderatori ai influențelor mediului. Modelarea personalității prin învățare pornește de la exterior: factorii situaționali produc modificări comportamentale, care, la rândul lor, vor duce, în timp, la modificări la nivelul atitudinilor și al deprinderilor comportamentale și, în final, la schimbări la nivelul trăsăturilor de personalitate.

Exemple: trăsăturile de personalitate și manifestarea lor la nivel individual

“Era pretutindeni iubit din pricina veseliei și vioiciunii sale, îi plăcea societatea și dansul. Dar încă de pe atunci era foarte insistent în apărarea dreptului său. S-ar putea ca firea lui veselă să-l fi ferit în oarecare măsură de înclinația spre susceptibilitate și neîncredere. Mat târziu, firea lui paranoidă s-a manifestat într-un mod foarte pronunțat ... ajungând din ce în ce mai mult la atitudinea unui “cârcotaș tipic”. Enorma cantitate de materiale și documente pe care a strâns-o indică perseverența sa, dar totodată și neobosita lui activitate” (activism, n.n. Leonhart, 1979, pp. 218-219).

Comportamentul

La fel ca în cazul personalității, definirea comportamentelor întâmpină o serie de impedimente, de unde apariția unei multitudini de definiții. Unii teoreticieni, aparținând mai ales școlii behavioriste clasice, definesc comportamentul ca “*totalitatea manifestărilor observabile și măsurabile ale unei ființe în mediul său*”, în timp ce alții (neo-behavioriștii) admit influența variabilelor interne, atunci când ele pot fi asociate unor aspecte măsurabile (Reber, 1985); acest tip de definiții restrânge comportamentul la ceea ce este observabil și măsurabil, excluzând o serie de determinanți interni comportamentului. Alte definiții (Șchiopu, 1997) consideră că în sfera comportamentului intră “*...totalitatea reacțiilor pe care o ființă vie le exprimă în mod organizat față de incitațiile incluse în factorii săi de mediu. Comportamentul se constituie de fiecare dată bazat pe o alegere (selecție) dintr-o mulțime de reacții posibile, alegere finalizată pentru menținerea în condiții optime a formei și funcțiilor ființei respective ca TOT*” (unitar, n.n.). Una din problemele acestui tip de definiții este dacă reflexele necondiționate, care sunt răspunsuri observabile și măsurabile, pot fi incluse în comportament, atâta timp cât nu presupun “o alegere” dintre reacții posibile, ci sunt univoce. O a doua problemă este dacă sfera comportamentului se restrânge doar la răspunsuri la

incitațiile mediului (așa cum enunță definiția de mai sus) sau include și acțiunile inițiate ca răspuns la stimuli interni (trebuințe).

Exemple: identificarea trăsăturii pornind de la comportamente

Dacă o persoană se manifestă în mod constant evitând să ia cuvântul într-o adunare, roșește atunci când se adresează cuiva, evită să privească prea mult în ochi interlocutorul atunci când vorbește, tragem concluzia ca aceste comportamente se datorează (sunt cauzate) unei trăsături de personalitate – timiditatea.

Analizând ceea ce este variabil în aceleași comportamente, avem tendința de a atribui factorilor situaționali (diferiți de la o situație la alta) cauza acestor variații. De exemplu, aceeași persoană poate roși mai puțin, uneori chiar deloc, privește mai mult timp în ochi interlocutorul, vorbește cu degajare și fără să se inhibe pentru a-și susține punctul de vedere când vorbește cu persoane apropiate, spre deosebire de comportamentele “timide” atunci când are de-a face cu necunoscuți. Diferența de intensitate a comportamentelor “timide” este atribuită în acest caz diferențelor de relație cu interlocutorul. Dacă am fi observat persoana respectivă numai în relațiile cu cei apropiați, nu am fi știut că este timidă.

O viziune sistemică unificatoare asupra individului și a relaționării sale cu mediul impune considerarea comportamentului ca manifestare externă, observabilă, a individului în mediul său, indiferent dacă este vorba de comportamente de răspuns la stimuli externi (reactive) sau de comportamente inițiate dinăuntru (proactive). Chiar dacă rolul mediator al structurilor interne (personalitate) în raport cu comportamentul este mai evident în cazul activităților proactive, influența personalității este evidențiable și în cazul activităților de răspuns (reactive). Elementele acestei structuri interne stabile, trăsăturile de personalitate, asigură o relativă constanță a comportamentelor, în condiții variabile ale mediului extern.

Din perspectiva psihosociologică, procesul de formare a personalității sub acțiunea factorilor de mediu social poate fi definit și ca **enculturație** – asimilare de modele culturale, proces prin care fiecare individ își însușește valori, își formează atitudini și deprinderi comportamentale concordante cu cerințele vieții sociale, devine apt să funcționeze în societatea în care s-a născut și dezvoltat. Formarea personalității este un proces care se derulează predominant în prima parte a vieții – copilărie și adolescență, dar continuă pe toată durata vieții. Atunci când condițiile sociale se schimbă radical (emigrare, tranziție etc.) este necesară o readaptare a individului, o repunere a lui în acord cu cerințele vieții sociale modificate, pentru a fi apt să funcționeze într-o altă societate cu o cultură diferită. Procesul de readaptare presupune modificări la nivelul personalității, nu numai al comportamentelor, o remodelare a trăsăturilor de personalitate în concordanță cu noile modele culturale impuse de societate, **aculturația** – adaptarea la o nouă cultură.

Adaptativ și expresiv la nivel comportamental

Orice comportament are două aspecte esențiale: aspectul adaptativ, de înfruntare a situației, care poate fi considerat predicatul acțiunii (CE face) și aspectul expresiv, stilistic, care poate fi considerat adverbul predicatului (CUM face). În concepția lui Allport (1961/ 1981), aceste laturi au naturi diferite și sunt o sursă bogată de informații despre felul de a fi al unei persoane (pp. 459-461).

- **latura de înfruntare** are legătură cu sarcina de adaptare într-o situație concretă (trebuințe de moment și cerințele situației); ea este conștientă (chiar dacă utilizează deprinderi și abilități automatizate), intenționată (are un scop), motivată specific și presupune efort și precizie; efortul și precizia comportamentului depind în special de cunoștințe, aptitudini, deprinderi; este direcționată spre satisfacerea unei trebuințe sau/ și producerea unei schimbări în situație; datorită faptului că este conștientă, latura de

înfruntare poate fi mai ușor controlată voluntar și modificată în funcție de cerințele situației;

- ***latura expresivă*** nu este motivată sau intenționată, nu are un scop, dar poate avea efecte incidentale; este emisă spontan și de multe ori nici nu este conștientă; nu presupune efort sau precizie, ci stil personal de a face ceva; acest “stil” reflectă structuri profunde ale personalității, mai ales de natură temperamentală; datorită faptului că este de natură spontană și inconștientă, latura expresivă este greu de controlat și, de multe ori, aproape imposibil de modificat (de exemplu scrisul de mână);

Efortul de a îndeplini o sarcină în mod prescris (așa cum o cere situația) este diferit de impulsul de a o îndeplini “în stil personal”, așa cum “ne vine”. Există activități în care latura de înfruntare este importantă, cum sunt conversația, dansul, desenul, activitățile artistice în general, și activități în care latura de înfruntare este importantă, cum sunt conducerea automobilului, răspunsul la un examen, rezolvarea unei probleme de matematică.

Exemple: înfruntare și expresie în comportamentele din clasă

- Modul în care un elev rezolvă o temă pentru acasă este prescris, structurat de sarcină: ce anume are de făcut. Pentru a răspunde la cerințele sarcinii, elevul va utiliza cunoștințele de la materia respectivă, deprinderile de lucru formate, aptitudinile sale (inteligența, aptitudinea pentru matematică sau pentru română, de exemplu) – latura de înfruntare. Rezultatul activității (tema rezolvată în caiet) încorporează însă și felul lui de a fi: ordonat sau dezordonat în scris, sistematic sau dezorientat în argumentare – latura expresivă a comportamentului.
- Răspunsul elevului la tablă va încorpora încă și mai multe elemente expresive decât tema scrisă. Pe lângă cunoștințele, deprinderile de argumentare și aptitudinile necesare răspunsului la sarcină – latura de înfruntare (instrumentală), felul în care răspunde, expresia mimică, intonația, pronunția, postura, privirea, vor furniza indicii felul lui de a fi în general – latura expresivă (stilistică) a comportamentului.

Cunoașterea personalității pornește din exterior, de la observarea și măsurarea comportamentelor, surprinderea aspectelor comune mai multor comportamente în situații variabile, degajarea invarianțelor și deducerea, pe baza acestora din urmă, a trăsăturilor de personalitate. Considerând că personalitatea, ca sistem de invarianți interni, este relativ constantă în timp, atribuim trăsăturii de personalitate ceea ce este constant într-un șir de comportamente în situații diferite.

Exerciții

1. Dați 3 exemple de termeni care numesc trăsături de personalitate. Prin ce comportamente se manifestă aceste trăsături la majoritatea persoanelor?
2. Faceți un autoportret al personalității Dvs. utilizând 5 termeni care numesc trăsături, primele care vă vin în minte. De ce ați ales aceste trăsături și nu altele? Ce fel de trăsături sunt și ce loc ocupă în sistemul Dvs. de personalitate?
3. Analizați un comportament propriu sau al unei alte persoane și evidențiați elementele de înfruntare.
4. În cazul comportamentului de mai sus, evidențiați elementele de expresie.

1.4. ROLUL FACTORILOR SITUAȚIONALI

Critica modelului trăsăturilor

Ideea determinismului intern al comportamentului – schema “X se comportă așa pentru că are trăsătura Y” este o explicație frumoasă, clară, simplă. Dar este oare și adevărată? Oare rolul

structurilor interne este chiar atât de mare? Cele mai multe critici ale acestei concepții vin din direcția psihologiei sociale, care reproșează modelului trăsăturilor faptul că ignoră determinismul situațional și mai ales determinismul social al comportamentului. Cercetările de psihologie socială pun în evidență determinismul extern al comportamentului: factori existenți în situație pot influența comportamentul până la a se manifesta în contradicție cu trăsătura. Mai putem vorbi atunci de personalitate în calitate de agent cauzal?

Exemplu: ce influențează mai mult comportamentul, trăsătura sau situația?

Dacă o persoană are obiceiul să întârzie (comportament) în majoritatea împrejurărilor, dar reușește să fie întotdeauna punctuală (comportament) atunci când se întâlnește cu șeful ei, este punctuală (trăsătură) sau nu? Dacă ar fi să plecăm de la schema din paragraful precedent, șeful ei va spune cu certitudine că este o persoană punctuală (a observat aceste comportamente în repetate rânduri, nu?), iar colegii, prietenii, rudele și cunoscuții vor spune că nu este punctuală (și ei au observat comportamentele ei în repetate rânduri și situații).

Putem utiliza generalizările bazate pe observații pentru a identifica trăsătura? Se comportă persoana în concordanță cu trăsătura sau cu situația? Situația impune inevitabil niște constrângeri în manifestarea unui comportament. Cât de “puternică” este situația în raport cu trăsătura?

Psihologia socială pune în discuție determinismul intern al comportamentului și prioritatea lui cauzală și merge până la a nega importanța sau chiar existența unei structuri interne cu rol cauzal (personalitatea, trăsăturile de personalitate). “X se comportă așa pentru că oricine în situația respectivă se comportă așa”. Și aceasta ar putea fi o explicație frumoasă, clară și simplă. Dar este și adevărată? Oare n-ar fi mai aproape de adevăr să regândim controversa personalitate-situație din perspectiva interacționismului? Comportamentul poate fi abordat ca un rezultat al interacțiunii factorilor interni individului (trăsături) și ai factorilor externi (situația concretă în care se găsește).

Concepția interacționistă

În încercarea de a reconcilia modelul trăsăturilor și psihologia socială, Mischel (1999) propune o abordare socio-cognitiv-afectivă, în care situația și factorii interni interacționează în determinarea comportamentului. Desigur, descrierea personalității este mai ușoară în termeni de trăsături, deoarece termenii pe care îi folosim provin din limbajul comun și semnificația lor este mai ușor înțeleasă. În plus, la nivelul simțului comun, oamenii își formează impresii despre semenii, impresii care pot prezice cu o acuratețe acceptabilă comportamentul indivizilor. Rămâne însă întrebarea dacă aceste impresii nu ghidează comportamentul percepătorului în interacțiunea cu celălalt, jucând rolul profeției care se autoîmplinește, iar experimentale de psihologie socială au demonstrat astfel de fenomene în variate tipuri de situații.

Predispozițiile comportamentale constante de la o situație la alta ar trebui să fie reale, dar sunt mai greu de evidențiat. În situația în care sunt reale, se pune problema dacă ele sunt agenți cauzali, sau doar rezumatul unor comportamente observate. Din punct de vedere științific, trăsăturile ar trebui validate numai dacă există certitudinea că predicțiile făcute pe baza lor sunt fiabile. Definiția lui Mischel pentru trăsătură este: “*probabilitatea condițională a unei categorii de comportamente într-o categorie de contexte*” (ap. Matthews, 2005, p. 62)

Critica modelului teoretic al lui Mischel

În modelul lui Mischel, descrierea personalității se face în termenii unor trăsături cu grad scăzut de generalitate, de tip “dacă-atunci”, iar acestea au o valoare explicativă și predictivă relativ scăzută. Întrebarea ce decurge logic din aceasta este: care este utilitatea reală

a modelului? A descrie personalitatea în termeni de trăsături mai generale permite predicții valabile pentru un număr mai mare de situații. Felul în care se comportă persoana cu celălalt joacă pentru acesta rolul de “situație”, deci personalitatea este o funcție a relației interpersonale. Problema este a dificultății cuantificării influențelor situaționale și a definirii unor categorii de situații.

Factorii situaționali

Rolul factorilor situaționali și al trăsăturilor în determinarea comportamentului variază în funcție de aspectul situațional. Există situații slab structurate și situații puternic structurate, iar gradul de influență al fiecăreia supra comportamentului diferă.

- În **situații slab structurate** – în care regulile de comportare, prescripțiile, interdicțiile sunt puține, importanți sunt factorii de personalitate; influența personalității individului asupra comportamentului și chiar a factorilor situaționali este mai puternică decât influența acestora din urmă asupra comportamentului lui.
- În **situații puternic structurate** – în care regulile de comportare, prescripțiile, interdicțiile sunt numeroase, factorii de personalitate sunt mai puțin importanți, deoarece influența factorilor situaționali asupra comportamentului este mai puternică decât cea a personalității.

Exemple: situații puternic structurate și slab structurate

- În situațiile interpersonale **informale** (o discuție între prieteni), nu există prescripții de rol clare și personalitatea se manifestă mai autentic în comportament – putem să ne dăm seama mai ușor de trăsăturile de personalitate ale unei persoane.
- În situațiile interpersonale **formale** (un interviu de angajare) prescripțiile de rol sunt foarte clare, actorii sunt “dresați” să se comporte “profesional”, ca atare comportamentul nu reflectă în mod autentic trăsăturile lor de personalitate. Întrebarea este: cât % din impresia interpersonală a celor doi se datorează personalității celuiilalt și cât % situației în care ei se află?

În exemplele de mai sus, în ambele situații fiecare devine factor de context pentru celălalt (adică îi influențează din exterior comportamentul), dar în mod diferit: în primul exemplu influența este una negociată direct, în cel de-al doilea, pe lângă influența directă (intervievatorul se poartă amabil cu candidatul și asta îl face să se simtă în largul lui) mai este cel puțin una care ține strict de situație – miza interviului de angajare (candidatul se va prezenta în cea mai favorabilă lumină posibilă pentru a obține postul!).

Exemplu: suntem politicoși sau salutăm politicoși?

- Putem spune despre o persoană dacă este respectuoasă (impresie) doar observându-i comportamentul? Felul în care o persoană salută pe stradă (comportament) este determinat de trăsătura “respectuos” sau de situație?
- Pentru a răspunde la întrebarea legată de trăsătură ar trebui să știm dacă salută la fel de politicoși pe toată lumea, chiar și persoanele care îi sunt antipatice, dacă salută politicoși întotdeauna, indiferent dacă s-a certat sau nu cu persoana respectivă și așa mai departe.

Deci un singur comportament nu este de ajuns pentru a identifica o trăsătură.

Interacțiunea personalitate-situație

Câte tipuri de situații există? Are fiecare tip de situație aceeași influență asupra tuturor oamenilor? De exemplu situațiile care provoacă anxietate (pierderea controlului, pericolul fizic, critica socială), au același efect asupra tuturor? Van Heck (1999) a găsit 10 tipuri de situații: conflict interpersonal (nevrotism), munca în comun (sociabilitate), familiaritate și relații interpersonale, recreere, călătorii, ritualuri, sport, excese, servicii, afaceri (ap. Matthews

et. al, 2005, p. 69). Există situații, cum este cea de conflict interpersonal, care favorizează manifestările nevrotice, indiferent dacă persoana are sau nu un nivel înalt al acestei trăsături.

Abordarea interacționistă explică relația dintre trăsăturile de personalitate și situație prin următoarele principii (Derlega et al. 1991, pp 167-168):

- Trăsăturile specifice se manifestă numai în situații relevante.
- Orice trăsătură se manifestă mai ușor în anumite situații decât în altele.
- Trăsătura unei persoane poate schimba situația.
- Indivizii caută activ situații concordante cu trăsăturile lor de personalitate.

Interacțiunea personalitate-situație presupune mai multe modalități de intervenție activă a caracteristicilor persoanei în modificarea situației: selecția situațională, evocarea, manipularea.

Selecția situațională Oamenii nu doar reacționează la situații, ci le caută și le creează prin propriul comportament, în concordanță cu predispozițiile pe care le posedă la nivel de personalitate. Ne simțim mai la largul nostru în situații care sunt concordante cu predispozițiile noastre, de aceea le vom căuta activ; ne simțim stânjeniți în situații care sunt în contradicție cu predispozițiile noastre, de aceea le vom evita. În orice situație există o marjă de libertate de alegere, dată de capacitatea noastră de a evalua alternative și de a lua decizii. Dar ce alternativă de acțiune vom alege depinde, în mare măsură, de structura noastră de personalitate.

Exemple: trăsătură și selecție situațională

- Persoana sociabilă (trăsătură) tinde să caute compania celorlalți (comportament), este relaxată în prezența necunoscuților și, pentru că dorește să interacționeze cu ei, are inițiative în a deschide discuția, stabilește mai ușor contacte interpersonale, ca atare o vom găsi mai des în compania celorlalți decât singură (persoana **caută** situații concordante cu trăsătura).
- Persoana agresivă (trăsătură) percepe multe situații ca fiind amenințătoare, reacționează ca și cum ar fi atacată (comportament), ajunge la conflicte pe care le rezolvă prin agresiune fizică sau verbală (persoana **crează** situația concordantă cu trăsătura).

Evocarea. Prin felul lor de a fi, indivizii evocă anumite răspunsuri la ceilalți. Unii oameni zâmbesc și provoacă un zâmbet de răspuns, prin care relaxează situația și și-o fac mai confortabilă afectiv; din această cauză, interacțiunea cu ceilalți decurge lin și plăcut; percepția lor despre ceilalți este că sunt niște persoane amabile și de treabă. Alții sunt încruntați și tensionați tot timpul, le produc și celorlalți o stare de tensiune care face ca interacțiunea dintre ei să fie dezagreabilă; percepția acestor oameni despre ceilalți este că sunt niște persoane dezagreabile și nu se știe la ce te poți aștepta de la ele, deci trebuie să fii în defensivă. Această atitudine de defensivă este percepută de celălalt ca dezagreabilă și probabilitatea ca el să se poarte, la rândul lui, dezagreabil cu individul în cauză, conform așteptărilor acestuia, crește.

Manipularea. Indivizii utilizează în mod intenționat diferite tactici (coerciție, persuasiune, seducție, autopromovare, automonitorizare, distanțare și tăcere, reproș și culpabilizare), prin care schimbă situația și îi influențează pe ceilalți în sensul dorit de ei. Aceste tactici sunt concordante cu trăsăturile lor de personalitate: extraverții vor folosi mai frecvent seducția și persuasiunea, introverții - distanțarea și tăcerea, nevroticii - culpabilizarea, persoanele dominante vor folosi autopromovarea, cele agresive - coerciția și așa mai departe.

Bibliografia recomandată

1. Larmat, J. (1977). *Genetica inteligenței*. București: Ed. Științifică și enciclopedică, pp. 110-132.

2. Opre, A. coord. (2006). *Noi tendințe în psihologia personalității, vol. I, Modele teoretice*. Cluj-Napoca: Editura ASCR, pp. 19-34.

Unitatea de învățare nr. 2

NATURA DIFERENȚELOR INDIVIDUALE

ROLUL EREDITĂȚII VS ROLUL MEDIULUI

1. IMPORTANȚA EREDITĂȚII ÎN DETERMINAREA PERSONALITĂȚII

1.1. TRANSMITEREA EREDITARĂ A CARACTERELOR PSIHICE

1.2. CATEGORII DE CARACTERISTICI PSIHICE TRANSMISE EREDITAR

2. IMPORTANȚA FACTORILOR DE MEDIU ÎN DEZVOLTAREA PERSONALITĂȚII

2.1. FACTORI NUTRIȚIONALI ȘI DE IGIENĂ

2.2. FACTORI SOCIALI ÎN DEZVOLTAREA PERSONALITĂȚII

2.3. INTERACȚIUNI ÎNTRE FACTORII DE MEDIU

2.3. ROLUL EDUCAȚIEI ÎN MODELAREA PERSONALITĂȚII

Genotip

- Un genotip este compoziția genetică (în ansamblu sau parțială) a unei celule, organism sau individ; de obicei ea e determinată în raport cu un anumit caracter, sau o anumită trăsătură.
- Genotipul reprezintă totalitatea proprietăților ereditare ale unui organism. Cu alte cuvinte, reprezintă atât caracteristicile vizibile în fenotip, cât și trăsăturile care îi conferă rezistența la boli, funcționarea organelor etc.

Fenotip

- Fenotipul este rezultatul interacțiunii dintre genotip și mediul de viață.
- Fenotipul este manifestarea vizibilă a genelor la un individ, adică ceea ce putem observa în trăsăturile fizice sau comportamentale.
- Factori precum temperatura, umiditatea, alimentația pot influența expresia genelor și poate modifica fenotipul unui organism. (ex. două persoane cu același genotip pentru înălțime pot avea înălțimi diferite în funcție de factori precum alimentația și stilul de viață)

1. IMPORTANȚA EREDITĂȚII ÎN DETERMINAREA PERSONALITĂȚII

Încă din cele mai vechi timpuri, oamenii au observat că există asemănări fizice între părinți și copiii lor, între rudele de sânge. Acest lucru nu se întâlnește doar la oameni, ci la toate ființele vii, animale sau plante. Pornind de la astfel de observații, oamenii au putut modifica în decursul istoriei, prin selecție artificială, specii și chiar au creat noi specii – animalele domestice și plantele de cultură.

Ideea transmiterii unor însușiri se regăsește în antichitatea greacă, la Hippocrates, care credea că "sămânța" masculină se combină cu cea feminină în momentul concepției, transmițând astfel însușirile ambilor părinți urmașilor, explicație valabilă, în linii mari, și în ziua de azi. Nu doar însușiri fizice, cum ar fi talia, conformația corpului, culoarea ochilor sau a părului se regăsesc în familii, între rudele "de sânge" și de-a lungul generațiilor, ci și însușiri psihice, cum ar fi inteligența, trăsăturile temperamentale, aptitudinile speciale.

Platon considera că "*natura nu ne-a făcut pe noi toți la fel, ci deosebiți ca aptitudini și potrivii pentru o funcție sau alta.*" Aristotel a consolidat în gândirea greacă ideea transmiterii unor însușiri în familii: "*Acei care provin din strămoși de elită au toate șansele*

de a fi oameni de elită, căci noblețea este o origine excelentă.” Mai aproape de noi, J.J. Rousseau accentua și el delimitarea dintre ceea ce este înnăscut și ceea ce se poate modifica sub influența mediului: “A voi să schimbi spiritele și să faci dintr-un prost un om talentat, înseamnă ca dintr-un blond să faci un brun.”

Înțelegerea rolului eredității în determinarea caracteristicilor psihice este extrem de importantă pentru explicarea naturii diferențelor individuale: sunt aceste diferențe datorate eredității și atunci educația poate să le modifice într-o foarte mică măsură, sau sunt determinate de influențele de mediu și atunci educația, ca influență structurată și sistematică, poate contribui decisiv la modelarea personalității umane? Mai ales în ultimele două secole dezbaterile în jurul naturii diferențelor individuale au ocupat un loc important atât în psihologie și în biologie, cât și în științele educației.

Dincolo de rezultatele obiective ale cercetării științifice, au existat întotdeauna mize politice, sociale și ideologice care au distorsionat popularizarea acestor rezultate, aplicarea lor în practică și, în general, înțelegerea lor de către nespecialiști. Pentru profesioniștii din domeniul științelor educației este important să înțeleagă rolul eredității și al mediului tocmai pentru a putea contribui în mod eficient, în cunoștință de cauză, la modelarea personalității indivizilor prin educație.

Exerciții

1. Care este părerea Dvs. despre rolul eredității în determinarea diferențelor individuale? Este ea importantă sau nu?
2. Ce aspecte ale personalității sunt determinate de ereditate?

1.1. TRANSMITEREA EREDITARĂ A CARACTERELOR PSIHICE

Conceptul de ereditate a fost fundamentat științific pentru prima oară de călugărul ceh Gregor Mendel (1865), care a explicat transmiterea unei însușiri simple și de Charles Darwin (1859) a explicat modul în care evoluează speciile pe baza acestui mecanism.

Exemplu: asemănarea dintre rudele de sânge

- Teoretic, un individ are 50% din gene din partea mamei și 50% din gene din partea tatălui, deci asemănarea genetică a copiilor cu fiecare părinte este de 50%, la fel ca și asemănarea dintre frați. Asemănarea unui copil cu fiecare dintre cei 4 bunici este de numai 25%, iar între verii de gradul I doar de 12,5%.

Studiul eredității în biologie este realizat de o ramură a acesteia, numită genetică. Transmiterea caracteristicilor fizice și psihice se bazează pe trei tipuri de ereditate:

- **ereditatea generală** (a speciei) – toți oamenii împărtășesc o serie de caracteristici generale, care determină apartenența lor la specia umană;
- **ereditatea familială** – membrii de familie înrudiți genetic (“rude de sânge”) prezintă o serie de caracteristici particulare, comune familiei;
- **ereditatea individuală** – fiecare individ are un genotip unic, rezultat din combinația genelor maternelor și paternelor.

Descoperirile din domeniul biologiei au influențat și modul în care psihologia explică factorii care determină personalitatea și, în special, rolul factorilor ereditari. Perioada modernă este marcată de 2 concepții care explică, la niveluri de generalitate diferite. Rolul factorilor ereditari în explicarea personalității sunt:

- Particularitățile de personalitate sunt **determinate genetic** și sunt transmise urmașilor sub forma unor predispoziții comportamentale.

- Predispozițiile comportamentale ereditare **derivă din filogeneză**, fiind rezultatul presiunilor evoluției; în decursul filogenezei, au fost transmise acele însușiri care confereau un avantaj adaptativ.

1.2.CATEGORII DE CARACTERISTICI PSIHICE TRANSMISE EREDITAR

Trăsături temperamentale

Temperamentul constituie latura personalității cea mai ușor de observat, deoarece se manifestă în reacțiile noastre afective, în conduita expresivă, în energia investită în comportament.

Pentru ca o trăsătură să fie considerată temperamentală, ea trebuie să satisfacă următoarele condiții:

- Să prezinte corelații mai mari la gemenii monoziagoți (MZ) decât la cei dizigoți (DZ).
- Să aibă stabilitate de-a lungul vieții.
- Să fie prezentă la vârsta adultă.
- Să fie o trăsătură adaptativă (să confere un avantaj adaptativ posesorului).
- Să poată fi identificată și la animale.

Exemple: trăsături temperamentale cu bază ereditară

Cercetările lui Buss & Plomin (1975) au demonstrat că principalele trăsături temperamentale au o bază ereditară. Autorii au făcut studii pe gemeni monoziagoți și dizigoți crescuți în același mediu. Inițial, au realizat un inventar comportamental cu 4 dimensiuni și 20 de itemi (EASI Temperament Survey), care a fost dat spre completare părinților de copii gemeni de același sex (MZ – DZ). Cele 4 dimensiuni ale versiunii inițiale a inventarului sunt:

- Emotivitate
- Activism
- Sociabilitate
- Impulsivitate

Au fost constatate corelații mult mai mari la gemenii MZ decât la gemenii DZ pentru factorii E, A și S ceea ce a dus la concluzia că acești trei factori au un suport genetic, spre deosebire de cel de-al patrulea pentru care valorile corelațiilor au fost slabe. Comportamentele despre care s-a presupus că ar fi influențate de factorul Impulsivitate s-au dovedit a fi mai degrabă dependente de factori situaționali (ap. Carver & Scheier, 1996, p. 142).

Pentru a vedea dacă trăsăturile prezintă stabilitate de-a lungul vieții și satisfac toate condițiile unei trăsături temperamentale, ei au aplicat adulților un inventar temperamental similar (EAS Temperament Survey). Concluzia studiului a fost că activismul, sociabilitatea și emotivitatea sunt trăsături temperamentale deoarece îndeplinesc condițiile trăsăturilor temperamentale și că ele au o puternică bază genetică.

Inteligența

Inteligența se manifestă în procesul de înțelegere, în capacitatea de a învăța și de a rezolva probleme, în eficiența comportamentelor adaptative, de la cele mai simple, la cele mai complexe. Studiile de genetică a inteligenței au pus în evidență faptul că există o considerabilă componentă înăscută, de factură ereditară, a inteligenței. Studiile asupra relației dintre nivelurile de inteligență ale părinților și copiilor, respectiv ale membrilor de familie indică o clară componentă ereditară a acestei laturi a personalității.

Corelațiile indică gradul de similaritate al nivelului de inteligență. Cu cât gradul de înrudire este mai apropiat, cu atât corelația dintre nivelurile de inteligență este mai mare, indiferent dacă este vorba de copii crescuți împreună sau separat.

Studiul lui C. Burt (1961) Într-un studiu longitudinal realizat pe o perioadă de 50 de ani, Burt a comparat IQ-ul mediu al părinților și copiilor cu clasa ocupațională în care erau incluși la vârsta adultă. Clasa ocupațională era un indicator atât pentru nivelul de educație, cât și pentru venituri și statutul social. Concluzia studiului a fost că există o relație între nivelul de inteligență și ocupația pe care o persoană o are la vârsta adultă și că ar trebui să vorbim mai degrabă despre “clase ocupaționale” decât despre clase sociale. De asemenea, Burt a constatat că, la vârsta adultă, aproximativ 20% din copiii fiecărei clase vor schimba clasa socială fie în sens ascendent, fie în sens descendent, deci există o tendință de regresie spre medie dinspre ambele capete ale scalei (ap. Larmat, 1977, p. 137).

Clasa ocupațională în care se încadrează o persoană la vârsta adultă depinde nu doar de coeficientul ei de inteligență, ci și de mediul familial în care ea s-a dezvoltat. Părinții din clasele ocupaționale din partea superioară a listei asigură copiilor lor un mediu mai stimulat, care favorizează dezvoltarea cognitivă, pe când părinții din clasele ocupaționale din partea de jos a listei sunt mai puțin preocupați de dezvoltarea cognitivă a copiilor lor. Ar fi de așteptat ca, în acest caz, să asistăm la o autoreproducere a claselor ocupaționale. Ori faptul că o parte a indivizilor au, la vârsta adultă, o categorie socioprofesională diferită de cea a părinților, este incontestabil, iar fenomenul “regresiei spre medie” nu este încă pe deplin explicat.

Teoria lui Burt, bazată doar pe considerarea acestor date, fără o cercetare aprofundată a tuturor factorilor care survin în transmiterea ereditară a inteligenței și în dezvoltarea acesteia sub acțiunea factorilor de mediu, este un exemplu de interpretare selectivă și distorsionată ideologic a unor fapte. Din păcate, ea a constituit un fundament pentru elitism și rasism, deoarece susținea că ierarhia socială coincide cu ierarhia genotipului intelectual, acesta din urmă fiind explicația biologică a stratificării sociale.

Transmiterea ereditară a tulburărilor psihice

Deși este admis unanim rolul factorilor de mediu în declanșarea bolilor psihice, o serie de cercetări analizate de Carver & Scheier (1996, pp. 155-157) au scos în evidență existența unor predispoziții ereditare:

- **Studii privind schizofrenia la gemeni.** Într-un studiu care a avut ca scop evaluarea psihiatrică comparativă a perechilor de gemeni, (Gottesman & Shields, 1972) autorii au constatat că există o concordanță a tulburării în 50% din cazuri la gemenii MZ și de numai 9% la gemenii DZ. Gravitatea bolii este mai frecvent similară la gemenii MZ. Alte studii similare au confirmat transmiterea ereditară a predispoziției spre schizofrenie și au adus informații valoroase despre faptul că nu toți cei care au o predispoziție genetică prezintă o formă o manifestă a ei și că factorii de mediu au rol declanșator/ facilitator al predispoziției genetice (Plomin & Rende, 1991).
- **Studii privind transmiterea PMD** (psihoza maniaco-depresivă). Allen (1976) a arătat că PMD este întâlnită în genealogia familială ceea ce indică transmiterea genetică a bolii. Studiile pe gemeni realizate prin tehnici de genetică moleculară (compararea markerilor genetici) indică și ele mecanisme genetice de transmitere a bolii.
- **Transmiterea ereditară a alcoolismului.** Un studiul al lui Eysenck (1964) a pus în evidență faptul că ambii gemeni MZ prezintă mai frecvent alcoolism (65%) decât gemenii DZ (30%). Studiile pe adopții au pus în evidență o corelație a prezenței comportamentului alcoolic la fiu și tată biologic de 22%.

2. IMPORTANȚA FACTORILOR DE MEDIU ÎN DEZVOLTAREA PERSONALITĂȚII

Factorii de mediu care au influență asupra dezvoltării fizice și psihice a individului pot fi grupați în trei mari categorii: mediu intrauterin, mediul fizic postnatal și mediul social. Fiecare dintre acești factori poate acționa continuu sau în perioade sensibile ale dezvoltării și poate produce modificări fenotipice importante. Cunoașterea modului de acțiune a factorilor de mediu este importantă pentru înțelegerea diferențelor dintre genotip și fenotip și a modului în care acești factori intervin în dezvoltarea optimă a potențialului ereditar.

Factori nutriționali și de igienă. Alimentația și starea de sănătate a mamei pe perioada sarcinii, bolile de care suferă mama și medicația acestor boli, eventualele consumuri adictive, pot influența nu doar dezvoltarea fizică și starea de sănătate a fătului, ci și dezvoltarea sistemului nervos, cu implicații asupra dezvoltării psihice ulterioare.

Factorii de mediu fizic includ totalitatea condițiilor materiale de viață în care evoluează individul; aceste condiții materiale influențează creșterea copilului, starea lui de sănătate și dezvoltarea psihică. Cei mai importanți factori de mediu fizic sunt condițiile de locuit (calitatea și dotările locuinței, spațiul rezervat copilului, obiectele cu care el interacționează), alimentația, factorii de risc pentru sănătate specifici zonei rezidențiale (calitatea apei, prezența radiațiilor sau a substanțelor toxice etc.), care pot influența starea de sănătate.

Factorii de mediu social includ totalitate condițiilor sociale, economice, educaționale, culturale în care se găsește individul și care influențează direct dezvoltarea lui psihică, cognitivă și afectivă. Ei pot fi grupați în două mari subcategorii:

- **factorii de mediu social proximal** (apropiat): statutul economic al familiei (venit/ membru de familie, statutul social al familiei (nivelul de educației și profesia părinților), zona de rezidență (rural/ urban, centru/ periferie, zone defavorizate economic), compoziția familiei, relațiile intrafamiliale, școala, grupul de copii în care este integrat.
- **factorii de mediu social distal** (general): epoca istorică în care se dezvoltă individul, cultura în care el trăiește, mediile de comunicare la care este expus.

Factorii de mediu social sunt extrem de importanți deoarece influențează conținutul însuși al vieții psihice (cunoștințe, credințe, sentimente, deprinderi comportamentale), nu doar structura de personalitate. Spre deosebire de factorii ereditari care, o dată cu dezvoltarea metodelor de investigație ale geneticii moleculare, sunt mai ușor de studiat și de izolat ca influență, ponderea factorilor socio-culturali este dificil de evaluat din cauza complexității lor și a interacțiunilor încă și mai complexe dintre ei.

2.1. FACTORI NUTRIȚIONALI ȘI DE IGIENĂ

Condițiile intrauterine sunt importante pe tot parcursul sarcinii pentru asigurarea unei dezvoltări normale: alimentația mamei, substanțele pe care le ingerează, medicamentele cu care este tratată (factori nutriționali), starea ei de sănătate, alți factori de mediu fizic periculoși (starea de igienă în care locuiește).

Exemplu: alimentația mamei și dezvoltarea psihică a fătului

Dacă alimentația mamei în perioada de sarcină prezintă:

- deficit de proteine – mai ales în perioada din ultimele luni ale vieții fetale – este afectată dezvoltarea sistemului nervos la copil;
- malnutriție – este afectată vitalitatea și sănătatea copilului în momentul nașterii.

Ulterior, în ambele cazuri, toată dezvoltarea psihică și în special dezvoltarea inteligenței copilului vor fi afectate de acest handicap de start legat de starea lui de sănătate.

Unii factori de mediu fizic care acționează în perioada intrauterină asupra copilului, prin intermediul organismului mamei, pot produce modificări permanente la nivel de fenotip, denumite malformații congenitale (care sunt prezente la naștere). Acești factori sunt denumiți **factori teratogeni**. Dintre factorii teratogeni, cei mai importanți sunt:

- expunerea la radiații sau substanțe toxice cum ar fi plumbul sau mercurul în diferite combinații chimice;
- bolile mamei – SIDA, sifilis, pojar, herpes genital, stări febrile de durată;
- substanțe toxice ingerate de mamă în perioada sarcinii – alcool, droguri, nicotină, diferite medicamente.

Dintre factorii teratogeni de mai sus, unii au influență nu doar asupra dezvoltării în general și, prin intermediul ei, asupra dezvoltării psihice, ci și direct asupra dezvoltării psihice a copilului, cum ar fi sindromul alcoolic al noului născut.

Factori nutriționali și de igienă în perioada postnatală

Alimentația joacă un rol important în dezvoltarea postnatală în general, dar în primii 2 ani de viață alimentația influențează modul în care se continuă dezvoltarea sistemului nervos central și, prin aceasta, influențează personalitatea în ansamblul ei.

- În primele 6 luni are loc multiplicarea și ramificarea intensă a celulelor nevroglice și mielinizarea fibrelor neuronale. Pentru ca mielinizarea să aibă loc normal, copilul are nevoie în această perioadă de multe proteine.
- Un deficit al celulelor nevroglice duce la un volum mai mic al creierului și mai puține celule nervoase, ceea ce duce la debilitate mentală. Malnutriția constituie totodată un factor favorizant pentru scăderea rezistenței generale a organismului la infecții.

Unele boli ale copilului mic cum sunt encefalita, meningita, puseurile febrile majore, pot afecta definitiv funcționarea creierului.

Exemplu: variațiile fenotipice de înălțime

- Generațiile postbelice au înălțimea medie mai mare decât a părinților (în toate țările), deși eritabilitatea acestor trăsături este de 0,92. Ar fi de așteptat, la un nivel de eritabilitate atât de mic, ca înălțimea copiilor să nu varieze prea mult față de cea a părinților. Influența condițiilor de viață și de igienă pare să aibă o influență mai mare decât ne-am aștepta pe baza studiilor de până acum.

2.2. FACTORI SOCIALI ÎN DEZVOLTAREA PERSONALITĂȚII

Rolul factorilor de mediu social

Mediul în care trăiește și crește un individ influențează dezvoltarea personalității lui nu doar prin factorii de mediu fizic și nutriționali, ci și prin factorii sociali la care el este expus:

- zona de rezidență (rural, urban, tip de cartier) și calitatea condițiilor de locuit;
- statutul economic și social al familiei (venituri / număr de membri; profesia părinților, nivelul lor de educație)
- relațiile intrafamiliale (părinți-copii, între frați); compoziția familiei (familie nucleară, familie extinsă, un părinte absent, familie monoparentală, părinți adoptivi, frați vitregi prin recăsătorirea părinților; copil cu părinți plecați la muncă în străinătate, încredințați rudelor).

- sistemul educațional;
- aspecte culturale generale.

Comportamentele individului și, în timp, dezvoltarea trăsăturilor de personalitate și a aptitudinilor, diferențele individuale sunt influențate așadar atât de mediul apropiat, cât și de mediul social în general, de perioada istorică în care trăiește, de alți factori situaționali.

Dezvoltarea aptitudinilor depinde nu doar de potențialul înnăscut, ci și de faptul că acele aptitudini sunt valorizate în plan social, de existența unor oportunități, de accesul la o școală de calitate. Dar accesul într-o astfel de școală este mai facil pentru copiii din familii cu un nivel socioeconomic și educațional ridicat, locuind într-o zonă urbană, decât pentru cei din zonele rurale, mai sărace, cu părinți mai puțin educați și cu venituri mai reduse.

Mediul social apropiat – familia

În familie, copilului este expus la influențe ambientale (de mediu apropiat) care sunt aparent comune cu cele la care sunt expuși frații lui dar, în realitate, există diferențe în acțiunea factorilor de mediu asupra copiilor din aceeași familie.

- **Influențele ambientale comune (împărtășite)** sunt răspunzătoare de caracteristici comune membrilor familiei (frați), deoarece experiențele de viață împărtășite de copiii crescuți în același mediu sunt mai asemănătoare decât în cazul copiilor crescuți separat. Condițiile materiale de viață ale familiei, stilul ei de viață, modelele parentale la care sunt expuși frații sunt similare, la fel și tipul de școală, sau climatul emoțional din familie.
- **Influențele ambientale necomune (neîmpărtășite)** – modul în care copilul receptează influențele ambientale – diferă de la un individ la altul în cadrul aceleiași familii; poziția în constelația familială/ ordinea nașterii poate juca un rol important în modelarea unui tip de personalitate. Chiar în cazul gemenilor monoziagoți există diferențe – cel care era mai greu la naștere are de obicei un QI mai ridicat, aceste aspecte fiind asociate cu nutriția. În cazul acelorași gemeni, datorită relației interpersonale strânse care se consolidează între ei adoptă roluri complementare care vor influența dezvoltarea personalității. Există și alte influențe neîmpărtășite, de natură biologică, insuficient studiate (de exemplu bolile de care a suferit fiecare copil, alimentația).

Exemple: influențe ambientale neîmpărtășite

- Copiii crescuți în aceeași familie pot fi tratați diferit de părinți (băiatul mamei, fata tatei) și adoptă roluri diferite în grupul familial. Alți factori aparținând mediului familial sunt legați de ordinea nașterii și diferența de vârstă.
- Diferența de vârstă între frați influențează interacțiunile intrafamiliale: copiii apăruiți în familie în faze diferite de evoluție sunt expuși la influențe ambientale diferite. Copiii făcuți la tinerețe sunt tratați altfel de părinți decât cei făcuți la maturitate.
- Copiii făcuți la vârste mai înaintate ale părinților, au și frați mai mari și sunt supuși unui alt tip de interacțiuni familiale (cu adulți și frați mai mari și mai mici) decât copiii unici, apăruiți în tinerețe (interacțiuni doar cu adulții).
- Cu cât diferența de vârstă între frați este mai mare, cu atât aceste diferențe ambientale sunt mai mari.

Mediul social distal (îndepărtat) – factorii culturali

Mediul social îndepărtat influențează dezvoltarea personalității prin situațiile de învățare pe care le oferă, prin repere și standarde comportamentale, prin modele culturale, valori și cunoștințe, credințe, atitudini, deprinderi comportamentale transmise prin educație.

Antropologi culturali cum sunt Kardiner (1938) sau Linton (1968) au tratat în lucrările lor, în perioada 1920-1970, influența culturii asupra personalității, primul vorbind despre “*personalitatea de bază a unei culturi*” (totalitatea trăsăturilor de personalitate comune membrilor unei culturi, trăsături atribuibile influențelor culturale comune), iar cel de-al doilea despre “*fundamentul cultural al personalității*” (totalitatea factorilor culturali responsabili de modelarea personalității, de similaritățile între indivizii aparținând aceleiași culturi) și despre factorii de diferențiere între diferite culturi.

Nu doar tradițiile culturale, ci și progresul tehnologic caracteristic unei culturi influențează dezvoltarea personalității și a inteligenței. Comunicațiile de masă (televiziune, ziare, reviste), largesc modalitățile de influență a culturii asupra personalității indivizilor. Introducerea computerelor în locuințele familiilor realizează o “alfabetizare informatică”, a cărei influență asupra dezvoltării unor componente ale inteligenței este deja demonstrată de numeroase studii. În funcție de gradul de acces la computer al elevilor, asistăm la diferențieri între ei în privința capacității de a rezolva probleme care necesită accesul rapid la informații sau a abilităților spațiale.

Modul în care este structurată o limbă, natura scrierii pot influența profund dezvoltarea cognitivă a indivizilor. La concursurile internaționale de matematică, copiii din China, Japonia și alte țări cu limbi din aceeași familie lingvistică, și utilizând scriere idiografică, ocupă în mod constant primele locuri. Acest lucru se explică nu numai prin numărul mai mare de ore de școală pe care îl parcurg elevii,

Exemplu: limba maternă și aptitudinea pentru matematică

Explicațiile relației dintre aptitudinea matematică și limbile chineză și japoneză sunt următoarele:

- Denumirea numerelor este mai scurtă (monosilabică) și astfel se pot memora mai multe numere deodată în cele 2 minute ale memoriei de lucru.
- Denumirea numerelor mai mari decât zece este logică, ușor de înțeles și de utilizat (11=zece unu; 37=trei zece șapte etc.).
- Copiii învață mai ușor să numere la vârste mult mai mici decât în alte culturi, câștigând în acest fel timp pentru a-și exersa aptitudinea matematică și a învăța lucruri mai complicate decât semenii lor de aceeași vârstă din alte culturi (Gladwell, 2008, pp. 232-234).

2.3. INTERACȚIUNI ÎNTRE FACTORII DE MEDIU

Nivelul educațional al părinților influențează nivelul socioeconomic al familiei, zona de rezidență, venitul pe membru de familie și, implicit, condițiile de nutriție și de igienă în care trăiește copilul, calitatea locuinței, dotările ei, bogăția stimulării cognitive, școala pe care o va urma, grupul de copii în care va fi acceptat etc.

Exemplu: mediu familial, inteligență și reușită școlară

Educația favorizează progresiv dezvoltarea inteligenței. La intrarea în clasa I, diferențele de dezvoltare datorate mediului familial își spun cuvântul în privința capacității copilului de a se adapta la cerințele activității școlare.

- Mediul familial stimulativ sub raport cognitiv va favoriza integrarea școlară în ciclul primar. Într-un mediu nestimulativ se întâmplă invers.
- Copiii crescuți în familii au un mediu mult mai stimulativ decât cei crescuți în orfelinate, dar, dacă nivelul de trai al familiei este foarte scăzut, este posibil

ca instituțiile de ocrotire să ofere medii mai prielnice dezvoltării decât familia. (Cloninger, 1996, p. 424).

Interacțiuni între factorii biologici și sociali

Copiii subnutriți sunt mai puțin receptivi la influențele mediului ambiant. Există două căi de interacțiune:

- Directă - creierul este afectat de subnutriție și este mai puțin "pregătit" pentru stimulare.
- Indirectă – din cauza apatiei produse de subnutriție, copilul are o stare de sănătate precară și receptivitate redusă la influențe prin funcționarea deficitară a creierului.

În viața cotidiană se constată adesea că succese academice sunt baza succeselor profesionale. Copiii proveniți din medii defavorizate, în marea lor majoritate, au dificultăți în a depăși standardul de viață al părinților lor printr-o carieră profesională de nivel superior.

2.4. ROLUL EDUCAȚIEI ÎN MODELAREA PERSONALITĂȚII

Educația în familie

Dintre factorii de influență din mediul social apropiat, două categorii constituie cele mai consistente surse de modelare a personalității: educația familială (nonformală) și cea școlară (formală) deoarece constituie modalități de influențare sistematică, de-a lungul unei lungi perioade de timp, în stadiile de viață cele mai receptive din punct de vedere psihologic: copilăria și adolescența. Efectele acestor două categorii de factori de mediu sunt hotărâtoare tocmai datorită vârstei la care ele survin și a caracterului lor permanent. Atunci când aceste două forme de educație se susțin una pe cealaltă, efectele sunt mai puternice.

Educația primită în familie constituie baza pe care se construiește educația școlară. Avantajele dobândite în copilăria mică, prin dezvoltarea într-un mediu cu stimulare cognitivă bogată, facilitează adaptarea la activitatea școlară, înscriind copilul pe o traiectorie de succes școlar, care va continua ulterior cu succesul profesional și social. Decalajul de dezvoltare datorat unui mediu slab stimulat în preșcolaritate va accentua dificultățile de adaptare la cerințele școlii și va înscrie copilul pe o traiectorie de eșec școlar care, la extrem, duce la abandonarea școlii și probabilitatea de a avea acces doar la munci slab calificate sau necalificate și prost plătite.

Educația în școală

Constituind baza selecției profesionale ulterioare, rezultatele școlare devin foarte importante din punct de vedere social, dar ele nu depind doar de potențialul intelectual ereditar al copilului, ci și de mediul social în care acesta trăiește și se dezvoltă până la intrarea în școală și după aceea. În ultimă instanță, sistemul social este cel care îi favorizează pe unii și îi defavorizează pe ceilalți, indiferent de ereditate.

Exemplu: este școala capabilă să educe uniform copiii?

Intr-o cercetare longitudinală pe copii din învățământul public din Baltimore (SUA), Alexander, Entwistle & Olson (2001) au analizat punctajele la testele de cunoștințe de la final de an școlar în funcție de clasa socială și au constatat că diferențele de punctaj între copiii din clasele avute (A), cele de mijloc (B) și cele sărace (C) se accentuau progresiv, de-a lungul anilor de școală fiind, după 5 ani, de 2 ori mai mari decât la început în cazul grupului C comparativ cu grupul A.

Au fost emise două explicații posibile: fie elevii din grupul A sunt genetic mai inteligenți decât cei din grupul C, fie școala nu este capabilă să-i educe corespunzător

pe cei din grupul C. Nici una dintre explicații nu este corectă. Toate cele trei grupuri de copii au marcat progrese pe parcursul anului școlar, dar, analizând diferențele dintre rezultatele la testele de cunoștințe de la finalul anului și de la începutul anului următor pentru a vedea pierderile de cunoștințe de peste vară, s-a constatat că cei din grupul A pierdeau cel mai puțin, iar cei din grupul C cel mai mult.

Această diferență este explicată prin ceea ce fac copiii din cele două grupuri în timpul vacanței. Cei din grupul A au foarte multe activități instructive extrașcolare, în care interacționează cu adulții, pe când cei din grupul C se joacă afară cu ceilalți copii. În primul caz, familia consolidează și amplifică achizițiile școlare, în al doilea, familia nu se preocupă deloc de acest lucru.

Școala este o anticameră a societății, ea pregătind indivizii pentru viața adultă. În același timp, școala este și un mecanism de selecție socială, în direcția aceluiași avantaj și dezavantaj cumulative. Succesul este supraevaluat în societate, iar eșecul devine o sursă de blam și de excludere, din cauză că avem tendința de a considera că totul depinde de individ.

Bibliografie recomandată

1. Larmat, J. (1977). *Genetica inteligenței*. București: Ed. Științifică și enciclopedică, pp. 110-131; 132-155.
2. Matthews, G., Deary, I.J., Whiteman, M.C. (2005/ 2003). *Psihologia personalității*. Iași: Polirom, pp. 157-186.
3. David, D., Benga, O., Rusu, A.S. (2007). *Fundamente de psihologie evoluționistă și consiliere genetică*. Iași: Polirom, cap. 3 și 4.
4. Larmat, J. (1977). *Genetica inteligenței*. București: Ed. Științifică și enciclopedică, pp. 7-35; 36-78; 132-154; 169-175.
5. Matthews, G., Deary, I.J., Whiteman, M.C. (2005/ 2003). *Psihologia personalității*. Iași: Polirom, pp. 157-186.
6. Opre, A. coord. (2006). *Noi tendințe în psihologia personalității, vol. I, Modele teoretice*. Cluj-Napoca: Editura ASCR, pp. 35-58.

Unitatea de învățare nr. 3

1. Personalitatea din perspectiva psihanalitică și neopsihanalitică

- Jung – psihologia psihanalitică
- Adler – psihologia individuală
- Erikson – dezvoltarea psihosocială a personalității
- Horney – psihanaliza interpersonală

- **Jung – psihologia psihanalitică**

Analiza realizată de Jung asupra personalității trimite la sensul primordial, originar al cuvântului "psyche", având semnificația de "spirit" sau "suflet". Întreaga concepție jungiană stă sub semnul înțelegerii personalității ca integrare a polarităților. Din acest punct de vedere, teoria lui Jung este una holistă, personalitatea incluzând totalitatea calităților și potențialităților personale, conștiente sau inconștiente.

Centrală în explicarea personalității, este ideea echilibrării permanente dintre conștient și inconștient, cele două aspecte fiind concepute nu ca forțe opuse din confruntarea cărora se naște tensiune, ci ca părți ce se contrabalansează, între ele existând relații compensatorii. Inconștientul conține potențial tot ceea ce va deveni ființa umană; de pildă, în copilărie și mai ales în adolescență, persoana devine conștientă de identitatea sa socială, dar, conform principiului compensării, alte aspecte conștiente vor fi ignorate.

Conștientul

Partea conștientă, denumită Ego, este alcătuită din procesele și funcțiile conștiente. Eul nu este identic cu totalitatea psihicului, de aceea Jung deosebește Eul de Self, afirmând că (Jung, 1994, p.68):

„Eul este doar subiect al conștientului meu, pe când Selful este subiect al întregului meu psihic, inclusiv al celui inconștient”.

Aspectul Eului care se adaptează lumii exterioare este persona. Având sensul originar de "maskă", purtată în teatrul roman, persona se referă la rolurile pe care individul uman le joacă, sub presiunea societății. Jung arată că rolul exercitat de o persoană ca rezultat al expectanțelor sociale, nu coincide în mod necesar cu cel asimilat la un nivel psihologic adânc; de aceea, atunci când rolurile sociale se modifică, omul trăiește o discontinuitate în sfera personalității sale.

Pe baza aceluiași principiu al compensației, pe măsură ce „fațada” socială se consolidează, alte potențialuri ale personalității vor fi neglijate sau chiar suprimate. În cele mai multe cazuri, aceste aspecte sunt reprezentate de elemente incompatibile cu noul rol social, ceea ce atrage după sine rejectarea lor. Persona apare, astfel, ca un complex de funcții cu valoare adaptativă, o imagine manifestă ce ține seama de intențiile individuale și de opiniile anturajului.

Inconștientul

Principalul punct de ruptură ideologică între Freud și Jung l-a constituit modul în care acesta din urmă a explicat inconștientul ca parte a personalității. Jung diferențiază între inconștientul personal și cel colectiv.

Inconștientul personal se dezvoltă ca urmare a experiențelor personale, unice ale individului uman, din acesta făcând parte Umbra, Animus și Anima.

- Termenul de *umbră* se referă la complexul de idei, sentimente, dorințe cărora li se interzice dezvoltarea, fiind principala sursă a conflictului moral.
- Persona se opune atitudinii interioare, adică modului personal în care ne raportăm la lumea internă, subiectivă, această ultimă raportare fiind denumită Anima și Animus. Noțiunile de *Anima și Animus* explică concepția lui Jung după care natura umană este una bisexuală, doar expectațiile sociale fiind diferite de la un sex la altul; Anima reprezintă aspectul feminin întâlnit în inconștientul masculin, pe când Animus este aspectul masculin al inconștientului feminin.

Jung arată că între Persona, Anima și Animus există raporturi de complementaritate: cu cât atitudinea exterioară (Persona) are mai multe note caracteristice sexului masculin (agresivitate, dominanță, persuasiune, raționalitate), cu atât mai mult trăsăturile feminine (Anima) își fac apariția în inconștient. Jung spunea, în acest sens, că (Jung, 1990):

„După cum la bărbați în general, în atitudinea exterioară, logica și obiectivitatea precumpănesc, sau sunt, cel puțin, considerate ideale, la femei, acest rol îl are sentimentul; pe plan inconștient, însă, raportul se inversează, în interior, bărbatul simte, iar femeia reflectează”.

Inconștientul colectiv reprezintă o moștenire psihică, conținând imagini ancestrale, primordiale ale experienței speciei, de care nu suntem direct conștienți. Prin introducerea conceptului de inconștient colectiv, Jung a trasat demarcația dintre el și Freud, fiind chiar acuzat de către unii exegeți, de misticism.

Aceste imagini primordiale sunt denumite arhetipuri și acționează ca principii organizate, funcționând la nivelul tuturor popoarelor și tuturor indivizilor unei națiuni, declanșând, în general, aceleași reacții. Faptul că aceste imagini există, este dovedit de unele fenomene, cum ar fi recunoașterea unor simboluri, fenomenele de „délà vu”, etc. Arhetipul, ca imagine cu caracter arhaic, exprimă materiale predominant colectiv-inconștiente, imaginea primordială fiind întotdeauna colectivă, dând naștere la o anumită trăire psihică și la reacții similare membrilor unui popor. Ele sunt premergătoare ideii. Ca exemple de arhetipuri, sunt arhetipul mamei, al copilului, al eroului, etc.

Tipuri psihologice

Unul dintre elementele explicative ale descrierii personalității îl constituie tipurile psihologice.

Tipologia realizată de Jung are ca și criteriu direcția majoră de orientare a energiei psihice, după care se diferențiază tipul extravertit și cel introvertit. Pe baza dimensiunii extraversie-introversie, se pun în evidență diferențele interindividuale, exprimând modalitatea dominantă a interacțiunii individului cu lumea, precum și orientarea energiilor sale.

În general, tipul extravertit se caracterizează prin sociabilitate, orientarea predominantă a energiei către exterior, inițierea contactelor sociale, iar tipul introvertit, prin canalizarea energiei predominant către interior, tendința spre solitudine, etc.

Jung adaugă dimensiunii extraversie-introversie, în explicarea structurii personalității, patru funcții psihologice, polarizate două câte două: gândire-sentiment (afect), respectiv senzație-intuiție:

- Gândirea (G) și afectul (Af) reprezintă două modalități alternative de a emite judecăți de valoare asupra unei realități, judecăți care vor constitui baza unor raționamente decizionale. De pildă, o persoană poate lua decizii bazate pe funcția gândire (evaluarea rațională a alternativelor, calculul avantajelor și dezavantajelor, etc) sau bazate pe funcția sentiment (aprecierea valorii afective a alternativelor). Jung consideră că există o echilibrare între gândire și sentiment, personalitatea adultă valorizând ambele alternative.

- Senzația (S) și intuiția (It) reprezintă modalități complementare de a extrage informații despre realitate. Senzația, presupunând contactul direct al organelor de simț cu realitatea, tipul "senzație" va fi interesat predominant de detalii, de concretețe, concentrându-și atenția mai ales pe elemente, eșuând uneori în surprinderea întregului, a structurii. Tipul "intuiție" va sintetiza informațiile, nefiind preocupat de detalii, deoarece intuiția presupune surprinderea unor relații comprehensibile implicit, fără apelul la pașii progresivi ai unui raționament.

Metode de cercetare

Chestionarul de personalitate M.B.T.I. (Myers-Briggs Type Indicator) pentru măsurarea tipurilor psihologice identificate de Jung a fost elaborat de Myers și Briggs (1976), îmbunătățit ulterior de către McCaulley (1990).

M.B.T.I. oferă, pe baza unor auto-evaluări, scoruri pentru dimensiunea extraversiune / introversiune a personalității, precum și pentru cele 4 funcții psihologice polarizate (gândire / sentiment; senzație / intuiție). Cercetătorii adaugă, la aceste funcții psihologice, încă una: judecată (J) / percepție (P). Prin acest ultim aspect, se evaluează modul personal de concepere, reflectare a lumii obiective - predominant logic sau predominant structurat.

• Adler – psihologia individuală

Descrierea personalității

Începând cu Adler, se marchează o nouă etapă în evoluția ideilor privind structura și dezvoltarea personalității, concepția sa conservând constructele teoretice majore ale psihanalizei clasice (noțiunea de inconștient, importanța experiențelor timpurii), explicând, însă, și alte aspecte care vor da specificul abordării sale.

Ideea centrală a teoriei adleriene este că factorii de context socio-cultural condiționează dezvoltarea personalității, subliniind rolul important al influențelor educative (familie, societate) în formarea Eului, fără a neglija substratul biologic. Interpretarea comportamentului ca expresie a personalității trebuie, deci, să țină seama de influențele sociale concretizate în două aspecte:

- adaptarea (schimbarea parametrilor personali, în funcție de mediu)
- modelarea (schimbarea parametrilor mediului, în funcție de configurația personală).

În acest context general, conflictul este mai degrabă rezultatul condiționărilor sociale decât al nevoilor biologice.

Pornind de la această premisă, Adler descrie personalitatea ca pe o structură integrală, ca pe o confluență a tendințelor care are la bază, tendința spre perfecționare, spre totalitate și integrare. Adler consideră că elementul esențial de descriere a personalității este motivația, analiza și înțelegerea personalității nefiind altceva decât identificarea cauzelor sau a motivației comportamentelor umane.

Sentimentul de inferioritate/superioritate

Motivația umană fundamentală este lupta pentru perfecționare, trecerea de la „un minus al situației la o pozitivare a acesteia, de la sentimentul de inferioritate, la totalitate și integrare socială” (Adler, 1996, p.37). Pentru a descrie efortul de perfecționare care are ca finalitate desăvârșirea personalității, Adler introduce și explică noțiunile de sentiment de inferioritate, respectiv sentiment de superioritate.

Sentimentul de inferioritate este unul natural la vârste mici, deoarece supraviețuirea copilului depinde de grija și atenția adultului; mai târziu, însă, eliminarea sau menținerea acestui sentiment depinde de experiența subiectivă centrată pe comparațiile cu ceilalți.

Comparația cu ceilalți vizează următoarele aspecte:

- capacitățile fizice și mentale (forță fizică, abilități cognitive, abilități voluntare, etc.)
- roluri și statute sociale (calitatea vieții, a relațiilor sociale)
- rezultatele unor activități (performanțele obținute).

Sentimentul de superioritate se instalează atunci când individul are dorința de a fi foarte bun într-un anumit domeniu al vieții psihice sau fizice.

Cele două noțiuni (sentimentul de inferioritate / superioritate) au semnificație diferită de cea a complexului de inferioritate / superioritate, concepte de asemenea importante în teoria lui Adler.

- *Complexul de inferioritate.* În cazul în care compensarea inferiorității eșuează, se va instala complexul de inferioritate, persoana fiind convinsă că orice ar face nu reușește să se adapteze solicitărilor, să fie la fel de bună ca ceilalți. Dacă sentimentul de inferioritate nu duce la întreruperea efortului de compensare, complexul de inferioritate, în schimb, este însoțit de conștiința incapacității personale de a depăși inferioritatea.
- *Complexul de superioritate* se referă la convingerea persoanei că este superioară celorlalți; dacă prin sentimentul de inferioritate, individul dorește să fie bun în anumite domenii, prin complexul de superioritate, vrea să fie cel mai bun.

Unitatea personalității

Pentru a sublinia importanța abordării și înțelegerii personalității ca unitate, Adler introduce noțiunea de stil de viață. Debutat ca proces compensatoriu, stilul de viață reprezintă totalitatea concepțiilor persoanei despre propriul Eu, capacități, abilități, limite, precum și despre viață, relații, societate. Toate aceste aspecte asigură consistența personalității sale, iar modul în care ne definim stilul de viață reprezintă un aspect de individualizare.

Se observă, ca și în cazul teoriei lui Jung, aceeași trecere de la imitare la act voluntar, de la nediferențiat la diferențiat, de la general la specific.

Stilul de viață, ca formațiune ca un înalt grad de generalitate, va contura scopul și semnificația vieții, modelul de viață cu rol dinamizator și orientativ în sferă comportamentală. Stilul de viață reprezintă, în final, conștientizarea propriului Eu și a relaționărilor acestuia cu ambianța.

Având ca și criteriu notele predominante ale stilului de viață, Adler descrie 4 tipuri de personalitate:

Descrierea tipurilor de personalitate

- Tipul dominant – agresivitate, dorință de putere, sentiment de superioritate, egocentrism, impulsivitate;
- Tipul dependent – dorință de a-i ajuta pe alții, supunere, atitudine, pasivă, tendințe depressive;
- Tipul evitant – incapacitatea decizională, evitarea conflictului, perseverență scăzută;
- Tipul social – contacte sociale bune, adaptabilitate, senzitivitate socială, conduită prosocială.

Diferențele interpersonale intervin la nivelul acestei structuri de personalitate, fiecare persoană aparținând unui tip predominant.

Dezvoltarea personalității

Stilul de viață, element definitoriu al personalității, se formează sub incidența atât a factorilor educaționali, cât și a experiențelor personale analizate, filtrate. Dezvoltarea personalității devine, astfel, formarea și consolidarea unui stil de viață.

Dezvoltarea timpurie a personalității este dependentă de aspecte care țin de familie, principalii factori ai dezvoltării fiind, după Adler, comportamentul parental și constelația familială.

Comportamentul parental

Se referă la acțiunile și atitudinile figurilor parentale față de copil. Adler consideră că figura maternă, în special, va pune bazele dezvoltării unor sentimente sociale și a unei atitudini cooperante (stil social) a viitorului adult.

Din punct de vedere al relației părinte-copil, Adler descrie trei tipuri de modele parentale:

- hipertolerant - caracterizat prin indulgență, toleranță excesivă, suport emoțional, protecție, asigurarea unui sentiment de securitate;
- rejectiv - caracterizat prin ignorarea necesităților copilului, prin indiferență;
- adaptativ - caracterizat prin relaționare bazată pe respect, dragoste, încredere, independență.

Adler consideră că primele două modele vor determina o adaptabilitate deficitară a viitorului adult la cerințele și solicitările mediului, inducând copilului un sentiment de inferioritate, deoarece:

- în cazul hiperprotecției, realitatea nu va răspunde întotdeauna în mod tolerant nevoilor adultului;
- în cazul indiferenței, viitorul adult va dezvolta, prin mecanism compensatoriu, fie un sentiment exagerat de dependență (tipul dependent / evitant), fie tendințe agresive în relațiile interpersonale (tipul dominant).

Constelația familială

Joacă, de asemenea, un rol important în dezvoltarea ulterioară a personalității și, implicit, în conturarea stilului de viață, adică a proiectului existențial.

Adler deosebește următoarele situații (Clonninger, 1993, p 109):

- primul născut încearcă sentimentul de inferioritate odată cu apariția celui de-al doilea copil față de care, în general, va avea o atitudine protectoare (compensarea geloziei prin protejare); ca adulți, primii născuți dezvoltă o tendință de supraevaluare a autorității, se vor conduce după valori predominant conservatoare, iar cei care nu reușesc depășirea firească a sentimentului de inferioritate devin așa-numiții „copii problemă”; de obicei, expectanțele părinților față de aceștia sunt mai crescute, încărcându-i și cu mai multe responsabilități;
- al doilea născut va dezvolta spiritul de competiție față de primul care, uneori, poate lua note agresive; ca adulți, vor fi stimulați de situații provocatoare, de ambiție, se vor conduce după valori predominant liberale, chiar radicale, vor subaprecia autoritatea sau semnele ei;
- copilul singur la părinți, datorită comparațiilor restrânse, are tendința de atașare îndelungată în special de figura maternă care, de obicei, este hiperprotectoare, copilul putând dezvolta chiar un „complex matern” care poate duce la o înțelegere nerealistă a propriilor capacități.

În afara factorilor familiali, Adler amintește și alte aspecte care influențează dezvoltarea personalității adulte, cum ar fi atitudinea grupului de prieteni, valorile sociale, etc.

Evaluarea sentimentului de inferioritate

Sentimentul de inferioritate, ca și concept teoretic, presupune cuantificări dificile, evaluarea sa ridicându-se rareori deasupra unui nivel speculativ. Cu toate acestea, se cunoaște un instrument de măsurare a intensității sentimentului de inferioritate, și anume Indexul comparativ al sentimentului de inferioritate („Comparative Feeling of Inferiority Index” - C.F.I.I.), elaborat de Strano și Dixon (1990). Indexul evaluează intensitatea sentimentului de inferioritate, atât la vârsta copilăriei, cât și la cea adultă.

Evaluarea stilului de viață

Aceleași observații ca la conceptul anterior sunt valabile și pentru noțiunea de „stil de viață”, surprinderea notelor caracteristice acestei noțiuni, printr-o probă specifică, fiind foarte dificilă. În prezent, se cunosc diferite probe de auto-evaluare dezvoltate în scopul măsurării aspectelor care intră în sfera stilului de viață (Kern, Currence, 1987; Kern și White, 1989). În ciuda faptului că itemii acestei probe surprind semnificația conceptului de stil de viață, proba are o validitate relativ scăzută. Pe de altă parte, trăsăturile ce caracterizează fiecare din cele 4 tipuri de personalitate (dominant, dependent, evitant și social) sunt incluse în marea majoritate a inventarelor de personalitate („California Personality Inventory”, C.P.I.; „16 Personality Factors”, ș.a).

Cercetările din ultima vreme, în domeniul personalității, se concentrează asupra unui nou aspect care poate defini și sensul stilului de viață, deoarece are semnificația unui proiect existențial, și anume calitatea vieții. Cea mai elaborată scală de autoevaluare cunoscută este indexul pentru stilul de viață („Life Style Index”) construită de Plutchik, Kellerman și Conte (1979). Această scală a fost concepută în scopul autoevaluării unor mecanisme defensive, cum ar fi negarea, substituția, proiecția sau compensația. Indexul conține 138 de itemi, subiecții citind, pe rând, itemii respectivi, după care evaluează comportamentele descrise, notându-le cifrat pe o scală.

Evaluarea tipului de model parental

Măsurarea influențelor pe care modelul parental (sfera relațiilor părinte-copil, calitatea acestora, etc.) le exercită asupra dezvoltării personalității rămâne o problemă metodologică puternic controversată. Unul dintre argumentele susținute de critica asupra modului de măsurare a acestor influențe constă în faptul că, investigând subiecți adulți care trebuie să răspundă la întrebări privind relațiile existente între ei și părinți, din copilărie și până în prezent, apare posibilitatea ca aceste răspunsuri să reflecte mai mult opinia curentă despre conduita parentală și mai puțin realitatea obiectivă a relațiilor din timpul copilăriei.

Unul dintre instrumentele cunoscute și utilizate în tipologia modelelor parentale este chestionarul pentru evaluarea autorității parentale (Parental Authority Questionnaire) care identifică trei tipuri de modele parentale: permisiv, autoritar și democrat. Proba conține 30 de itemi, fiecare item fiind evaluat de subiect pe o scală de la 1 la 5 (1 – dezacord puternic; 5 – acord puternic).

O altă probă utilizată în evaluarea influenței modelului parental asupra dezvoltării personalității este E.M.B.U. care identifică 15 tipuri de modele parentale. Itemii chestionarului vizează aspecte atât ale conduitei și atitudinii tatălui, cât și ale mamei, subiectul exprimându-și acordul sau dezacordul cu afirmațiile conținute în itemi, o dată pentru mamă și o dată pentru tată.

Evaluarea intereselor sociale

Principalele metode de măsurare a intereselor sociale sunt chestionarele de interese, raporturile de auto-evaluare, precum și scalele de măsurare a intereselor sociale.

Dintre acestea, se cunoaște scala de interese sociale („Social Interest Scale”, S.I.S.), elaborată de Crandall (1975), precum și indexul de interese sociale („Social Interest Index”), elaborat de Greever (1975).

Validitatea scalelor de evaluare a intereselor sociale este influențată, însă, de aspectul dezirabilității sociale, subiectul trădând, adesea, tendința de a fi în acord cu comportamentul acceptat și susținut social.

Valoarea aplicativă

Concepția lui Adler privind personalitatea a influențat cercetările din numeroase domenii aplicative:

- Educație - identificarea stilului de viață reprezintă un aspect important în consiliere și în prevenția dezvoltării unor patternuri de comportament indezirabil, non-adaptativ
- Sănătate mentală - perturbările din sfera personalității se datorează scăderii intereselor sociale
- Familie și societate - realizarea unor programe de intervenție și consiliere familială bazate pe ideea asumării rolurilor sociale, a dezvoltării comportamentului prosocial și a atenuării strategiilor educaționale comparative.

- **Erikson – dezvoltarea psihosocială a personalității**

Concepția generală a lui Erikson asupra personalității prezintă similitudini de principiu cu viziunea lui Horney asupra dinamicii personalității. Pe de o parte, Horney considera conflictul născut în cadrul relațiilor interpersonale ca factor de dinamică a personalității; orientarea personalității era echivalentă cu schimbările și modificările care au loc pe planul personalității, datorate acțiunilor de dominare a anxietății și ostilității bazale. Pe de altă parte, Erikson pune la baza dinamicii personalității tot noțiunea de conflict care determină, în dezvoltarea personalității, o criză de dezvoltare.

În ciuda acestor asemănări, există diferențe specifice ale celor două abordări, privind:

- *natura conflictului* - dacă Horney conceptualizează conflictul ca efect al contradicțiilor dintre două atitudini opuse față de o persoană (de pildă, dependență / independență), la Erikson, conflictul se naște din diferențele dintre posibilitățile de relaționare a persoanei și cerințele mediului social.
- *rolul experiențelor timpurii* - dacă Horney rămâne fidelă ideii psihanalitice după care experiența timpurie are un rol determinant în dezvoltarea personalității, Erikson vede personalitatea umană ca fiind o construcție în timp, cu desfășurare stadială. Astfel, potențialul de dezvoltare al individului uman nu rămâne „ancorat” la experiențele sale din copilărie, fixat la anumite tipuri de relații interpersonale, ci capătă împlinire pe tot parcursul existenței.

Erikson consideră că dezvoltarea personalității, ca proces stadial, funcționează pe baza principiului epigenetic. (ramura geneticii care studiază variația trăsăturilor fenotipice) Principiul epigenetic se aplică atât dezvoltării fizice (emergența progresivă a aspectelor de ordin biologic), cât și dezvoltării psihice a ființei umane.

În concluzie, Erikson avansează ideea după care dezvoltarea personalității este un proces stadial, desfășurat pe tot parcursul vieții, având semnificația trecerii de la nediferențiat la diferențiat, de la simplu la complex, de la aspecte separate la integrarea acestora.

Stadializarea personalității

Un stadiu reprezintă o perioadă distinctă, limitată cronologic, în dezvoltarea personalității, un „decupaj” în evoluția ontogenetică, cu o organizare proprie. Un stadiu actual își subordonează stadiul anterior și pregătește pe cel viitor.

Fiecare stadiu din cele 8 descrise de Erikson, va conține o criză reprezentată ca moment critic în dezvoltarea personalității. Apariția crizei este rezultatul conflictului dintre posibilitățile de moment ale persoanei și solicitările mediului social restrâns (familie, grup de prieteni) sau extins (societate).

Depășirea acestor crize depinde de suportul social de care dispune persoana, de tipul de relaționare socială, de modul în care persoanele semnificative, reprezentative pentru un anumit stadiu, se vor raporta la individ. Calitatea suportului social va determina orientarea comportamentului spre o direcție sau alta, astfel încât fiecare stadiu va conține aspecte specifice lui, polarizate. Evoluția individului uman spre un pol sau celălalt va pune bazele anumitor capacități.

O observație importantă trebuie făcută în acest punct: fiecare stadiu trebuie evaluat nu doar din perspectivă individuală, ci și din punct de vedere social și cultural. Modul în care individul achiziționează aspectele specifice fiecărei etape de dezvoltare, modalitatea de rezolvare a conflictului vor depinde de caracteristicile culturii respective. Cultura va determina nu numai modul de stăpânire a stadiului, ci și calitatea suportului pentru dezvoltarea unor abilități în stadiile următoare și, în final, pentru întreaga existență.

Fiecare stadiu de dezvoltare a personalității va fi descris în termenii aspectului polarizat pe care îl conține, a capacității careia îi va pune bazele și a persoanei sau instituției semnificative pentru acea perioadă. Caracterul reprezentativ al instituției se referă la capacitatea acesteia de a susține, stimula sau inhiba comportamentele individului uman, precum și de a marca evoluția, într-un anumit sens a personalității.

Stadiile dezvoltării psihosociale (Clonninger, 1993, p 127)

STADIUL PSIHOSOCIAL (LIMITE CRONOLOGICE)	CAPACITĂȚI	SUPORTUL SOCIAL SEMNIFICATIV
1. Încredere / Neîncredere (0-1 an)	<i>Speranță</i>	<i>Figura maternă</i>
2. Autonomie / Dependță (1-4 ani)	<i>Voință</i>	<i>Figurile parentale</i>
3. Inițiativă / Vinovăție (4-6 ani)	<i>Finalizarea acțiunilor</i>	<i>Mediul familial lărgit</i>
4. Sânguință / Inferioritate (6-12 ani)	<i>Competență</i>	<i>Școala Grupul de prieteni</i>
5. Identitate / Confuzie (12-18 ani)	<i>Fidelitate</i>	<i>Grupul de covârșnici</i>
6. Intimitate / Izolare (18-30 ani)	<i>Dragoste</i>	<i>Prieteni Relații de cuplu</i>
7. Generativitate / Rutină (30-50 ani)	<i>Responsabilitate</i>	<i>Noua familie Relații profesionale</i>
8. Integrare / Disperare (peste 50 de ani)	<i>Înțelepciune</i>	<i>Persoana însăși</i>

Stadiul 1

În primul an de viață, se pun bazele încrederii sau neîncrederii, persoana semnificativă care va influența orientarea personalității spre un pol sau altul, fiind mama sau substitutul

matern. Evoluția copilului, în acest stadiu, spre polul încrederii, depinde de calitatea modelului parental, în special de tipul de relație stabilită cu mama, de capacitatea acesteia de a oferi protecție, securitate emoțională și stimulare. Erikson consideră că principala modalitate prin care copilul abordează lumea acum este cea incorporativă care se referă nu numai la satisfacerea unor trebuințe biologice, ci și a unor trebuințe de securitate, confort psihic sau stimulare senzorială.

El subliniază faptul că acest stadiu este unul al mutualității afective, al schimburilor dintre copil și mama sa, nu doar unul de recepție. În cazul în care copilul nu găsește un suport afectiv corespunzător, în relația cu mama sa, el se va orienta spre polul opus, dezvoltând neîncrederea. Erikson atrage atenția asupra faptului că un anumit grad de neîncredere este nu numai inevitabil, dar chiar necesar în trecerea copilului spre stadiul următor.

Stadiul 2

Între 1 și 4 ani, dezvoltarea personalității înseamnă câștigarea autonomiei. Se știe că primul semn al independenței copilului este mersul care va permite explorarea mediului. Orientarea copilului spre polul autonomiei presupune existența unui sprijin din partea ambilor părinți, astfel încât copilul să înceapă să dezvolte propriul control asupra relațiilor interpersonale. Un suport parental inadecvat, care pedepsește primele manifestări ale autonomiei copilului, va determina orientarea acestuia spre polul negativ, cel al dependenței sau îndoielii. Chiar dacă polul pozitiv (autonomia) trebuie să prevaleze, un anumit grad al dependenței este necesar pentru trecerea în stadiul următor.

Stadiul 3

În al patrulea și al șaselea an de viață, pe planul dezvoltării personalității, apare o nouă criză, inițiativă / vinovăție. Deoarece, la această vârstă, identificarea cu părinții este foarte importantă, copilul va fi interesat de cunoașterea diferențelor intersexuale, acum punându-se și bazele dezvoltării morale. Sub impactul dezvoltării puternice a conduitei simbolice (limbaj, reprezentări), copilul va aborda realitatea în mod integrativ, iar acțiunile sale vor fi stimulate de curiozitate. Dacă mediul familial este unul care susține și stimulează curiozitatea, copilul va evolua spre polul pozitiv, cel al inițiativei. Dacă mediul familial rămâne indiferent la inițiativele copilului sau chiar le sancționează, atunci dezvoltarea personalității se va concentra spre polul opus, cel al retragerii, copilul resimțind culpabilitatea acțiunilor sale. Rezolvarea adecvată a acestui conflict va dezvolta inițiativa copilului și va permite accesul în stadiul viitor.

Stadiul 4

Acest stadiu este cuprins între 6 și 12 ani. Dezvoltarea personalității copilului în această etapă stă sub semnul debutului școlarității, a creșterii numărului de contacte interpersonale. Sistemul educațional instituționalizat presupune evaluarea rezultatelor școlare și, implicit, realizarea unor comparații interindividuale, pe planul rezultatelor și al abilităților. Erikson afirmă că, în acest stadiu, „copilul învață câștigarea recunoașterii capacităților sale, prin diferite producții” (Erikson, 1959, p 86). Dacă copilul obține performanțe, iar evaluarea este una favorabilă, el va dezvolta perseverența, evoluând spre polul pozitiv (sârguința); în caz contrar, va merge spre polul opus, dezvoltând un sentiment de inferioritate. Din acest motiv, în stadiul 4, persoanele semnificative care influențează sensul orientării personalității copilului vor fi profesorii.

Stadiul 5

Cuprinde vârsta adolescenței, principala achiziție pe planul Eului, fiind identitatea de sine. Fiind o perioadă de trecere spre asumarea rolurilor specifice adultului, rezolvarea conflictului legat de identitate este esențială în dezvoltarea personalității adulte.

Erikson definește identitatea ca și conștientizare a imaginii de sine, a propriilor capacități și limite, a continuității Eului. Grupul de prieteni, prin valorile la care sunt atașați, precum și societatea, prin modelele pe care le oferă, sunt elemente reprezentative pentru acest stadiu, influențând dezvoltarea personalității adolescentului spre polul pozitiv, al identității de sine sau spre cel negativ, al unei identități confuze. Orientarea în carieră, raportarea interpersonală fac parte din procesul de stabilire a identității și de individualizare. Criza de identitate își află, uneori, rezolvări nefericite, ducând la dezvoltarea unei identități negative, bazată pe asumarea unor roluri indezirabile social (delicvența juvenilă).

Stadiul 6

Correspunde perioadei de dezvoltare cuprinsă între 18 și 30 de ani, în care conflictul central este cel al intimității / izolării. Evoluția personalității spre un pol sau celălalt, depinde de modul în care persoana a rezolvat conflictul anterior, de identitate. Erikson consideră că atingerea intimității (polul pozitiv) este posibilă numai după ce individul uman a câștigat identitatea de sine.

În această perioadă de dezvoltare, trebuința fundamentală este cea de afiliere, de apartenență la un grup sau o relație. Intimitatea este definită de Erikson ca și „capacitatea de fuziune psihologică cu altă persoană, cu păstrarea identității de sine” (Erikson, 1959, p 95). În cazul în care grupul sau persoana cu care relaționează individul reprezintă un pericol de des-identificare, evoluția se va realiza spre polul opus cel al izolării. În acest stadiu, semnificativi pentru dezvoltarea personalității sunt prietenii sau relația de cuplu.

Stadiul 7

Este cuprins între 30 și 50 de ani. Odată rezolvat conflictul privind identitatea de sine și intimitatea, altă trebuință devine imperativă acum, și anume trebuința de stimă și auto-realizare. Persoana va evolua fie spre polul pozitiv, al generativității, definit ca „interesul în fundamentarea și orientarea generațiilor viitoare” (Erikson, 1959, p 97), fie spre polul negativ, cel al stagnării. Generativitatea înseamnă asumarea rolurilor de părinte, dar și capacitatea de a genera idei, sisteme, adică împlinirea potențialurilor creative în profesie, familie sau în ambele.

Stadiul 8

Este cuprins între 50 și 70 de ani, precum și peste 70 de ani. Acest stadiu denotă o evoluție a personalității cu posibilitatea orientării sale în două sensuri opuse: spre integritate (polul pozitiv) sau spre disperare (polul negativ). Această perioadă este marcată de retragerea din viața socială, renunțarea la exercitarea unor roluri sociale și îngustarea sferei relaționale. Integritatea presupune capacitatea de acceptare a succeselor și eșecurilor, precum și sentimentul de acceptare a morții, a finalului. Eșecul în integralitate conduce personalitatea spre polul opus, instalându-se disperarea însoțită de remușcări, sentimente de inutilitate și inacceptarea morții.

Erikson arată că dezvoltarea personalității, ca desfășurare procesuală, stadială, se derulează de-a lungul întregii vieți, fiecare etapă încorporând un tip special de situație conflictuală. Deoarece conflictele pe plan intern, subiectiv se datorează presiunii unor forțe externe, întreaga dezvoltarea a personalității va resimți efectul acțiunilor factorilor sociali și culturali.

- **Horney – psihanaliza interpersonală**

Noțiunea centrală a descrierii personalității este cea de conflict, dar spre deosebire de teoria clasic psihanalitică unde conflictul era de natură sexuală, Horney consideră că acest conflict se fundamentează în cadrul unor relații interpersonale, de unde și denumirea de abordare interpersonală dată concepției sale.

Conflictul de origine interpersonală este definit ca și „efectul existenței a două atitudini fundamentale contradictorii față de altă persoană” (Horney, 1945, p 40-41).

- De exemplu, atitudinea de dependență față de o persoană poate intra în conflict cu atitudinea de ostilitate manifestată față de aceeași persoană.

Conflictul din cadrul relației se va solda, pe plan intrapsihic, cu o stare de tensiune și cu sentimentul de anxietate, acesta din urmă fiind definit ca „sentimentul izolării și neputinței într-o lume aparent ostilă” (Horney, 1945, p 41). Horney așează conflictul interpersonal însoțit de sentimentul de anxietate și ostilitate la baza personalității nevrotice.

Atitudinile contradictorii se manifestă în orice relație interpersonală: în familie (relația părinte - copil), în grupul de prieteni, în relațiile profesionale, în societate, efortul individual de a rezolva acest conflict și de a reduce anxietatea fiind un determinant important al dezvoltării personalității. Societatea poate adânci sentimentul izolării, al înstrăinării, prin stimularea irațională a spiritului de concurență concomitent cu diminuarea încrederii în sine, în capacitatea de a obține performanța.

Tipologia personalității

Luând ca și criteriu modalitatea prin care persoana rezolvă conflictul instaurat în sfera relațiilor sale, generat de existența a două atitudini ostile, Horney descrie 3 tipuri de personalitate - compliant, agresiv și detașat (Clonninger, 1993, p 147):

Personalitatea compliantă sau dependentă

Prezintă următoarele caracteristici:

- trebuință de dependență
- trebuință de afiliere, relaționare
- reacții timide puternice
- sentiment de inferioritate, stimă de sine redusă
- tendință spre supunere și conformism

Raționamentul de tip afectiv la care apelează tipul compliant pentru a-și justifica actele comportamentale și pentru a reduce anxietatea este „dacă îi fac să mă iubească, nimic nu mă poate atinge”. Represia ostilității la astfel de persoane conduce de cele mai multe ori la somatizări, adică la transformarea tensiunii de pe plan psihic în simptom organic.

Personalitatea agresivă

Prezintă următoarele note caracteristice:

- tendință de dominare
- nevoie de succes, de recunoaștere socială
- perfecționism
- spirit competitiv, cu tendințe agresive
- rezistență scăzută la frustrare

Raționamentul afectiv la care recurge tipul agresiv de personalitate este „dacă dețin puterea și controlul, nimic nu mă poate atinge”. Horney consideră că, în esență, acest tip prezintă o mare vulnerabilitate, deținerea puterii fiind o protecție împotriva acesteia; acest tip de personalitate este performant în diferite domenii, cu condiția ca agresivitatea să nu se transforme în ostilitate.

Personalitatea detașată

Prezintă următorul tablou specific de trăsături:

- detașare emoțională de relație
- trebuință de autorealizare
- independență a voinței (sugestibilitate redusă)
- nevoia de independență și intimitate
- tendință spre izolare
- rezistență la schimbare

În opinia lui Horney, acest tip de personalitate are potențialul creativ cel mai crescut, detașarea, ca soluție adoptată pentru reducerea anxietății, protejând lumea ideatică interioară și asigurând rezistența acesteia la factori distractori. Raționamentul afectiv predominant al acestui tip este „dacă stau deoparte, nimic nu mă poate atinge”.

Încercând o esențializare a trăsăturilor care individualizează cele 3 tipuri de personalitate, obținem următorul tablou:

Tipologia orientărilor interpersonale

TIPUL DE PERSONALITATE	TREBUINȚA PREDOMINANTĂ	ORIENTAREA INTERPERSONALĂ
Compliant	trebuința de dependență trebuința de afiliere	<i>Spre relație</i>
Agresiv	trebuința de dominare trebuința de apreciere socială	<i>Împotriva relației</i>
Detașat	trebuința de independență trebuința de autorealizare	<i>Detașare emoțională de relație</i>

Horney subliniază faptul că personalitatea sănătoasă adoptă toate cele 3 orientări interpersonale, în condiții diferite, în scopul unei mai bune adaptări. Există situații în care o agresivitate moderată este necesară pentru reglarea comportamentală, semnificând inițiativă, efort voluntar, dorință de succes. În acest sens, se face distincția dintre agresivitate și asertivitate: pe un continuum ce prezintă la poli agresivitatea și obediența, asertivitatea se localizează între cele două, având conotația de susținere liberă a opiniilor. Continuând pe aceeași linie, Bernayk (1990) afirmă că tipul non-asertiv are dificultăți în dezvoltarea personalității.

Personalitatea interpersonală

Pornind de la modul în care Horney explică și descrie personalitatea, în jurul anilor 70, R.F. Bales introduce în literatura de specialitate noțiunea de personalitate interpersonală. Bales (în Zlate, 1997, p 160) definește această dimensiune, ca: „personalitatea individuală, așa cum este ea percepută de către ceilalți membrii ai grupului, așa cum se relevă grupului, în funcție de natura și structura acestuia, de statutele și rolurile membrilor, de relațiile care se stabilesc între participanți”.

Grupul facilitează manifestarea unor aspecte și, de asemenea, prin condiționările și restricțiile impuse subiectului în cadrul unor legi explicite sau tacite, și poate inhiba manifestarea altor laturi ale personalității individuale. Cunoașterea modului de relaționare, a expectanțelor și trebuințelor satisfăcute în cadrul unor relații de grup, a relațiilor de competiție sau cooperare, va permite înțelegerea mai adecvată a particularităților individuale.

Bales propune un model spațial tridimensional al personalității interpersonale care cuprinde 6 tendințe, polarizate două câte două:

- tendința de dominare / supunere;
- tendința spre conservatorism / radicalism;
- tendința de sociabilitate / izolare.

Din combinarea celor 6 tendințe, rezultă 27 de tipuri de personalitate interpersonală, fiecărui tip corespunzându-i una, două sau trei din cele 6 tendințe.

Referindu-se la cele trei tipuri de personalitate și orientări interpersonale, Horney consideră că, pentru fiecare dintre aceste tipuri, aspectul care pune în pericol sentimentul de securitate personală are o semnificație diferită (Horney, 1995, p 65):

- în cazul personalității agresive, al cărei sentiment de securitate se bazează pe aprecierea și admirația celorlalți, pericolul apare atunci când acest tip se află într-un mediu care nu îi acordă recunoaștere;
- în cazul personalității dependente, la care sentimentul de securitate este întreținut de anturaj, anxietatea este provocată de solitudine;
- în cazul personalității detașate, al cărei sentiment de securitate se bazează pe protejarea intimității, anxietatea se manifestă în situația în care persoana este adusă „în lumina rampei”.

Horney explică unele strategii de reducere a anxietății numite și mecanisme de defensă ale Eului, cum ar fi detașarea emoțională, idealizarea Eului sau proiecția. În afara acestor strategii majore, se evidențiază și alte strategii auxiliare care realizează o adaptare secundară a personalității (Clonninger, 1993, p 164-165):

- negarea gândurilor, sentimentelor, dorințelor sau trebuințelor care cauzează anxietatea; termenul este utilizat în cazul operațiilor inconștiente care au ca funcție negarea a tot ceea ce nu este acceptat de Eul conștient;
- compartimentalizarea permite recunoașterea conștientă a unor comportamente incompatibile, dar nu simultan; existența individului este „împărțită” în segmente - familie, relații profesionale, societate. De pildă, o persoană se poate dovedi, prin comportamentul său, compliantă în relațiile familiale, dar agresivă în relațiile profesionale;
- raționalizarea prin care persoana explică propriul comportament ca și cum ar fi consistent cu normele acceptate social, descoperind cauze raționale ale conduitei sale. De pildă, o personalitate dependentă își va justifica rațional comportamentul compliant prin capacitatea sa simpatetică, ignorând prezența posibilă a unei tendințe de dominare.

Dezvoltarea personalității

Pe lângă aspectele biologice, Horney consideră că principalii determinanți ai dezvoltării personalității individuale sunt de natură socială și culturală. De aceea, în analiza personalității nu trebuie să se ignore influențele mediului social și valorile culturale care modelează personalitatea adultului.

Un model parental *hiperprotector* va duce, în cele mai multe cazuri, la dezvoltarea unei personalități de tip compliant; un model parental *indiferent* va dezvolta o personalitate de tip detașat, pe când modelul parental *autoritar* are "șanse" să dezvolte, mai târziu, o personalitate de tip agresiv.

Iată corespondențe între calitatea modelului parental și dezvoltarea unei anumite orientări interpersonale, astfel:

Influența modelului parental asupra personalității

TIPUL DE MODEL PARENTAL	TIPUL DE PERSONALITATE	ORIENTAREA INTERPERSONALĂ
-------------------------	------------------------	---------------------------

Hiperprotector	Personalitate compliantă	<i>Spre relație</i>
Indiferent	Personalitate detașată	<i>Detașată de relație</i>
Autoritar	Personalitate agresivă	<i>Împotriva relației</i>

Valoarea aplicativă

Valoarea euristică și aplicativă a teoriei lui Horney vizează următoarele aspecte:

- Psihologia copilului - anxietatea și ostilitatea bazală reprezintă sentimente fundamentale ale copilăriei timpurii, depășirea sentimentului de neputință echivalând cu dezvoltarea personalității
- Sănătate mentală - persoana sănătoasă presupune echilibrarea celor trei orientări interpersonale majore
- Societate - societatea, prin modelele pe care le oferă, ameliorează sau acutizează sentimentul alienării și al izolării sociale.
- Cultură - nivelul de dezvoltare culturală oferă modele de atribuire a unor caracteristici psihologice celor două sexe

Unitatea de învățare nr. 4

Personalitatea din perspectiva multidimensională

- Allport – Teoria trăsăturilor de personalitate
- Cattell – Analiza factorială a personalității
- Eysenck - Analiza factorială a personalității

Personalitatea din perspectiva unidimensională

- Rotter – controlul intern/extern
- Friedman și Rosenman – comportamentul de tip A și B

Personalitatea din perspectiva multidimensională

- Allport – Teoria trăsăturilor de personalitate

Descrierea personalității

Analiza concepției lui Allport privind personalitatea pornește de la definiția pe care o dă acesteia (Allport, 1937, p.48):

"personalitatea este organizarea dinamică a sistemului psiho-fizic care determină adaptarea unică a individului la mediu".

Fiecare termen al acestei definiții este relevant pentru modalitatea prin care Allport descrie dinamica și dezvoltarea personalității, astfel încât:

- organizare - face referire la structura unitară, sistematizată a personalității în care părțile sunt integrate într-un tot unitar, consistent, disoluția integrării fiind un simptom al patologiei personalității;
- dinamică - care presupune o permanentă mișcare și procesualitate, subliniind, totodată, posibilitatea dezvoltării și evoluției elementelor, precum și flexibilitatea acestora;
- sistemul psihofizic - personalitatea se formează sub incidența factorilor biologici și psihologici, relația minte-corp fiind una sistemică; Allport acceptă ideea evidențiată în urma unor cercetări empirice conform cărora temperamentul reprezintă fundamentul biologic al personalității; Allport arată că "aspectele fizice, inteligența și temperamentul sunt principalele materiale genetice ale personalității".
- determină - dacă organizarea dinamică a sistemului psihofizic determină adaptarea persoanei, atunci înseamnă că acest sistem reprezintă cauza adaptării, termenul de "determinativ" având sensul de cauzal; așadar, personalitatea este cauza comportamentului, acesta fiind o consecință naturală a modului de organizare a sistemului. În acest caz, trăsătura ca unitate relevantă pentru personalitate, va deveni cauză a comportamentului, Allport oferind trăsăturii o existență aparte, fizică;
- adaptarea - Allport subliniază prin acest termen funcția de coping a personalității, aceasta asigurând "confortul și securitatea ființei, între cerințele afective și solicitările mediului" (Allport, 1937, p118);
- unică - prin acest termen, Allport subliniază că modalitățile de adaptare poartă amprenta individualității, datorită, pe de o parte, constelației ereditare și, pe de altă parte, influențelor educaționale. De asemenea, termenul de unic face referire și la tipologizarea trăsăturilor.

Așadar, unitatea la care Allport apelează pentru descrierea personalității este trăsătura. El definește trăsătura ca „o structură relativ stabilă, având capacitatea de a echivala funcțional stimulii și de a iniția forme comportamentale adaptative” (Allport, 1937, p146). Echivalarea funcțională a stimulilor presupune evidențierea unor similitudini între acțiunile acestora, astfel încât să permită formarea și consolidarea unui pattern de comportament; fiind un pattern (model) comportamental, el va putea fi „aplicat” în situații diferite, oferind consistență personalității.

Se remarcă regăsirea, în definiția de mai sus, a notelor definitorii ale personalității: stabilitatea, unicitatea, unitatea determinativă (Cloninger, 1993, p191).

Tipologia trăsăturilor de personalitate

Allport recurge la o tipologizare a trăsăturilor de personalitate, având ca și criteriu întinderea ariei de comportamente pe care acestea le determină, diferențiind trăsături centrale, secundare și cardinale.

- **Trăsături centrale.** O trăsătură este considerată centrală, dacă determină un număr foarte mare de comportamente; acestea sunt în număr de 7 până la 10, având valoare explicativă și predictivă pentru un comportament. Termenul de "central" nu se referă la poziția valorică ocupată de trăsătură în structura personalității, la importanța sa, ci la gradul său de "împrăștiere", adică la lărgimea ariei comportamentale. De asemenea, aceste trăsături sunt ținta unor diferențe interpersonale: o caracteristică psihologică este o trăsătură centrală la o persoană, dar poate fi irelevantă pentru o alta. De pildă, "încrederea în sine" este o trăsătură centrală pentru X, deoarece în majoritatea comportamentelor, X exprimă această caracteristică; "încrederea în sine" nu este o trăsătură centrală pentru Y, deoarece Y exprimă această caracteristică în foarte puține situații.
- **Trăsături secundare.** Trăsătură este considerată secundară, dacă ea determină un număr redus de comportamente, având un grad mai mic de generalizare și consistență; de aceea, Allport numește aceste trăsături, preferințe, deoarece, "având o existență latentă, controlează mai puțin comportamentul uman" (Zlate, 1997, p41); de pildă, timiditatea este o caracteristică secundară pentru X, deoarece se manifestă doar în relațiile cu partenerii de sex opus.
- **Trăsături cardinale.** O trăsătură cardinală este o structură care domină întreaga existență a omului, cu semnificație majoră pentru viață, oferind posibilitatea cunoașterii și afirmării individului Allport considerând-o „rădăcina vieții”, fiind susceptibilă de orientarea majoră a existenței.

Sub impactul criticilor aduse acestei tipologii căreia i se reproșează caracterul imprecis, vag, Allport redimensionează calitățile trăsăturii, afirmând că acestea nu sunt fixe, imuabile, nu au o poziție predeterminată, ci sunt mobile, flexibile, putând trece, în funcție de situație, de pe o poziție pe alta. Acest aspect are implicații substanțiale în domeniul educațional, deoarece aducerea unei trăsături caracteriale pozitive de pe o poziție secundară pe una centrală sau, invers, marginalizarea unei caracteristici psihologice negative conduce la un comportament adaptativ, performant.

Allport descrie 8 stadii în dezvoltarea personalității, fiecare stadiu fiind delimitat cronologic, conținând achiziții specifice pe planul Eului, precum și modalități particulare de achiziție (Allport, 1989, p 178). Trebuie subliniat faptul că limitele cronologice nu sunt rigide putând exista cazuri de precocitate, respectiv întârziere. Achiziția stadiului actual se bazează pe achizițiile stadiului anterior și va pregăti pe cele viitoare.

În ce privește dezvoltarea personalității, Allport identifică pe aceasta cu integrarea diverselor elemente, cum ar fi trăsături, interese, predispoziții, capacități, astfel încât, la finalul transformărilor dinamice, personalitatea matură să fie un întreg, o unitate în care elementele să conlucreze în scop adaptativ.

Referindu-se la personalitatea integrată, matură și echilibrată, Allport diferențiază câteva calități ale acesteia (Allport, 1989, p76):

- *Extensia simțului identității*, persoana matură fiind „divizată” în diferite segmente sociale sau personale, fără a-și pierde identitatea;
- *Comunicare flexibilă*, interacțiuni sociale bazate pe încredere și mai puțin pe roluri prestabilite și expectații sociale;
- *Securitate emoțională*, cu acceptarea propriilor capacități și limite, determinând un nivel crescut al stimei de sine;
- *Percepție realistă* cu privire la sine, la celălalt și la lume;
- *Obiectivarea Eului*, bazată pe capacitatea de introspecție și simțul umorului;
- *Filozofia vieții* toate aspectele ce țin de natura umană, societate, cultură, valori, morală sunt unificate într-un sistem de idei, într-o concepție cu grad înalt de generalitate.

- **Cattell – Analiza factorială a personalității**

Factorii de personalitate

Factorul de personalitate = element descriptiv și explicativ al personalității, situat ca grad de generalitate între tip (formațiune ce reunește indivizii, pe baza asemănărilor) și trăsătură (formațiune care individualizează).

Cattell consideră că factorul de personalitate are o valoare predictivă asupra comportamentului, personalitatea fiind structura care permite realizarea unor previziuni asupra comportamentului derulat într-o anumită situație.

Principala diferență între Cattell și Allport este că primul consideră descriptorii personalității ca și noțiuni abstracte, fără a le reda o realitate fizică, de sine stătătoare.

Factori de suprafață și factori - sursă

În descrierea personalității, Cattell identifică două tipuri de factori:

- ***factori de suprafață***, cu exprimare directă în comportamentul verbal, motor al individului uman;

Realizarea unor observații sistematizate asupra comportamentului persoanei va conduce la extragerea unui set de variabile (aspecte ale personalității) și la identificarea relațiilor dintre acestea. Termenul „de suprafață” indică faptul că apariția unor aspecte nu este una constantă, ci variază în situații diferite sau la populații diferite. Cattell denumesc acest set de variabile corelate, factori de suprafață (de pildă, în studiile clinice, sindromul este un model de simptome intercorelate).

- ***factori - sursă*** care constituie, de fapt, patternul comportamental al persoanei, pe baza căruia extrage informațiile privind conduita unui individ într-o anumită situație.

În afara factorilor de suprafață, Cattell identifică tablouri relaționale repetitive care se manifestă în ciuda diferențelor interpersonale. Această nouă matrice de intercorelații este denumită factori-sursă și este susceptibilă de a descrie comportamentul unei persoane, cu o probabilitate mai mare decât cea a factorilor de suprafață. De aceea, metodologia elaborată de Cattell va fi orientată mai ales spre

studiul factorilor-sursă ai personalității care produc variații mici în comportamentul situațional.

Se impune o comparație a concepțiilor lui Allport și Cattell privind descrierea personalității, pe baza unor similarități între factorii de suprafață și ceea ce Allport numea trăsătură secundară (implicată într-un număr redus de comportamente), precum și între factorii sursă și trăsătura centrală, implicată în majoritatea comportamentelor.

Factori motivaționali, temperamentul și abilitățile

În afara factorilor de suprafață și a celor sursă, Cattell identifică alte trei tipuri de factori. Având ca și criteriu implicarea lor în obținerea performanței într-o activitate; aceștia sunt factorii dinamici, temperamentul și abilitățile.

Factorii dinamici

Cuprind aspectele motivaționale ale personalității, cu rol în declanșarea, orientarea și susținerea energetică a comportamentului. Unele structuri motivaționale sunt înnăscute (instinctele, trebuințele biologice), altele reprezintă efectul unei învățări. Cattell denumesc forțele dinamice înnăscute, factori ergici („ergos”, energie); atunci când tensiunea ergică (energetică) este canalizată în patternuri învățate, ea se transformă în forțe motivaționale dobândite, denumite factori metaergici. Cattell include în această ultimă categorie, sentimentele și atitudinile.

Temperamentul

Trăsăturile temperamentale, având o puternică dominanță genetică, se referă la tempoul și stilul general în care persoana desfășoară un anumit comportament (energie, reactivitate emoțională).

Abilitățile

Se referă la capacitatea unei persoane de a obține rezultate supramedii într-o activitate. Cattell diferențiază două tipuri de abilități cognitive:

- *inteligența fluidă* echivalată cu capacitatea de achiziție a unor cunoștințe, deprinderi, priceperi în orice domeniu de activitate. Termenul de "fluid" are semnificația implicării acestui tip de inteligență în diferite sarcini de învățare. Acest tip de inteligență corelează cu gândirea divergentă, fiind implicată în rezolvarea unor probleme complexe, slab definite, apelând la procedee euristice.
- *inteligența cristalizată* este implicată în rezolvarea unor sarcini din anumite domenii de activitate, corelând cu gândirea convergentă și cu utilizarea unor procedee algoritmice.

Referitor la această dihotomie a inteligenței, Cattell abordează și problema raportului ereditar - dobândit. El consideră că aproximativ 80% din structura și funcționalitatea inteligenței este înnăscută, adică fluidă, restul de 20% fiind rezultatul unei învățări.

Asumpția lui Cattell asupra caracterului predominant înnăscut al inteligenței a constituit un aspect controversat al teoriei sale. Critica venea din partea cercetărilor care demonstau că subiecții cu moștenire genetică aproape similară, dar care au beneficiat de medii educaționale diferite, obțin performanțe diferite într-o activitate. Este imposibilă o afirmație categorică asupra procentajului rolului eredității și mediului în dezvoltarea inteligenței.

Unul dintre cele mai cunoscute și utilizate chestionare de personalitate elaborate de Cattell este chestionarul pentru măsurarea factorilor de personalitate, „16 Personality Factors” (16 PF) care măsoară 16 variabile considerate definitorii pentru descrierea personalității, adică 16 factori - sursă.

Cattell a dezvoltat o serie de probe care aveau ca scop măsurarea inteligenței, conservând diferențele pe care le operează, între inteligența fluidă (gândire abstractă) și inteligența cristalizată (gândire concretă).

Elaborat de Cattell, această probă măsoară abilitatea individului uman de a învăța. De asemenea, Cattell a elaborat și o Baterie de Abilități Comprehensive („Comprehensive Abilities Battery” - C.A.B.), conținând probe de performanță, relevante pentru orientarea vocațională.

Pe baza aceluiași principiu al analizei factoriale, Cattell a elaborat o scală care măsoară nivelul de anxietate, instrument folosit în special în practica de tip clinic. Scala de anxietate 4 P.F.

În ce privește măsurarea factorilor dinamico-motivaționali metaergici, explicați de Cattell, (sentimentele și atitudinile), în prezent au fost elaborate numeroase scale de măsurare atitudinală. Cattell a construit, de asemenea, și un test pentru măsurarea direcției de orientare predominantă a energiei, adică a dimensiunii introversiune / extraversiune a personalității, cunoscut sub numele de testul factorilor de contact ai personalității („Contact Personality Factors Test” - C.P.F.T.)

Valoarea euristică a unei teorii a personalității rezidă în calitatea acesteia de fi punct de plecare pentru concepții teoretice ulterioare. Cattell, prin constructele teoretice pe care le propune, cât și prin metodele și tehnicile utilizate, oferă un material informațional bogat pentru elaborarea altor metode de cercetare a personalității. Un astfel de exemplu este instrumentul Big Five, de măsurarea a celor 5 dimensiuni majore ale personalității.

Tupes și Christal (1961), plecând de la variabilele derivate direct din factorii personalității evidențiați de Cattell, realizează replicarea, în diverse cercetări, a 5 factori: extraversiunea, agreabilitatea, dependența, emoționalitatea și cultura. Doi ani mai târziu, Norman, operând diferențieri între trăsături (stabile) și stări (temporare) ale personalității, ajunge la concluzia că există o structură de factori, cu valoare predictivă, susceptibilă de a reflecta structura de bază a personalității. Acești factori au fost denumiți astfel:

- extraversiunea
- agreabilitatea
- conștiinciozitatea
- stabilitatea emoțională
- cultura

- **Eysenck - Analiza factorială a personalității**

Descrierea structurii personalității

Eysenck, alături de Allport și Cattell, este reprezentantul perspectivei multidimensionale a abordării personalității, teoria sa având puncte comune cu cea a celorlalte cercetări, manifestând, însă, și diferențe specifice.

Aspectul care unifică cele trei abordări se referă la viziunea generală asupra personalității, mai exact, la elementele descriptive ale acesteia. În acest sens, toți pornesc de la premisa că tipul de personalitate, ca structură ce reunește indivizii pe baza unor similitudini, este un descriptor mult prea general pentru surprinderea particularităților individuale. Este adevărat că toți indivizii au o structură primară, comună a personalității, dar diferă între ei tocmai în funcție de manifestările trăsăturilor particulare. Aceste observații au condus la impunerea noțiunii de trăsătură și factor de personalitate, prin care persoanele „să nu fie plasate, în mod rigid, în câteva categorii” (Hampson, 1988, p.61).

Din acest punct, intervine diferențierea dintre concepția lui Allport, pe de o parte, și cea a lui Cattell și Eysenck, pe de altă parte. Dacă, pentru Allport, trăsătura este o descriere calitativă a personalității individului, prin noțiunea de factor, Cattell și Eysenck surprind mult mai sensibil diferențele dintre oameni, în funcție de gradul în care se manifestă, pe plan comportamental, o trăsătură de personalitate.

Dimensiunile majore ale personalității

Analizând, prin tehnica factorială, rezultatele obținute la teste și chestionare de personalitate, Eysenck a concluzionat că personalitatea poate fi descrisă prin patru factori, polarizați în două dimensiuni majore:

- Primul factor, denumit neuroticism (N), este unul general care acoperă 14% din varianța totală, constituind dimensiunea stabilitate – instabilitate emoțională.
- Al doilea factor rezultat în urma analizei factoriale acoperă 12% din varianță; este unul bipolar care opune grupul simptomelor isterice și pe cel al simptomelor distimice. Dihotomia isterie - distimie corespunde celei de a doua dimensiuni descrise de Eysenck, și anume extraversiunea – introversiunea (E).

Primele măsurători realizate de Eysenck (1959) vizau doar dimensiunile E și N; mai târziu, în 1964, Eysenck elaborează o nouă metodă de cercetare a personalității în care corelația E – N este reevaluată. În 1975, o nouă scală a fost construită, având inclusă și o a treia dimensiune a personalității, psihoticismul (P). Această scală va fi normalizată, în 1991, de către Zuckermann.

Așadar, personalitatea poate fi descrisă prin două dimensiuni majore: extraversia – introversia și stabilitatea – instabilitatea emoțională.

- **EXTRAVERSIUNE:** sociabilitate crescută, tendințe de dominare, nestăpânire, impulsivitate, asumarea riscului, expresii emoționale vii, optimism, indiferență
- **INTROVERSIUNE:** capacitate de introspecție, prudență în acțiuni, echilibru, tendință spre ordine, distanțare relațională, tendințe pesimiste, control emoțional

Structura ierarhică a personalității

Personalitatea are o organizare piramidală, nivelurile cu gradul cel mai înalt de generalitate subordonându-și nivelurile inferioare.

Odată precizate și delimitate dimensiunile majore ale personalității, Eysenck propune un model de structurare ierarhică a personalității care include diferite aspecte ale acesteia, organizate în funcție de gradul lor de generalitate. Atunci când studiem comportamentul unui individ ca expresie a personalității sale, utilizăm, ca descriptori, noțiunile de dimensiune, trăsătură, răspuns habitual și reacții specifice.

- **Dimensiune.** Nivelul cu gradul cel mai înalt de generalitate cuprinde dimensiunea E sau N.
- **Trăsătură.** La un nivel mai scăzut de generalitate fiind situate trăsăturile de personalitate caracterizate ca tendințe individuale spre acțiune.
- **Răspuns habitual.** Nivelul imediat următor, cu grad mai scăzut de generalitate, este cel al răspunsurilor habituale, cuprinzând acțiunile repetitive ale subiectului în situații asemănătoare (comportamente în situații tipice).
- **Reacții specifice.** La nivelul cel mai scăzut de generalitate se află răspunsurile specifice care se referă la preferințele subiectului de a acționa într-o anumită manieră (răspunsuri necaracteristice).

De pildă, o structură predominant extravertită (nivelul dimensiune) prezintă tendințe spre sociabilitate și impulsivitate (nivelul trăsăturilor); aceste tendințe se vor manifesta, pe plan comportamental, în acțiuni de inițiere și susținere a contactelor interpersonale în majoritatea situațiilor (nivelul răspunsurilor habituale); este posibil ca în situații specifice (de exemplu, situații de competiție), persoana respectivă să nu aibă reacții specifice dimensiunii majore a personalității sale, acționând prudent, fără a-și asuma riscuri (nivelul răspunsurilor specifice).

Pentru măsurarea dimensiunii E/I, respectiv N a personalității, cel mai cunoscut instrument este inventarul de personalitate Eysenck („Eysenck Personality Inventory” – E.P.I.), elaborat de Eysenck (1964).

Chestionarul E.P.I. este aplicat și în scopul evaluării tendințelor patologice ale personalității, în general, scorurile înalte ale celor două dimensiuni fiind un astfel de indiciu.

Teorii multidimensionale vs teorii unidimensionale

Dacă perspectiva multidimensională asupra personalității, ai cărei principali reprezentanți sunt Allport, Cattell și Eysenck, urmărește măsurarea personalității în ansamblu, perspectiva unidimensională țintește explicarea și evaluarea unui singur aspect, considerat relevant în structura personalității individului. Această dimensiune se va exprima în comportamentul uman, constituind, totodată, un element care diferențiază persoanele.

- Obiectivul teoriilor multidimensionale consta în identificarea particularităților personalității umane, precum și în elaborarea de teste, chestionare și inventare de personalitate prin care se urmărește surprinderea diferențelor dintre indivizi, în funcție de aceste particularități.
- Obiectivul abordării unidimensionale este descrierea unor variabile ale personalității care primesc valori ce pot fi exprimate de-a lungul unei singure dimensiuni, diferențele interpersonale fiind echivalente cu diferențele dintre pozițiile pe care indivizii le ocupă, între cei doi poli ai dimensiunii respective.

Și în cazul ultimei abordări, constructele teoretice au fost operaționalizate și cuantificate prin elaborarea unor instrumente specifice de testare.

Termenul de dimensiune sugerează tocmai faptul că personalitatea unui individ, exprimată în comportamentul său observabil, poate fi plasată într-un anumit punct al unui continuum.

Teoriile unidimensionale, în ciuda criticilor aduse privind unilateralitatea abordării personalității, au pus la punct noțiuni teoretice, cu valoare euristică, și metode de cercetare aplicabile în studiul personalității, în diferite domenii de cercetare (educație, resurse umane, psihologie juridică, etc.).

Personalitatea din perspectiva unidimensională

Rotter – controlul intern/extern ca dimensiune a personalității

Rotter (1966) consideră că dimensiunea fundamentală a personalității care influențează comportamentele cotidiene este modul în care persoana percepe sursa unor recompense

(întărire pozitivă) sau sancțiuni (întărire negativă), adică modul în care stabilește legătura dintre acest sistem și propriul său comportament. El arată că există două categorii de indivizi:

- cei care cred că întăririle pozitive sau negative decurg direct din ceea ce sunt sau din acțiunile proprii;
- cei care cred că întăririle pozitive sau negative depind de forțe exterioare, independente de ceea ce sunt sau de modul în care au acționat până în momentul aplicării întăririi.

Prima categorie de subiecți din care fac parte persoanele care se consideră responsabile de tot ceea ce li se întâmplă, dezirabil sau indezirabil, au un locus intern al controlului (L.O.C. intern sau internii); cea de a doua categorie, reunind persoane care identifică sursa evenimentelor ca fiind exterioară lor au un locus extern al controlului (L.O.C. extern sau externii). Astfel, Rotter face din cuplul internalitate / externalitate o dimensiune fundamentală a personalității, o variabilă semnificativă a comportamentului unei persoane.

De exemplu, o persoană care consideră că succesul sau eșecul acțiunilor sale, în diferite planuri sociale, se datorează propriei persoane (aptitudini, exercițiu, efort voluntar sau absența acestora) dispune de un control intern, asumându-și responsabilitatea acțiunilor și consecințelor acestora, la nivel personal și social. O astfel de persoană va manifesta tendința de a repeta acest comportament, în situații similare.

Pe de altă parte, o persoană care atribuie cauzele succeselor sau eșecurilor sale unor aspecte exterioare dispune de un control extern, având o responsabilitate mai scăzută a propriilor acțiuni. Cercetările demonstrează existența unor diferențe interpersonale privind dimensiunea controlului extern sau intern al personalității, datorate unor modalități diferite de atribuire a cauzelor propriului comportament sau comportamentului altora.

Pentru măsurarea dimensiunii fundamentale a personalității - controlul extern și intern – Rotter a elaborat chestionarul pentru evaluarea locusului controlului („Locus of Control Questionnaire”).

Friedman și Rosenman (1974) – comportamentul de tip A și B

Dimensiunea A-B a personalității

Abordarea unidimensională propusă de Friedman și Rosenman vizează un tip particular de comportament ca expresie a personalității, comportament cu evidente influențe în sfera educațională, relațională, socială, profesională.

Cei doi cercetători pornesc de la studii care aveau ca scop major evidențierea unei posibile corelații între riscul cardiovascular sau predispoziția la îmbolnăviri coronariene, pe de o parte și un anumit tip de structură a personalității, pe de altă parte. Cercetările lor ajung la concluzia că există un anumit tablou al trăsăturilor de personalitate care corelează pozitiv cu expunerea la boli cardiovasculare, tablou pe care îl denumesc personalitate de tip A. Comportamentul specific al acestei personalități se va numi comportament de tip A. De asemenea, aceștia descriu și structura specifică personalității de tip B, cu un risc mai scăzut de expunere la boli cardiovasculare.

Trăsăturile specifice personalității de tip A și B sunt:

Personalitatea de tip A și B (trăsături)

PERSONALITATEA DE TIP A (TRĂSĂTURI)	PERSONALITATEA DE TIP B (TRĂSĂTURI)
--	--

• <i>Relaționare cu tendințe agresive</i> • <i>Spirit de competiție</i> • <i>Tendință de dominare și de manifestare a puterii</i> • <i>Ambiție</i> • <i>Rezistență la autopercepție</i> • <i>Modalități agresive de rezolvare a conflictelor</i> • <i>Tendința de a aprecia calitatea rezultatelor și mai puțin calitatea</i> • <i>Nevoia de exercitare a controlului</i>	• <i>Nevoia de dependență</i> • <i>Control emoțional, relaxare</i> • <i>Rezistență la frustrare</i> • <i>Focalizare pe calitate și mai puțin pe cantitate</i> • <i>Competitivitate scăzută</i> • <i>Tendințe spre autocunoaștere</i>
--	---

Datorită frecvenței cu care aceste trăsături se întâlnesc în populație, axa A-B devine o dimensiune a personalității, individul uman ocupând poziții diferite între cei doi poli ai scalei.

Pentru măsurarea caracteristicilor psiho-comportamentale ale personalității de tip A și B, Friedman și Rosenman (1974) au elaborat un chestionar de personalitate („A and B Behavior Questionnaire”), utilizat în diverse arii aplicative, cum ar fi orientarea profesională, sănătate, resurse umane, etc.

Critica asupra metodelor utilizate de cei doi cercetători se referă la gradul prea mare de generalitate al tipului de personalitate și limitarea predictivă a unor comportamente ulterioare. De asemenea, trăsăturile de personalitate specifice tabloului comportamental de tip A și B se evaluează și prin alte chestionare și inventare de personalitate, cum ar fi chestionarul 16 PF (Cattell) sau scala C.A.D.

Unitatea de învățare 6

Temperamentul

Aspecte introductive

În jurul anilor '20, s-a înregistrat o explozie a interesului științific pentru descrierea și măsurarea temperamentului de-a lungul copilăriei. Mai mulți cercetători de la acea vreme au demonstrat printr-un studiu longitudinal cum caracteristicile emoționale și de atenție ale copiilor măsurate de timpuriu pot fi predictive în ce privește comportamentul de mai târziu al adultului; în special problemele emoționale de tip social-relațional.

În ce privește definirea temperamentului, au existat foarte multe puncte de vedere, însă toți sunt, în general, de acord că temperamentul constă în diferențele individuale în ceea ce privește tendințele comportamentale prezente în viața timpurie și care sunt relativ stabile în timp și în situație.

Modul în care copilul experimentează viața este determinat de anumite predispoziții genetice care vor crea, progresiv, o mai mare stabilitate în comportamentul temperamental al viitorului adult (Scarr și McCartney, 1983).

Toate cercetările realizate până acum au ajuns la un consens privind stabilitatea comportamentului temperamental, privind următoarele aspecte:

- stabilitatea crește de la copilărie spre vârstele adulte;
- este afectată de factori situaționali;
- în general, este considerată moderat-înaltă dacă situația rămâne relativ constantă și scăzut-moderată în circumstanțe variabile.

Astfel, temperamentul cuprinde o serie de trăsături prezente încă de timpuriu, înrădăcinate biologic și relativ stabile. Acest fapt nu exclude ideea imposibilității schimbării acestor caracteristici sau faptul că mediul n-ar avea un rol critic în formarea și întărirea caracteristicilor de temperament. În acest context, studiile genetice privind manifestările de temperament sunt relevante.

Fiind legat de aspectele biologice ale persoanei, temperamentul este predominant înnăscut, variațiile sale de-a lungul vieții rezultând din influența stării de sănătate generală, pe de-o parte, și a educației, pe de altă parte:

- Influența stării de sănătate – diferite boli somatice, mai ales cele endocrine, dar și bolile psihice, pot produce modificări de natură temperamentală: hipertiroidia accentuează emotivitatea, fatigabilitatea, nervozitatea, creând un tablou comportamental specific temperamentului melancolic, boala Addison (insuficiența cronică a corticosuprarenalei) produce în plan comportamental o creștere a fatigabilității, manifestare ce ar putea fi atribuită aceluiași temperament.
- Influența educației/ autoeducației – mai ales în cazul trăsăturilor temperamentale “negative” cum ar fi impulsivitatea sau timiditatea, o educație/ autoeducație adecvată poate duce la formarea unor deprinderi comportamentale de “mascare”, trăsătura manifestându-se numai în situații neobișnuite, când individul “își pierde controlul” și se comportă în concordanță cu trăsătura inițială.
- Evenimentele de viață pot accentua/ atenua o trăsătură temperamentală, fără a fi vorba de o influență educativă intenționată din partea cuiva (individul însuși sau cineva din mediul său social): tendința spre depresie, caracteristică melancolicilor, poate fi accentuată de un șir de evenimente nefericite/ intens stresante, sau poate fi atenuată în cazul unei vieți liniștite, într-un mediu social armonios.

Dați exemple de trăsături temperamentale. (ex: nervos/ destins, vioi/ liniștit, impulsiv/ calm, vesel/ trist, blând/ agresiv, sociabil/ nesociabil, dominator/ submisiv.)

Clasificarea temperamentelor

În pofida faptului că temperamentul a fost cea dintâi componentă a personalității care s-a impus atenției, observației și evaluării, identificarea și clasificarea tipurilor temperamentale s-au dovedit a fi o problemă complicată și controversată. Disputele au fost generate de înțelegerea diferită, atât a naturii criteriilor de clasificare, cât și a numărului de dimensiuni după care trebuie făcută descrierea calitativă, modală, a temperamentelor.

În ceea ce privește criteriile care, în decursul timpului, au stat la baza schemelor de clasificare, ele pot fi împărțite în trei categorii:

- criterii morfologice sau bioconstituționale
- criterii fiziologice
- criterii psihologice

A. Tipologiile morfologice sau bioconstituționale

Criteriile de ordin morfologic, bioconstituțional au fost de multă vreme luate în atenție pentru explicarea lor. Asemenea criterii au fost identificate și utilizate pentru prima dată de către Hippocrate. Acesta a folosit noțiunea de tip corporal, determinat de aspectul constituțional exterior, de raportul dintre țesutul muscular și cel osos, precum și de cel dintre cutia toracică și abdomen. **Hippocrate a delimitat:**

- *tipul corporal fizic*, caracterizat prin aspect scheletic, fragil, alungit, temperamental rece, calculat, tăcut, reflexiv; medical, predispus la tuberculoză;
- *tipul apoplectic*, caracterizat prin aspect musculos-obeș, abdomen dezvoltat, statura mijlocie sau mică, temperamental jovial, afectuos, impulsiv, instabil, emoțional, necontrolat; medical, predispus la tulburări circulatorii și digestive.

Tipologia lui E. Kretschmer.

Medic psihiatru german, E. Kretschmer (1888-1964) studiind bolnavi psihici, a sesizat o corespondență frecventă între simptomatologia psihocomportamentală și aspectul bioconstituțional extern. Astfel, a ajuns la ideea elaborării unei tipologii pe criterii morfologice. Cele trei tipuri principale sunt:

- Tipul picnic - ciclotim*, din punct de vedere morfologic se caracterizează prin: constituție orizontală, abdomen voluminos, obezitate, piele întinsă, fața moale, sistem osos fragil.
- Tipul leptosom (astenic)-schizotim* se distinge prin: constituție verticală, trunchi cilindric, cutie toracică plată (turtită), umeri apropiați și înguști, cap mic și rotund, mușchi și oase subțiri (aspect scheletic), nas lung și ascuțit, paloarea feței, trăsături feminine la bărbați și masculine la femei.
- Tipul athletic-vascular* se deosebește printr-o constituție fizică proporționată, dezvoltare robustă a sistemului osos și muscular, umeri lați și bazin îngust.

Ca accesoriu este menționat tipul displastic, care reunește numeroase varietăți dismorfice și este mai puțin individualizat în plan caracterial (temperamental).

Din punct de vedere medical, tipurile delimitate se asociază cu predispoziții psihopatologice diferite (de ex.: tipul picnic-ciclotim predispune la tulburări maniaco-depresive; tipul leptosom (astenic)-schizotim predispune la tulburări de natură schizoidă (schizofrenică); tipul athletic-vâscos și cel displastic predispune la epilepsie).

Biotipologia americană. Sheldon (1899-1977)

Ca element de bază pentru delimitarea biotipurilor, Sheldon a luat cele trei membrane embriogenetice (din care derivă organele interne, sistemul muscular și osos, organele de simț și sistemul nervos): endoderma, mezoderma și ectoderma, pe seama cărora au fost delimitate cele trei biotipuri principale: endomorf, mezomorf și ectomorf. Acestea corespund cu tipurile picnic, athletic și astenic, descrise de Kretschmer.

- a. *Endomorful* se diferențiază prin modul său de a fi metodic și prin constituție dezvoltată pe orizontală, sferică: dezvoltarea sub medie a mușchilor și oaselor și un coeficient redus al suprafeței corporale.
- b. *Mezomorful* este greu și rectangular, cu o dezvoltare superioară a oaselor și a mușchilor; dispune de un echipament adecvat pentru solicitarea efortului fizic. În viața cotidiană, dintre reprezentanții acestui tip se recrutează atleții, aventurierii, soldații de profesie.
- c. *Ectomorful* se distinge prin predominarea liniei verticale de dezvoltare asupra celei orizontale; este, așadar, înalt, fragil, cu coșul pieptului turtit, slab, cu mușchii puțin dezvoltați; la el întâlnim predominarea greutateii asupra suprafeței corporale și greutatea cea mai mare a creierului în raport cu masa corpului; constituția sa generală este slabă pentru efortul fizic.

Nutriția și boala, precum și profesiunea pot schimba valorile concrete ale parametrilor biotipului (constituția genetică).

Efectuând însă estimări pe mai mulți ani, respectiv 10-20, se va putea constata că raportul dintre diverșii parametri tinde să rămână constant. Aceasta confirmă ipoteza formulată de Kretschmer, potrivit căreia biotipul este precumpănitor genotip (proprietățile ereditare ale unui organism) și mai puțin fenotip (ansamblu de însușiri formate pe baza ereditară și de condițiile de mediu).

B. Tipologiile fiziologice și psihofiziologice

Limitele biotipologiilor au determinat orientarea către criterii mai relevante și mai credibile pentru descrierea și clasificarea temperamentelor ca entități psihologice. Asemenea criterii au fost stabilite în plan fiziologic și psihofiziologic.

Tipologia lui Pavlov. Cea mai cunoscută tipologie fundamentată fiziologic se leagă de numele lui I. P. Pavlov. În elaborarea schemei sale de clasificare, Pavlov a pornit de la principiul nevrismului, potrivit căruia rolul principal în reglarea raporturilor organismului cu mediul extern și a funcționării organelor interne, inclusiv a sistemului endocrin, îl joacă creierul, precum și de la teza de bază a neuropsihologiei și psihologiei științifice, potrivit căreia psihicul, în toate componentele și laturile sale, inclusiv cea temperamentală, dinamico-energetică, este funcție a creierului.

În lumina acestor considerații, devine logic să se presupună că funcționarea creierului, respectiv, proprietățile naturale înnăscute ale celor două procese nervoase fundamentale - excitația și inhibiția - reprezintă principalii factori care condiționează tipul temperamental.

Pe baza datelor experimentale de laborator, obținute prin metoda reflexelor condiționate, Pavlov a reușit să desprindă și să evalueze, prin indicatori cuantificabili, trei proprietăți naturale, care împreună alcătuiesc ceea ce el a numit tip general de sistem nervos sau tip general de activitate nervoasă superioară (tip a. n. s.). Acestea sunt: forța, mobilitatea și echilibrul.

- *Forța* este considerată proprietatea primordială și determinantă, ea reflectând încărcătura energetică a neuronului. Aceasta este determinată genetic și definește atât excitația, cât și inhibiția. La diverși indivizi ia valori diferite, ceea ce face ca forța să varieze pe un continuum foarte întins. Indicatorii comportamentali după care putem

evalua forța sistemului nervos sunt: capacitatea generală de lucru, exprimată ca funcție de durată și de gradul de dificultate și complexitate a sarcinilor; rezistența la acțiunea factorilor stresori și afectogeni; rezistența obiectivă la experiențele dure și dramatice ale vieții; nivel ridicat al pragurilor senzoriale (sensibilitate scăzută); rezistența la acțiunea alcoolului și substanțelor farmacodinamice. În funcție de valorile pe care le iau acești indicatori, se delimitează două tipuri generale de sistem nervos: tipul puternic și tipul slab.

- *Mobilitatea* definește dinamica proceselor nervoase fundamentale, respectiv viteza și durata instalării lor, rapiditatea trecerii de la unul la celălalt. Ca atare, cantitativ, ea se va exprima în unități de timp și va fi evaluată pe baza unor indicatori, precum: rapiditatea formării noilor legături temporare; rapiditatea formării frânelor condiționate; rapiditatea trecerii de la o activitate la alta; rapiditatea restructurării vechilor sisteme de legături temporare și stereotipii; rapiditatea și ușurința adaptării la schimbare. După valorile acestor indicatori, au fost delimitate două tipuri de sistem nervos: mobil și inert.
- *Echilibrul* este proprietatea care rezultă din raportul de forță dintre excitație și inhibiție și se obiectivează în trei tendințe: tendința spre impulsivitate (predominarea forței excitației asupra forței inhibiției), tendința spre inhibare (predominarea forței inhibiției asupra forței excitației) și tendința spre echilibru (forța excitației aproximativ egală cu cea a excitației, și invers). Tipul de probe prin care se testează echilibrul este următorul: stimularea la răspuns sau ripostă într-o situație în care consemnul sau regula este „abținerea de la orice răspuns”; crearea unei situații antagonice, dilematice, în care subiectul trebuie să ia o decizie în timp dat; expunerea la situații frustrante și înregistrarea raportului dintre calm și irascibilitate. După cum a remarcat I. P. Pavlov, echilibrul este cea dintâi însușire care ni se impune observației în plan comportamental, impulsivitatea sau calmul punându-și amprenta pe orice răspuns motor, verbomotor sau emoțional. Pe baza acestei însușiri, au fost delimitate două tipuri de sistem nervos: echilibrat și neechilibrat; în cadrul celui neechilibrat, există două subtipuri: neechilibrat excitabil și neechilibrat inhibabil. (Pavlov considera că, în condiții normale, o existență reală o posedă numai subtipul neechilibrat excitabil).

Cele trei însușiri naturale menționate mai sus interacționează și se combină între ele, formând patru tipuri generale de activitate nervoasă superioară:

1. *tipul puternic-echilibrat-mobil*, caracterizat prin valori ridicate ale tuturor celor trei însușiri;
2. *tipul puternic-echilibrat-inert*, caracterizat prin valori ridicate ale forței și echilibrului și prin valori scăzute ale mobilității,
3. *tipul puternic-neecheilibrat-excitabil*, caracterizat prin valori ridicate ale forței și prin valori scăzute ale echilibrului, cu predominarea excitației asupra inhibiției;
4. *tipul slab*, caracterizat prin valori scăzute ale forței și insuficientă individualizare a mobilității și echilibrului: sensibilitate emoțională crescută, emotivitate, tensiune prelungită (inerție tensională), prudența, rezistența scăzută la stres și frustrație etc.

Pavlov a pus în corespondență tipurile generale de sistem nervos, comune omului și animalelor, cu cele patru temperamente stabilite în antichitate. Astfel:

1. tipul puternic-echilibrat-mobil are drept corespondent temperamentul sangvinic: vioi, comunicativ, sociabil, adaptabil, controlat;
2. tipul puternic-echilibrat-inert are corespondent temperamentul flegmatic: calm, tăcut, nesociabil, lent, greu adaptabil la situații noi, puțin impresionabil, rezistent la stres și frustrații;
3. tipul puternic-neecheilibrat-excitabil are corespondent temperamentul coleric: rezistent, vioi, hiperactiv, irascibil, impulsiv, imprudent, trăiri emoționale explozive, instabilitate

comportamentală, tendința de dominare în relațiile interpersonale, saturație și plictiseală rapidă la monotonie.

4. tipul slab are drept correspondent temperamentul melancolic: interiorizat, retras, sensibil, delicat.

Correspondența dintre tipologia pavloviană și cea hipocratică

Particularități funcționale ale ANS (Pavlov)			Tipuri temperamentale hipocratice
Forță	Echilibru	Mobilitate	
Puternic	Neechilibrat	Excitabil	<i>Coleric</i>
	Echilibrat	Mobil	<i>Sangvinic</i>
		Inert	<i>Flegmatic</i>
Slab	-	-	<i>Melancolic</i>

Colericul (extravert, instabil emoțional)

- Vorbește repede, tare, cu intonație, face mișcări bruște și ample;
- în copilărie este extrem de neastâmpărat, preferă jocurile dinamice, care implică mișcare, agitație, competiție;
- are multă încredere în sine, se valorizează pozitiv, uneori se supraevaluează și are tendința de a fi exaltat;
- reacțiile sale afective sunt puternice, uneori greu de stăpânit (bucurie, furie);
- este în general sociabil, are relații durabile și intense (prietenie, dușmănie, dragoste);
- are tendința de a-i domina pe ceilalți, de a le impune punctul său de vedere, uneori într-o manieră agresivă;
- are oscilații mari ale dispoziției afective (este uneori debordant de energie, rezistent la efort fizic și mental, după care are perioade de apatie și descurajare);
- are o atenție involuntară promptă, de asemenea este bun sub aspectul mobilității și distributivității atenției, dar are dificultăți în a se concentra și a-și menține atenția stabilă în sarcini monotone;
- învață ușor, dar cu multe greșeli, din cauza tendinței de a se pripri;
- dacă este pasionat de o activitate, se angajează cu vioiciune și perseverență în finalizarea ei, indiferent de dificultăți, dar face față cu greu sarcinilor monotone (își pierde lesne răbdarea).

Dominanta educativă în relațiile cu elevul coleric este axată pe formarea capacității de autocontrol, pe conștientizarea tendinței de a se pripri și la formarea răbdării, pe contracararea tendinței de a se manifesta dominator și agresiv, pe formarea unor interese cognitive stabile, care să-i orienteze și să-i canalizeze energia. Din cauza reactivității emoționale exagerate și a impulsivității, colericul care trăiește într-un mediu educativ fără valori morale ferme, sau în care este expus la modele delincvente, poate ușor dezvolta comportamente antisociale.

Sangvinicul (extravert, stabil emoțional)

- Este vesel, mereu bine dispus, vorbește expresiv și cu ușurință, mișcările sale sunt vioaie, dar de mică amplitudine;
- în copilărie a fost ceea ce se cheamă un copil adaptabil și echilibrat: a dormit bine, a avut poftă de mâncare, s-a adaptat cu ușurință cerințelor adulților și condițiilor variate de viață (ex. creșă, grădiniță, școală);

- are o imagine de sine realistă și pozitivă, are încredere în capacitatea sa de a duce la bun sfârșit orice sarcină și de a se “descurca”;
- extrem de sociabil, găsește mare plăcere în a fi în compania altor persoane, a căror atenție și afecțiune o captează cu ușurință pentru că are tehnici sociale variate și eficiente (știe cum să-l ia pe fiecare), este simpatic și stabilește cu ușurință un raport interpersonal, indiferent de situație;
- de aceea are tendința de a se impune în mod spontan ca lider informal într-un grup, fără a urmări neapărat acest lucru;
- relațiile lui sociale sunt numeroase, dar destul de superficiale (este prieten cu toată lumea, dar nu are relații durabile și profunde);
- reacțiile sale afective sunt echilibrate, își regăsește cu ușurință buna dispoziție chiar în situații dificile, este optimist;
- se adaptează cu ușurință la diferite sarcini (școlare, de muncă) se integrează rapid în grup, găsește motivația și energia necesară să ducă o sarcină la bun sfârșit, mai ales dacă ea implică cooperarea cu alții;
- are bune calități ale atenției: mobilitate, distributivitate, stabilitate (mai ales în sarcini atractive);
- se plictisește repede și are tendința de a abandona și de a trata superficial, sau chiar de a ocoli sarcinile monotone, în condiții de izolare;
- învață rapid și cu greșeli puține, pentru că are încredere în sine și se acomodează ușor la solicitările noi (cognitive sau motrice).

Dominanta educativă în relațiile cu elevul sangvinic este axată pe formarea unor interese cognitive stabile și a perseverenței. Dintre toate tipurile temperamentale, este cel mai ușor de lucrat cu sangvinicul, tocmai datorită echilibrului, adaptabilității și sociabilității sale.

Flegmaticul (introvert, stabil emoțional)

- Lent și greoi în manifestările comportamentale: vorbește calm, fără intonație, aparent imperturbabil, face mișcări puține și are o mimică inexpresivă;
- este prudent și conștiincios în tot ceea ce face, de la modul în care se angajează în sarcină (de învățare, de muncă), la modul în care abordează o relație interpersonală;
- este echilibrat, are încredere în sine, nu se pierde cu firea prea ușor;
- nu este prea sociabil și, în general nu manifestă inițiativă în stabilirea unui raport interpersonal;
- angajarea sa afectivă într-o relație este de asemenea prudentă și rezervată: durează mult timp până își face prieteni, dar păstrează relații profunde și durabile, chiar dacă puține;
- se adaptează destul de greu la sarcini noi și la anturaje sociale noi, dar este răbdător și perseverent;
- îi place să ducă lucrurile la bun sfârșit și are un simț al datoriei dezvoltat;
- calitățile atenției tipice flegmaticului sunt stabilitatea și concentrarea, de aceea va rezolva mai bine sarcinile care implică rezistența la monotonie, izolare, ritm mai lent;
- este mai greoi, are o cadență lentă în învățare, dar este prudent și conștiincios, de aceea va face puține greșeli și, în cazul deprinderilor motorii, după etapa de sistematizare și automatizare, viteza sa de lucru va fi la fel de bună ca a sangvinicului sau a colericului;
- este conformist și obedient.

Dominanta educativă în relațiile cu elevul flegmatic este dezvoltarea sociabilității și a flexibilității; mai ales dacă profesorul este coleric, el este cel care va trebui să aibă răbdare, pentru că, mai ales în faza de adaptare la o sarcină nouă, ritmul elevului este inevitabil lent și nu poate fi accelerat.

Melancolicul (introvert, instabil emoțional)

- Are energie puțină și obosește repede;
- este timid și inhibat, are mari dificultăți de a face față unor situații sociale care presupun prezentări în fața unui auditoriu (public), interacțiunea socială cu persoane necunoscute;
- lipsa de sociabilitate îl face încă din copilărie să evite activitățile de grup, ceea ce îl împiedică să-și dezvolte abilitățile sociale; fiind de multe ori ținta glumelor răutăcioase ale celorlalți copii, melancolicul dezvoltă complexe sociale și devine la maturitate un solitar;
- neechilibrat emoțional, reacționează la situațiile neprevăzute prin retragere, descurajare, blocaj sau prin panică nejustificată;
- conduita expresivă a melancolicului este atenuată: mișcări ezitante, de mică amploare, voce slabă, mimică reticentă și inhibată;
- reacțiile afective sunt puternice, dar neexteriorizate: este genul care "se consumă" emoțional excesiv, dar în tăcere și retragere, fără a arăta acest lucru celorlalți;
- are un sentiment redus al eficacității personale, nu are încredere în forțele proprii;
- are dificultăți de concentrare și stabilizare a atenției din cauza capacității reduse de efort;
- fiind timid și emotiv, are dificultăți mari de a se acomoda la situații noi și la sarcini neobișnuite, mai ales dacă ele presupun prezența unui public;
- învață mai greu, cu multe greșeli, având permanentă nevoie de încurajare din partea cuiva apropiat.

Dominanta educativă în relațiile cu elevul melancolic este axată pe dezvoltarea încrederii în forțele proprii, a stimei de sine și a abilităților sociale; încurajările și o atitudine suportivă dau rezultate mult mai bune decât o atitudine dură și hiperexigentă. Melancolicul este și-așa prea exigent cu el însuși, exigența celorlalți nu face decât să-i accentueze nesiguranța, neîncrederea în sine și în alții, timiditatea și dezechilibrul emoțional.

Pavlov a demonstrat că cele patru tipuri considerate „pure” se combină între ele, dând 16 tipuri mixte, singurele care se întâlnesc în realitate, „tipul pur” fiind o entitate mai mult teoretică. Rămânând tot pe terenul neurofiziologiei, I. P. Pavlov a elaborat o tipologie valabilă numai pentru om. Drept criteriu, în acest scop, a ales raportul dintre cele două sisteme de semnalizare: predominarea funcțională a primului sistem (legături temporare bazate pe stimuli fizici, obiectuali) s-a asociat cu diferențierea și afirmarea tipului special artistic (impresionabil, imagistic, intuitiv, afectiv), iar predominarea funcțională a celui de al doilea sistem de semnalizare (sistemul legăturilor temporare formate pe baza cuvântului) s-a asociat cu diferențierea și afirmarea tipului special gânditor (abstract, critic, obiectiv, calculat, neimplicat afectiv). Între ele a introdus tipul intermediar, caracterizat printr-un echilibru funcțional al ambelor.

Tipologia lui Strelau. Pornind de la aceleași relații, J. Strelau (1984) a elaborat o tipologie temperamentală bazată pe cuplul reactivitate/activitate. În concepția acestui autor, reactivitatea reprezintă o dimensiune corelativă a sensibilității și responsivității neurosenzoriale și se estimează prin pragul senzorial și prin capacitatea de rezistență a subiectului la stimuli puternici sau de lungă durată. La persoanele cu reactivitatea mare, valorile pragului senzorial absolut și ale rezistenței la stimuli puternici sau de lungă durată sunt, proporțional, mai scăzute, și viceversa.

De asemenea, reactivitatea se pune în relație și cu nivelul sau „indicele” de procesare a stimulilor: persoanele cu reactivitate crescută au și un indice de procesare mai ridicat, iar cele

cu reactivitate scăzută au un indice de procesare mai redus. Activitatea este definită prin volumul și întinderea acțiunilor (operațiilor) întreprinse în raport cu un stimul dat. Se face distincția între acțiuni de bază, care duc nemijlocit și pe o cale scurtă la atingerea obiectivului, și acțiuni auxiliare, care completează schema acțiunii de bază și susțin desfășurarea generală a activității, în funcție de specificul situației. Ponderea acțiunilor auxiliare în tabloul de ansamblu al activității crește proporțional cu nivelul reactivității: este mare la persoanele cu reactivitate crescută și mică la persoanele cu reactivitate scăzută.

Clasificarea potrivit grupelor sanguine. Pornind de la lucrările compatriotului sau Leone Bourdel (1960, 1961), medicul francez Bernard **Mountain** (1992) a elaborat o nouă tipologie fiziologică a temperamentelor, bazată pe grupele sanguine. Clasificarea pune în corespondență fiecare grupă sanguină cu un tip temperamental distinct, după cum urmează:

1. *grupele sanguine A îi corespunde temperamentul armonic.* Subiecții aparținând temperamentului armonic se caracterizează prin căutarea permanentă a armoniei cu anturajul lor, neputându-se dezvolta și realiza decât în această condiție.
2. *grupele sanguine 0 îi corespunde temperamentul melodic.* Subiecții aparținând temperamentului melodic se află întotdeauna în „consonanță” cu mediul extern, adaptându-se fără dificultate la situații.
3. *grupele sanguine B îi corespunde temperamentul ritmic.* Subiecții aparținând temperamentului ritmic sunt slab sensibili la mediu, trăind și exprimându-se în ritmul lor propriu, rămânând relativ independenți la variațiile ambianței.
4. *grupele sanguine AB îi corespunde temperamentul complex.* Subiecții aparținând temperamentului complex reunesc trăsăturile contradictorii ale celorlalte trei temperamente, având, în consecință, dificultăți în găsirea unui echilibru satisfăcător.

Clasificarea bazată pe asimetria funcțională a emisferelor cerebrale. Pornind de la cercetările lui Mac Lean (1949) și W. Sperry (1974), **Ned Hermann** (1976) a pus la punct o clasificare a temperamentelor luând drept criteriu gradul de folosire în rezolvarea diferitelor genuri de sarcini a celor două emisfere cerebrale. Au fost astfel delimitate și identificate patru tipuri cerebrale funcționale, cărora le corespund tablouri temperamentale distincte:

1. tipul cortical stâng (C. S.) , organizat, logic, determinat, stabil, conservator;
2. tipul cortical drept (C.D.), ingenios, intuitiv, emoțional, creativ, instabil, deschis;
3. tipul limbic stâng (L.S.), sigur pe sine, rezistent la frustrații, activ;
4. tipul limbic drept (L.D.), serviabil, amabil, comunicativ, afectuos.

Aceasta schema se bucură deja de o largă recunoaștere în rândul specialiștilor și în prezent se încearcă introducerea ei în practica psihodiagnosticului.

C. Tipologiile psihologice

Cu toate că tipologiile fiziologice oferă mai multe elemente și deschid posibilități mai largi pentru analiza psihologică a temperamentului decât cele morfo-constituționale, nici ele nu satisfac toate exigențele. Obiecția principală care se invocă este de ordin metodologic: descrierea și clasificarea unui fenomen de o anumită natură calitativă - psihologică - pe baza unor dimensiuni și criterii deduse dintr-un fenomen de o alta natură - neurofiziologică. Astfel, sub motivul că un fenomen trebuie identificat și analizat pe baza unor dimensiuni de aceeași natură calitativă, s-a trecut la elaborarea unor tipologii temperamentale specific psihologice.

Tipologia olandeză. Reprezentanții ei sunt **Heymans și Wiersma**. Este o tipologie cu caracter tranzitoriu, cei doi autori olandezi pornind, în elaborarea ei, de la o ipoteză neurofiziologică, formulată de psihiatrul **Otto Gross**.

Pentru Gross, orice fenomen psihic (de exemplu, o emoție) declanșează o activitate a celulelor nervoase care persistă și după terminarea lui, influențează inconștient activitățile ulterioare ale spiritului. Ele apar ca și cum ar fi opuse funcției cerebrale primare și funcției cerebrale secundare. Gross opunea astfel subiecții cu activitate mentală superficială, la care funcția primară este rapidă, corespunzând unei activități psihice de tip reactiv față de stimul, subiecților cu funcționare mentală profundă, la care funcția secundară este mult prelungită, de unde dificultatea de integrare a fenomenelor psihice.

<i>Emotivitate</i>	<i>Activitate</i>	<i>Primaritate Secundaritate</i>	<i>Tipul</i>
-	-	P	Amorf
-	-	S	Apatic
+	-	P	Nervos
+	-	S	Sentimental

-	+	P	Sangvin
-	+	S	Flegmatic
+	+	P	Coleric
+	+	S	Pasional

G. Heymans și E. D. Wiersma, folosind aceste concepte, și-au propus să descrie personalitatea, sub raport temperamental, pe baza a trei dimensiuni pe care ei le-au identificat cu ajutorul unor scale de evaluare.

Cele trei dimensiuni (trăsături) sunt: *emotivitatea* sau instabilitatea emoțională, *activitatea* sau forța pulsională generală și *primaritate-secundaritate*, determinate după predominarea uneia din cele două funcții identificate de Gross. Decupând fiecare distribuție de trăsături în două părți, autorii de mai sus au stabilit opt tipuri psihologice, corespunzând combinațiilor posibile ale celor trei trăsături.

Acestea se prezintă ca în tabelul de mai sus, unde semnul „+” semnifică faptul că subiecții se situează deasupra mediei pentru dimensiunea considerată; semnul „-” arată că subiecții se situează sub media pentru dimensiunea considerată, literele P și S indică predominarea funcției primare, respectiv secundare.

Tipologia lui S. Freud care a elaborat o atare tipologie, pornind de la stadiile evoluției sexualității. Astfel el a stabilit următoarele tipuri de bază: oral, anal, uretral, falic și genital.

1. Tipul oral este caracterizat prin „nevoia” de a depinde excesiv de alții pentru a-și putea menține “respectul de sine”. Această atitudine fundamental pasiv-dependentă este acompaniată de trăsături care pot fi opuse, dar care se raportează la aspectul „a da - a primi” (generozitate-avaricie, volubilitate-plăcere obstinată).
2. Tipul anal se distinge prin trei trăsături principale: zgârcenie, iritabilitate și meticulozitate, tipicărie.

3. Tipul uretral are ca trăsături esențiale ambiția și dorința de competiție, care se află în raport invers cu rușinea.
4. Tipul falic are un comportament caracterizat prin îndrăzneală, determinare, siguranță, ceea ce reprezintă în mare măsură realizarea dorinței în raport cu angoasa de castrare.
5. Tipul genital corespunde „normalității ideale” a personalității. El este întruchipat numai de subiecții care parcurg fără probleme și stări remanente toate stadiile evoluției libidinale.

Tipologia lui Karen Horney ia ca premise direcțiile principale pe care le poate lua copilul în relațiile sale cu anturajul: de a se apropia de oameni, de a se opune sau de a se îndepărta. De aici, sunt deduse trei tipuri de temperamente: complezent, agresiv și detașat.

Tipologia lui E. Fromm, într-o perspectivă apropiată, interacțiunea cu părinții determină tipul de orientare specială, de unde derivă cinci tipuri de orientări principale:

1. orientare receptivă, în care subiectul așteaptă tot ceea ce dorește de la o sursă externă;
2. orientare de exploatare, în care individul încearcă să ia totul de la alții prin forță;
3. orientare acumulativă, în care subiectul își fondează securitatea sa pe economisirea și conservarea a ceea ce posedă;
4. orientare comercială, în care subiectul își consideră propria persoană ca o marfă care poate fi cumpărată și vândută;
5. orientare productivă, care face ca individul să-și folosească aptitudinile sale și să-și realizeze potențialitățile care-i sunt proprii.

Tipologia lui Jung se referă direct la cea a lui Gross. Aspectul ei principal privește tendința pe care o posedă libidoul, respectiv energiile instinctuale ale individului (care pentru Jung nu sunt de natură exclusiv sexuală), de a se orienta preponderent fie spre lumea externă, spre obiecte (extraversiune), fie spre lumea interioară spre sine (introversiune).

- extravertitul corespunde tipului superficial al lui Gross. Extravertitul acordă valoare lumii externe (bogăției, prestigiului), el caută aprobarea socială, tinde să fie conformist, este sociabil, iubește activitatea exterioară, schimbarea, variația. Emoțiile sale sunt ușor de activat, dar sunt superficiale, de moment. Are inhibiții puține.
- introvertitul - corespunde tipului profund al lui Gross, pentru că „introversiunea se caracterizează printr-o funcție primară intensă și, în consecință, printr-o funcție secundară prelungită”. Introvertitul se caracterizează prin trăsături opuse, interesul său esențial situându-se în sfera ideilor.

Trebuie spus că tipologia lui Jung, cu toate că nu operează decât cu o singură trăsătură de personalitate, a fost acceptată pe scara largă. Ea oferă numeroase corespondențe cu tipologia lui Kretschmer, cu care este confundată adesea prin asimilarea ciclotimului cu extravertitul și a schizotimului cu introvertitul.

Tipologia lui Rorschach prezintă un interes particular, întrucât servește ca bază pentru cel mai utilizat test proiectiv de personalitate. Ea se întemeiază pe opoziția între extratensiv (corespunzător în mare parte extravertitului) și introversiv (corespunzător introvertitului). La cele două tipuri, Rorschach a adăugat un al treilea - coartat, care corespunde slăbiciunii energiilor instinctuale, în absența unei orientări, fie spre obiecte, fie spre viața interioară. (Astăzi, în medicină, coartat are sens de retractat).

Concluzii asupra tipologiilor temperamentale.

Numărul tipologiilor, diversitatea termenilor folosiți, multiplicitatea abordărilor pot da impresia de confuzie. La o analiză atentă, vom constata, totuși, că există numeroase corespondențe în schemele de clasificare. Fără îndoială, majoritatea tipologiilor existente au tendința de a lua în seama doar aspecte parțiale ale temperamentului. În acest caz, o tipologie veritabilă ar trebui să ia în considerare, simultan, componentele morfologice, fiziologice și psihologice.

Complexitatea extremă a unui asemenea travaliu de sinteză explică aspectul particular și adesea contradictoriu al datelor existente. Unificarea tipologiilor parțiale, secvențiale, într-o tipologie integratoare, multidimensională, rămâne o sarcină a viitorului.

Oricum, însă, chiar și în forma lor actuală, tipologiile temperamentale își dovedesc valoarea lor teoretică și mai ales practică.

Ideile demonstrate în diferitele abordări clasice și moderne asupra temperamentului au o relevanță deosebită în diverse arii aplicative, cum ar fi:

- Biologie – în ceea ce privește caracteristicile temperamentale, moștenirea genetică intervine ca factor relevant, evidențiindu-se diferențe chiar în cazul gemenilor monoziگوți și bizigoți;
- Psihologia educațională – cunoașterea formulei temperamentale oferă informații asupra energiei pe care individul uman o investește într-o activitate, asupra ritmului de desfășurare a acesteia; pe terenul unor trăsături de temperament, aptitudinile și aspectele caracteriale se dezvoltă în mod diferit, justificând intervenția unor acțiuni educative specifice
- Psihologie medicală – problema personalității antisociale constă în eșecul inhibării comportamentului, în prezența sugestiilor și anticipării pedepsei, aceste persoane având o puternică toleranță la stimulările corticale
- Psihologia dezvoltării – stabilitatea structurii temperamentale crește de la vârsta copilăriei spre vârsta adultă, fiind afectată de către factorii situaționali
- Psihologia socială – dimensiunea extraversiune a personalității este un aspect cu valoare predictivă asupra sociabilității
- Psihologia diferențială – diferite trăsături temperamentale conduc la reacții diferite, în aceeași situație, în cazul unor persoane diferite, depinzând de nivelul personal al reactivității; temperamentul reflectă diferențe individuale în ceea ce privește predispoziția către diferite tipuri de emoții

Rolul temperamentului în sistemul de personalitate

Temperamentul are influență asupra dezvoltării de ansamblu a personalității și a eficienței adaptării. Fiind o latură înăscută a personalității, el constituie fondul de reactivitate emoțională pe care se realizează toate interacțiunile cu mediul, inclusiv cele cu mediul social. Socializarea, ca proces de adaptare continuă a individului la mediul social, este major influențată de temperament, care moderează modelarea celorlalte aspecte ale personalității.

Exemplu: diferențe de trăire emoțională între copii inhibați și cei neinhibiți

Anticiparea pedepsei pentru acțiuni dezaprobatе de alții este diferită la copiii inhibați față de cei neinhibiți:

- pentru copiii inhibați, așteptarea pedepsei este trăită extrem de anxios, ca atare ei vor evita mai frecvent acest gen de situații;
- inhibând din start comportamentele indezirabile, copiii inhibați vor adopta mai ușor standardele morale ale familiei și li se vor conforma la nivel comportamental.

Un experiment de laborator cu reacția emoțională la dezaprobarea adulților, descris de Kagan (1994, p. 240), pune în evidență acest lucru:

- copiii inhibați se contaminau de mimica dezaprobatoare a adultului și începeau să plângă;
- copiii neinhibiți zâmbeau, nu arătau nici o teamă.

Exemplu: temperament și alegerea ocupației

- Copiii inhibați vor alege ocupații în care să evite stânjeneala produsă de interacțiunea cu oameni necunoscuți, să poată lucra singuri și să controleze viitorul imediat sau riscurile fizice (cercetător, bibliotecar, profesor, funcționar).
- Copiii neinhibiți vor prefera profesii cu risc înalt care necesită relaxare și degajare în interacțiunea cu ceilalți sau incertitudine (chirurg, bancher, broker, avocat pledant).

Exemplu: temperament și psihopatologie

Există o legătură slabă între tipul de temperament și manifestările patologice la vârsta adultă. Chiar și în cazul copiilor traumatizați psihic, simptomele anxioase generalizate (fobie, panică, agorafobie) sunt rare. Din 40 de copii răpiți și terorizați mai mult de 2 zile, doar 10 au dezvoltat ulterior sindromul de stres posttraumatic. Studii făcute pe copii supuși unor atacuri teroriste în școli au arătat că numai cei care fuseseră înalt reactivi înainte de incident erau predispuși să dezvolte ulterior simptome anxioase. Numai unii indivizi sunt reactivi la evenimente foarte stresante (Kagan, 1994, p. 242)

Rolul temperamentului în adaptare

Temperamentul contribuie în ontogeneză la modul în care socializează individul și se atașează de adulți. Conștiința morală se formează mai repede la copiii inhibați decât la cei neinhibiți (educația morală se bazează pe inhibiție și evitare). În adolescență, temperamentul influențează adaptarea la relațiile din grupul de elevi: cei care au tendințe de apropiere marcate, flexibilitate și dispoziții afective pozitive, se împrietenesc mai repede decât cei inhibați sau cu dispoziții afective negative. Stabilitatea emoțională este asociată cu sănătatea mintală nu numai în adolescență, ci și la vârsta adultă.

Deși este latura cea mai lesne observabilă a personalității, temperamentul este doar un aspect energetic, care ține de manifestările reactiv-afective, fără a avea o valoare intrinsecă. În aceeași categorie temperamentală, colerici, de exemplu, pot fi cuprinse persoane inteligente sau debile mintal, somități dintr-un domeniu al vieții sociale sau infractori, oameni buni sau răi din punct de vedere moral.

Cunoașterea temperamentului este importantă pentru că fiecare tip de temperament este caracterizat prin tendințe specifice de a reacționa în situații dificile și pentru că, prin educație, unele neajunsuri ale trăsăturilor dinamico-energetice pot fi compensate: colericul poate învăța să-și stăpânească impulsivitatea, sangvinicului i se pot dezvolta interese profunde, într-un domeniu sau altul, care să-i contracareze tendința spre superficialitate, melancolicul poate să dobândească mai multă încredere în sine și să-și domine timiditatea, flegmaticul poate deveni mai deschis și mai sociabil. Particularitățile temperamentale condiționează și modul în care elevul se angajează în sarcinile de învățare și în care se relaționează cu ceilalți.

Curiozități: există diferențe de rasă în privința temperamentului?

Studiile transculturale relevă deosebiri interesante între copii de rasă albă și cei chinezi:

- la naștere, chinezii sunt mai liniștiți, mai puțin variabili în dispoziție afectivă, mai imperturbabili și mai ușor de calmat după plâns;
- este posibilă o predispoziție înnăscută a chinezilor spre autocontrol care să genereze această diferențiere, care ulterior este adâncită prin educație;

- comparativ cu părinții americani de rasă albă, chinezii-americani îi stimulează și recompensează mai puțin pe copiii lor și sunt înclinați să îi controleze mai strict;
- copiii chino-americani sunt mai puțin zgomotoși, iritabili sau agitați decât cei aparținând rasei albe (Kagan 1994, pp. 254-255).

Bibliografia recomandată

- Crăciunescu, R. (1991). *Introversiune / Extraversiune*. București: Ed. Științifică.
- Tieger, P.D., Barron-Tieger, B. (1995/ 2001). *Descoperirea propriei personalități*. București: Teora, pp. 21-67.

Unitatea de învățare nr. 7

Aptitudinile și inteligența

APTITUDINILIE

Aptitudinile se referă la dimensiunea operațional-instrumentală a personalității. Ele pot fi definite ca sisteme operaționale care mijlocesc reușita (eficiența și nivelul calitativ) într-o activitate. Aptitudinea se manifestă prin **performanțe ridicate** în diferite activități, prin **ușurința în a învăța** diferite lucruri (deprinderi motrice, deprinderi perceptivă, abilități cognitive, cunoștințe). Această ușurință de a învăța duce la dezvoltarea mai rapidă a aptitudinii și explică de ce persoanele care au un nivel peste medie al unei aptitudini ajung mai repede la performanțe superioare în acea activitate.

După nivelul de complexitate al sistemelor operaționale, distingem:

- Aptitudini **simple** (care se bazează pe un sistem omogen de operare - de exemplu un analizator). Exemple de aptitudini simple: acuitatea vizuală, auzul absolut, sensibilitatea cromatică.
- Aptitudini **complexe** (rezultate dintr-o configurație de aptitudini simple). Aptitudinile complexe pot fi clasificate, la rândul lor, după gradul de generalitate, în:
 - aptitudini **speciale**, care garantează reușita într-o anumită activitate; exemple de aptitudini speciale: aptitudini pentru muzică, sport, matematică, dans, limbi străine, șah.
 - aptitudini **generale**, care mijlocesc reușita în toate activitățile; exemple de aptitudini generale: inteligența, memoria, atenția, spiritul de observație.

Este general acceptat faptul că aptitudinile au un caracter constituțional, în sensul că, fiind legate de particularitățile funcționale ale sistemului nervos, sunt înnăscute, dar se dezvoltă prin învățare. Ponderea aspectelor înnăscute ale aptitudinilor variază.

- unele sunt preponderent înnăscute, pentru că se bazează pe particularități morfo-funcționale ale diferiților analizatori (aptitudinile sportive și cele muzicale), dar se dezvoltă prin învățare și exersare.
- în timp ce altele sunt în mod evident dependente de învățare, dar nu a fost identificată existența unei aptitudini speciale înnăscute (cazul aptitudinii pentru matematică).

Indiferent de ponderea potențialului înnăscut, toate aptitudinile, speciale sau generale, se dezvoltă prin învățare. Exercițiul și stimularea continuă sunt hotărâtoare în acest sens, deci rolul factorilor de mediu în dezvoltarea lor nu poate fi ignorat.

Exemple: ereditate și mediu în determinarea aptitudinilor. O metodă folosită de multă vreme în studiile de identificare a raportului înnăscut/ învățat în domeniul aptitudinilor speciale a fost studiul familiilor persoanelor eminente din diferite domenii.

- În cazul aptitudinii muzicale, de exemplu, au fost realizate studii de genealogie care pledează în favoarea caracterului înnăscut al acestei aptitudini. Johan Sebastian Bach a avut în total 19 copii din 2 căsătorii. Dintre aceștia 5 au fost muzicieni excepționali, câțiva au fost muzicieni buni, iar restul nu au avut aptitudini muzicale. Dacă mediul ar fi fost hotărâtor în determinarea aptitudinii, atunci ar fi trebuit ca toți copiii trăind în aceeași casă, participând la aceleași activități, să aibă cam același nivel de aptitudine muzicală.
- În cazul aptitudinilor matematice, s-a constatat că în familiile matematicienilor nu au existat cazuri de transmitere a aptitudinii de la o generație la alta. În schimb, în afară

de un nivel ridicat de inteligență generală, aproape toți marii matematicieni au avut în comun, în jurul vârstei de 11 ani, întâlnirea cu un profesor care le-a format motivația pentru a învăța matematica.

Unul dintre scopurile activității de învățare școlară este dezvoltarea aptitudinilor (simple și complexe, generale și speciale) prin achiziționarea de cunoștințe și formarea de structuri operatorii de natură intelectuală și de abilități practice care să permită eficiența în activitate. Dar, la rândul ei, învățarea școlară se sprijină pe aptitudini, de nivelul lor depinzând adaptarea individului la cerințele de performanță pe care activitatea școlară le implică: un bun nivel aptitudinal este o garanție de reușită școlară, în timp ce un nivel aptitudinal scăzut poate fi compensat prin efort și exercițiu până la o anumită limită.

Clasificarea aptitudinilor

Subsistemul aptitudinal al personalității pune în evidență o organizare internă complexă, el incluzând entități de modalități psihofiziologice și psihologice diferite, cu multiple conexiuni de ordonare, coordonare, integrare și subordonare între ele. De aici, apare necesară o diferențiere și o clasificare în interiorul subsistemului aptitudinal. Criteriul cel mai larg acceptat în acest scop este sfera de solicitare și implicare în cadrul activității. Pe baza lui, au fost delimitate:

A. aptitudinile generale

B. aptitudinile speciale.

A. Aptitudinile generale

Aptitudinea generală este socotită acea aptitudine care este solicitată și intervine în orice fel de activitate a omului sau în rezolvarea unor clase diferite de sarcini. Aptitudinile generale alcătuiesc repertoriul instrumental-adaptativ bazal al oricărui individ, care asigură o relaționare și o adaptare cât de cât satisfăcătoare în condițiile variabile ale mediului. Ele pot fi împărțite în sensorio-motorii și intelectuale.

- Aptitudinile sensorio-motorii se leagă de toate situațiile concrete care reclamă discriminarea și identificarea obiectelor și efectuarea unor acțiuni directe cu ele sau asupra lor, în vederea satisfacerii unor nevoi curente.
- Sub eticheta de aptitudini generale intelectuale se reunesc mai multe funcțiuni psihice, care, pe de o parte, sunt implicate în toate formele de activitate, iar pe de altă parte, sunt proprii tuturor oamenilor. Acestea sunt memoria, imaginația și inteligența propriu-zisă.

B. Aptitudinile speciale

Aptitudinile speciale sunt structuri instrumentale ale personalității care asigură obținerea unor performanțe deasupra mediei în anumite sfere particulare de activitate profesională. Termenul trebuie privit în sens relativ: o aptitudine este specială în raport cu o altă mai generală, al cărei caz particular este și poate fi generală în raport cu alta cu sfera și mai îngustă de acțiune. Aptitudinea matematică, de pildă, este specială în raport cu inteligența, dar generală în raport cu diferite moduri ale gândirii matematice.

Aptitudinile speciale se structurează și se dezvoltă selectiv în interacțiunea sistematică a subiectului cu conținuturile obiective și condițiile diferitelor forme ale activității profesionale. Ele sunt susținute din interior de predispoziții ereditare pregnant diferențiate și de mare intensitate, care „dictează” direcția de evoluție a personalității, sensibilizarea în raport cu multitudinea influențelor mediului extern, preferențialitatea în procesarea și integrarea lor pentru „uzul” ulterior.

Potrivit modelului multifactorial, aptitudinile speciale se bazează pe acțiunea *factorilor specifici*, care se evidențiază în cadrul unor subsisteme strict individualizate ale personalității:

- subsistemul auditiv (auzul absolut, memoria structurilor muzicale),
- subsistemul vizual (sensibilitatea cromatică, vivacitatea reprezentanților, memoria formelor),
- subsistemul cognitiv (rezolutivitatea figurală sau simbolică, memoria verbală și numerică, combinativitatea imagerială etc.).

Clasificarea aptitudinilor speciale o facem de regulă după genul activității în cadrul căreia se manifestă, delimitându-se, printre altele:

- *aptitudini artistice* (pentru literatură, muzică, pictură, sculptură, actorie etc.);
- *aptitudini științifice* (pentru matematică, fizică, astronomie, biologie etc.);
- *aptitudini tehnice* proiectarea, producerea și întreținerea a tot ceea ce înseamnă mașina);
- *aptitudini sportive* (aptitudinea pentru atletism, gimnastică, jocul cu mingea etc.);
- *aptitudini manageriale* (aptitudinea pentru organizare, administrație, conducere-comandă).

În interiorul fiecărei clase, se evidențiază aptitudini cu un grad de individualizare și de specializare și mai ridicat. Deși aptitudinea specială se leagă de realizarea unor performanțe superioare mediei, ea prezintă tabloul unui continuum valoric destul de întins, făcând ca persoanele care o posedă să se diferențieze semnificativ între ele. Așa, de exemplu, persoanele cu aptitudini muzicale se înșiră pe o scară valorică întinsă între punctul liminal inferior, care marchează trecerea în „comun”, până la punctul valoric cel mai înalt care marchează geniul.

Nivelul cel mai înalt la care se poate realiza dezvoltarea și integrarea aptitudinilor speciale și a celor generale este cel al talentului și geniului. Atât talentul, cât și geniul se distanțează semnificativ prin performanțele lor de restul reprezentanților domeniului sau domeniilor considerate. Dar cele două structuri se deosebesc și între ele, nefiind echivalente. Astfel, în vreme ce performanțele talentului se încadrează în coordonatele valorice ale „epocii”, îmbogățind într-o anumită continuitate logică tezaurul existent, performanțele geniului creează o epocă nouă într-un domeniu sau în mai multe domenii, punând bazele unui nou curent, unui nou stil, unui nou mod de gândire etc. Așadar, organizarea și integrarea subsistemului aptitudinal în plan individual ia aspectul unei piramide, astfel:

- la bază se situează procentul relativ ridicat al persoanelor cu potențial aptitudinal special deasupra mediei comune;
- la un etaj mai sus, se situează procentul semnificativ mai scăzut al persoanelor care ating nivelul talentului;
- la vârful piramidei se situează procentul foarte mic al persoanelor de geniu.

INTELIGENȚA

În mod curent, în calitate de aptitudine generală se ia doar inteligența, ei subsumându-i-se atât memoria, cât și imaginația, fapt ce și-a găsit concretizarea practică în elaborarea și validarea scărilor de inteligență (Binet-Simon, Terman Wechsler-Bellvue, Alexander). După cum se știe, în cadrul acestor scări există subteste distincte pentru toate principalele funcțiuni psihice mentale - memorie, imaginație, atenție, raționament, rezolutivitate numerică și logico-verbală. Scorul final, considerat indicator al nivelului de dezvoltare a inteligenței generale, se compune din scorurile parțiale obținute la fiecare subtest.

Noțiunea de inteligență devine mai greu de definit, diferiți autori conferindu-i conținuturi diferite. Etimologic, termenul provine din latinescul *inter-legere*, care înseamnă

în același timp a discrimina (disocia) și a lega, a citi printre rânduri, a pricepe. De aici, o prima definiție: inteligența este capacitatea de a stabili relații între obiecte, fenomene și evenimente cât mai diverse. Cunoașterea comună ne prezintă inteligența drept capacitate generală de adaptare la mediu, de găsire a soluțiilor optime în situații noi, inedite. Psihologia o leagă de activitatea de cunoaștere sub dublul său aspect: extensional (diversitatea modală a situațiilor problematice abordabile și rezolvabile) și intensional (profundimea pătrunderii și a înțelegerii aspectelor relevante, semnificative și esențiale ale unui obiect sau situații). Întâlnim și o definiție relativizantă, de genul: inteligența este ceea ce măsoară testele de inteligență sau ceea ce ne indică testele de inteligență.

Inteligența poate fi definită ca o aptitudine cognitivă de maximă generalitate, constând în posibilitatea de a combina informații, de a stabili relații între aspecte inaccesibile cunoașterii directe (prin percepție), de a rezolva probleme, de a învăța. Elementul comun al acțiunilor mintale enumerate mai sus este capacitatea de a stabili relații, de a deduce cauzalități, corelații și implicații, de a înțelege, de a rezolva probleme, pe scurt de a gândi eficient.

Wechsler (1958), autorul unei baterii de teste de inteligență binecunoscute, definea inteligența ca pe „o capacitate globală a individului de a acționa direcționat, de a gândi rațional și de a înfrunța mediul” (ap. Guilford, 1967, p. 12). Deși încă nu există un consens asupra definirii inteligenței, unii autori propunând chiar o definiție paradoxală: „capacitatea de a face bine testele de inteligență”, ea este considerată ca cea mai generală aptitudine, un factor supraordonat aptitudinilor speciale (id., p. 17).

Se pare că definiția cea mai apropiată de înțelegerea modernă a inteligenței a fost dată de Descartes. Filosoful francez definea inteligența ca fiind „mijlocul de a achiziționa o știință perfectă privitoare la o infinitate de lucruri”. Găsim în această definiție intuirea celor două poziții actuale ale noțiunii de inteligență:

- ca *sistem complex de operații* (cum de altfel ar fi posibilă știința și mai ales știința perfectă fără punerea în funcțiune a unor operații intelectuale?!);
- ca *aptitudine generală* (cum ar putea fi cunoscută infinitatea de lucruri fără a putea dispune de o asemenea capacitate generală?!).

Când vorbim despre inteligență ca sistem complex de operații care condiționează modul general de abordare și soluționare a celor mai diverse sarcini și situații problematice avem în vedere operații și abilități cum ar fi: adaptarea la situațiile noi, generalizarea și deducția, corelarea și integrarea într-un tot unitar a părților relativ disparate, anticiparea deznodămintelor și consecințelor, compararea rapidă a variantelor acționale și reținerea celei optime, rezolvarea ușoară și corectă a unor probleme cu grade crescânde de dificultate. Toate aceste operații și abilități relevă cel puțin trei caracteristici fundamentale ale inteligenței:

1. capacitatea ei de a *soluționa situațiile* noi, cele vechi, familiare fiind soluționate cu ajutorul deprinderilor, obișnuințelor;
2. *rapiditatea, suplețea, mobilitatea, flexibilitatea*;
3. *adaptabilitatea adecvată și eficiența* la împrejurări (nu întâmplător Pierre Janet o definea ca fiind „o conduită pe măsură”).

Inteligența apare deci ca o *calitate a întregii activități mintale*, ca expresia organizării superioare a tuturor proceselor psihice, inclusiv a celor afectiv-motivaționale și voliționale.

Multitudinea accepțiunilor și definițiilor trebuie luată ca un indicator al complexității excepționale a fenomenului. Și, într-adevăr, inteligența prezintă un tablou eterogen, multicomponential, cu organizare heteronomă strict individualizată. Astfel, chiar în cazul unor scoruri globale egale, configurația diferă semnificativ de la un individ la altul, întrucât scorul global se poate obține prin combinații foarte diferite ale scorurilor parțiale (pe

componente). Modul diferit de combinare și articulare a componentelor de bază determină forme diferite de manifestare a inteligenței.

a) Modelul psihometric. Acest model își are originea în cercetările psihologului francez Alfred Binet făcute asupra intelectului copiilor. Binet s-a confruntat cu o problemă practică: elaborarea unui instrument pe baza căruia să poată fi depistați copii cu intelect normal pentru a fi încadrați în învățământul de masă. Ca urmare, împreună cu medicul Th. Simon, imaginează o suită de probe care aproximează compoziția operatorie a intelectului (spirit de observație, memorie, raționament, vocabular, cunoștințe etc.). Acestea sunt dispuse într-un instrument de măsură care poartă denumirea de *Scala metrică Binet Simon* (1905).

Prin anii 30 psihologul american David Wechsler îl continuă pe Terman imaginând o scară a inteligenței pentru adulți (*Wechsler Adult Intelligence Scale*, prescurtat *WAIS*). Descendenții lui îi vor revizui mai târziu scala (*WAIS-R*) și vor produce o versiune pentru copii (*Wechsler Intelligence Scale for Children, Revised*, prescurtat *WISC-R*).

Din perspectiva modelului psihometric inteligența apare ca o *colecție de abilități*, cercetătorii fiind interesați mai mult de construirea instrumentului de diagnoză decât de definirea și conceptualizarea obiectului investigat. Introducerea noțiunii de coeficient de inteligență (ca raportul dintre vârsta mentală și vârsta cronologică multiplicat cu 100) rămâne o achiziție importantă a modelului psihometric al inteligenței.

b) Încă în 1920, E.L. Thorndike delimitează cel puțin trei tipuri de inteligență:

- **inteligența conceptuală sau abstractă**, definită ca aptitudinea de a opera ușor și adecvat cu materialul verbal și simbolic;
- **inteligența practică**, definită ca aptitudinea de a opera cu material intuitiv, obiectual și de a obține performanțe ridicate la sarcini cu caracter situațional-concret;
- **inteligența socială**, care rezidă în capacitatea individului de a se descurca în situațiile sociale, de a se relaționa și înțelege cu ceilalți oameni.

c) La rândul său, D. Hebb și B. Cattell au delimitat două forme de inteligență:

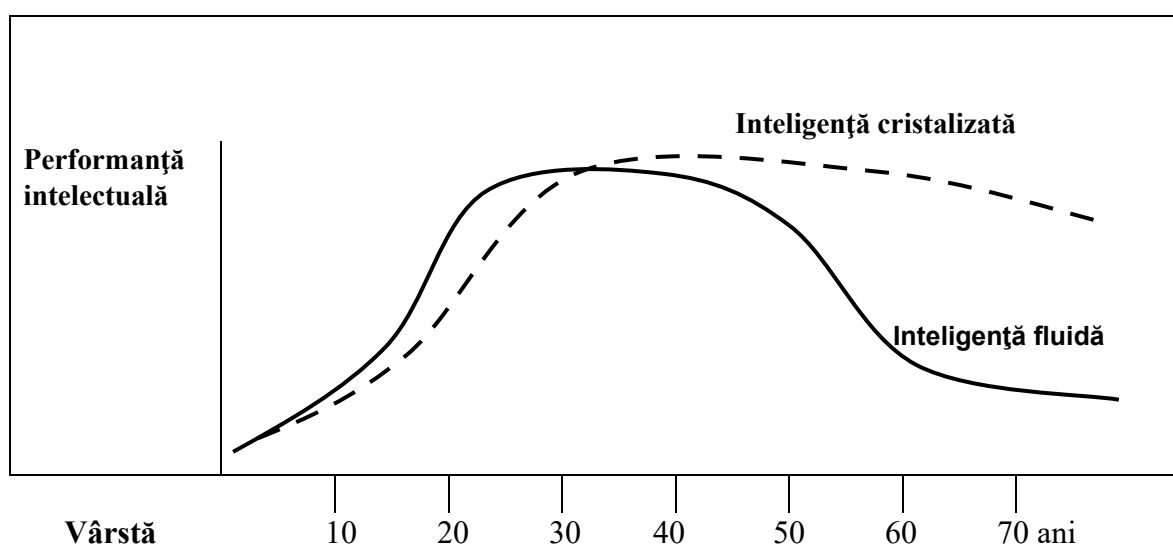
Inteligența fluidă, pusă pe seama caracteristicilor morfo-funcționale ale creierului, este înăscută, se dezvoltă pe măsura maturării SNC, atinge apogeul la vârsta tinereții (17 - 35 ani), după care marchează o fază de declin ușor până spre vârsta de 40 de ani și din ce în ce mai accentuat; ea constă din capacitatea de a stabili relații între conținuturi informaționale de natură diversă, de a se adapta și de a restructura schemele operatorii mentale în funcție de cerințele situației; principalele sale caracteristici sunt extrema flexibilitate, plasticitatea și adaptabilitatea (ea se poate „mula” pe orice fel de conținut cognitiv); manifestările cele mai evidente ale inteligenței fluide sunt viteza de înțelegere și capacitatea de a învăța lucruri complet noi. Performanțele datorate acestei componente a inteligenței se datorează creșterii, maturizării SNC și educației (creșterii potențialului de operare). Inteligența fluidă este nespecifică, este implicată în raționament și rezolvare de probleme și constituie baza pe care se dezvoltă inteligența cristalizată.

Testele de performanță (cu timp impus), de tip abstract, nonverbale, măsoară viteza cu care se fac aceste operații în sarcini relativ simple. Inteligența fluidă este dependentă de viteza de derulare a operațiilor mentale, care, la rândul ei este dependentă de viteza proceselor nervoase. După 35 de ani se remarcă o descreștere a performanțelor în sarcini complet noi, care necesită restructurări și reorganizări rapide de operații. Declinul inteligenței fluide este atribuit modificărilor la nivel fiziologic în funcționarea țesutului nervos.

Inteligența cristalizată este dependentă de învățare și este rezultatul formării de structuri operatorii prin învățare și al acumulării de cunoștințe; dezvoltarea ei progresivă

depinde de natura și complexitatea solicitărilor intelectuale de-a lungul anilor; principala caracteristică a inteligenței cristalizate este specializarea; ea este cu atât mai eficientă cu cât acumulează mai multe cunoștințe și "rețete" (algoritmi) de rezolvare a unor probleme diverse (experiență). După vârsta de 35 de ani, scăderea vitezei de procesare a informației este astfel compensată prin utilizarea unor algoritmi de operare din ce în ce mai complecși, bazați pe experiență, iar adaptarea la sarcini cognitive noi se face în funcție de repertoriul de experiență existent. După 35 de ani, indivizii învață mai greu lucruri complet noi, mai ales dacă sunt de natură abstractă, dar se acomodează cu ușurință la sarcini de învățare care se bazează pe sisteme de operații și cunoștințe existente deja.

Inteligența cristalizată poate fi pusă în evidență prin teste de inteligență verbală și numerică în rezolvarea cărora sunt necesare cunoștințe și operații mai complexe și prin așa-numitele „teste de putere”, probe cu o singură sarcină, foarte complexă, cu timp de aplicare liber. Declinul inteligenței cristalizate este mult mai lent, plasat mult după vârsta de 35 de ani. Reușita în profesiunile care se bazează pe viteza de procesare și pe continua adaptare la sarcini cognitive noi este mare până la 35 de ani și scade după aceea, în timp ce reușita în profesiunile în care experiența este mai importantă, reușita vine abia după 40 de ani.

Evoluția performanțelor intelectuale bazate pe inteligența fluidă și cea cristalizată în funcție de vârstă

d) Teoria factorială, în varianta elaborată de L. Thurstone, susține, de asemenea, caracterul complex, multidimensional al inteligenței. Astfel, pe baza comparării și corelării rezultatelor la diferite teste, s-au identificat trei categorii de factori:

- **un factor general (G)**, descoperit pentru prima dată de C. Spearman, care intervine în rezolvarea oricărui gen de sarcini (probe);
- **mai mulți factori de grup (6-7)**, care intervin în rezolvarea unei anumite clase de sarcini (probe), ca, de pildă:
 - un factor numeric (N), implicat în sarcinile de calcul,
 - un factor verbal (V), implicat în rezolvarea sarcinilor verbale (ordonarea cuvintelor, înțelegerea propozițiilor etc.),
 - un factor imaginativ (I), solicitat în rezolvarea sarcinilor de transformare și combinare,
 - un factor mecanic (W), implicat în dezvăluirea și înțelegerea raporturilor funcționale dintre elementele unui „agregat” (construct etc.);

- **un număr și mai mare de factori specifici (SI)**, care intervin în rezolvarea unor sarcini individuale din cadrul unei clase. Aceștia din urmă factori corelează mai puternic cu diferitele aptitudini speciale și, ca atare, ei, de obicei, se exclud din structura inteligenței înțeleasă ca aptitudine generală.

Din teoria factorială reținem, așadar, existența a două forme de inteligență:

- *inteligență generală*, care se evidențiază cu ajutorul probelor puternic saturate în factorul G și
- *inteligență particulară* (în mai multe *modus-uri* de ființare), care se dezvoltă cu ajutorul probelor saturate într-unul din factorii de grup.

Quotientul intelectual (Q.I.) este un indicator ce se obține prin raportarea scorurilor obținute la testul de inteligență care dau așa-numita *vârsta mintală* (Vm), la *vârsta cronologică* (Vc): $QI = Vm/Vc \times 100$, unde ambele vârste sunt exprimate în luni.

e) **H. Gardner (1983) a introdus noțiunea de inteligență multiplă**, identificând nu mai puțin de șapte forme (tipuri):

- **Inteligența lingvistică** – este implicată în înțelegerea mesajelor verbale și exprimare, adică în scris, citit, vorbire, ascultare; ea este necesară în orice domeniu al vieții, dar este indispensabilă în ocupațiile care implică comunicarea verbală – scriitori, ziariști, profesori, filologi.
- **Inteligența logică-matematică** – implicată în raționamente abstracte, în gândirea științifică și calculul aritmetic – asigură performanțele în domeniile în care abstractizarea, generalizarea, formalizarea, stau la baza sistemului de cunoștințe: științele exacte, informatică, inginerie, filozofie, logică matematică.
- **Inteligența spațială** – implicată în orientarea în spațiu, în înțelegerea proprietăților spațiale ale obiectelor, a mișcărilor și a mecanismelor – asigură performanțele în domeniile tehnice (inginerie), în arhitectură, dar și în artele plastice sau în creația vestimentară.
- **Inteligența corporal-kinestezică** – implicată în coordonarea mișcărilor propriului corp, în capacitatea de reprezentare a mișcărilor proprii și ale altor persoane – este indispensabilă în toate domeniile care implică coordonarea mișcărilor (locomotorii, manuale și verbomotorii): dans, sport, ocupațiile manuale (îndemănare), muzica instrumentală și vocală.
- **Inteligența personală** (intrapersonală) – implicată în introspecție și înțelegerea propriilor trăiri (marii psihologi introspecționiști și scriitorii sunt bune exemple în acest sens).
- **Inteligența interpersonală** – implicată în înțelegerea modului de a gândi și a trăirilor celorlalți (capacitate empatică) – este necesară în viața cotidiană, în relaționarea cu semenii, dar este indispensabilă în ocupațiile bazate pe comunicare: profesor, ziarist, funcționar, psiholog, politician etc.
- **Inteligența muzicală** – implicată în receptarea și producerea sunetelor melodice vocale sau instrumentale, în memoria muzicală și auzul muzical – este indispensabilă în toate ocupațiile din domeniul muzicii: cântăreț, instrumentist, dirijor, compozitor.

f) **R. Sternberg (1985) dezvoltă teoria triarhică a inteligenței**. Autorul respectiv susține că există trei aspecte distincte ale inteligenței și că fiecare se combină cu celelalte două pentru a produce ceea ce numim *comportament inteligent*. Fiecărui aspect îi corespunde o subteorie.

Prima este *subteoria contextuală*, legată de contextul cultural în care se manifestă comportamentul inteligent. O decizie sau o acțiune pot fi considerate inteligente într-o cultură,

dar nu și în alta. Spre deosebire de situația de test, în viața reală există întotdeauna o motivație a comportamentului inteligent, iar ce înseamnă o motivație bună și ce înseamnă una rea diferă de la o cultura la alta.

A doua subteorie este *cea componențială*, care exprimă modul în care experiențele noastre anterioare afectează felul în care ne comportăm (rolul deprinderilor, al schemelor automatizate de procesare a informațiilor și de rezolvare a problemelor: asimilarea noului prin structurile elaborate anterior). Detaliază relația dintre inteligență și diferite alte componente și interne ale personalității și trimite spre modelul psihometric și factorial pe care le depășește însă prin orientarea autorului spre cuceririle psihologiei cognitive.

Cea de a treia subteorie vizează *cele două fațete ale inteligenței*, cea legată de noutate și cea legată de prelucrarea automatizată a informației. Radiografierea relațiilor inteligenței atât cu contextul exterior, cât și cu componentele ei interne, accentul căzând pe achizițiile din psihologia învățării deoarece învățarea este veriga de legătură dintre mediul extern și cel intern.

Prima subteorie atenționează asupra relevanței limitate a testelor de inteligenței (doar pentru culturile în care au fost elaborate) ca și asupra necesității considerării cunoștințelor și valorilor în definirea inteligenței deoarece acestea sunt simultan rezultate ale contextului, dar și generatoare de noi contexte.

Cea de a doua subteorie atrage atenția asupra necesității sesizării proceselor care formează însăși comportamentul inteligent.

În sfârșit, a treia subteorie oferă prilejul unei definiții a inteligenței: inteligența este capacitatea de a învăța și gândi în concepte noi, mai exact spus, în sistemul conceptelor noi. Totodată ea insistă asupra ierarhizării intelectului: există nivelul automatismelor și sistemelor locale, rutiniere și nivelul strategiilor ce țin de metacomponente, specific inteligenței fiind acesta din urmă. Modelul triarhic, deși interesant prin perspectiva sintetică pe care o oferă rămâne, totuși, eclectic, integrarea și articularea celor trei subteorii fiind insuficient elaborate.

În definirea inteligenței, noutatea trebuie considerată mai importantă decât automatismul sau rutina. Pentru evidențierea noutății, este însă necesară o împărțire neambiguă a sarcinilor în familiare și nonfamiliare, care nu poate fi realizată decât printr-o bună cunoaștere a contextului cultural. Trebuie subliniat că, în pofida pretenției de a surprinde inteligența în contextul său real de manifestare, teoria triarhică este încă insuficient elaborată și întemeiată în plan experimental și logic. De altminteri, însuși autorul ei recunoaște că tentativa de sinteză se află încă într-o fază incipientă, urmând ca cercetările ulterioare să ducă la obținerea unei forme mai încheiate.

Ereditatea și mediu în determinarea inteligenței

Ca și în cazul altor caracteristici individuale, și în cazul inteligenței au existat controverse asupra importanței eredității, respectiv a mediului în determinarea ei. Încă de la începuturile acestor dezbateri, a existat o controversă între ereditariști și ambiantaliști, principalii protagoniști fiind Galton pentru ereditarism și Watson pentru ambiantalism. Miza disputei nu era doar pur științifică, ci era și de factură ideologică, economică și socială. A admite caracterul înăscut al inteligenței, de exemplu, însemna a recunoaște că există o bază biologică ereditară a inegalității de inteligență. Cu alte cuvinte, stratificarea socială se bazează pe o stratificare „naturală” a oamenilor, în funcție de nivelul de inteligență și că organizarea societății în clase este pe deplin îndreptățită.

Rolul mediului în manifestarea plenară a potențialului ereditar este foarte mare, deci inegalitățile sociale nu se bazează doar pe diferențele de inteligență, ci și pe diferențele de stimulare și de oportunități de dezvoltare oferite de mediu. În aceeași temă au fost expuse pe larg mecanisme prin care mediul influențează exprimarea caracterelor psihice la nivel de

comportament și modul în care factorii de mediu și cei biologici interacționează. Exprimarea nivelului de inteligență prin performanță este condiționată de influența acestor factori, așadar ceea ce măsoară testele de inteligență încorporează și efectele cumulării unor avantaje sau dezavantaje în timp. Pe ce se bazează cele două puncte de vedere?

Ereditarismul

- Inteligența este un caracter cu determinism poligenic, așadar exprimarea la nivelul fenotipului depinde de interacțiunea dintre mai multe gene.
- Inteligența are o transmitere ereditară.
- Similaritatea performanțelor intelectuale la membrii aceleiași familii poate fi atribuită eredității comune.
- **Contraargumente:**
 - Membrii aceleiași familii nu au în comun doar ereditatea, ci și factorii de mediu (factori de mediu împărtășiți), deci similaritatea ar putea fi datorată și factorilor de mediu.
 - Combinația de gene maternel/ paternale este inegal favorabilă fraților, ceea ce explică corelații de aproximativ 0,50 între nivelurile lor de inteligență.
 - Majoritatea oamenilor au un IQ mediu și deci este posibil ca persoanele eminente să provină din această categorie de părinți.

Exemplu: persoane eminente născute în medii defavorizate

Newton și Gauss s-au născut în familii de țărani.

Faraday era fiul unui fierar; a fost dat ca ucenic la un legător de cărți întrucât era slăbuț și nu avea putere să lucreze în fierărie. În aceste cazuri, eminența nu poate fi atribuită în nici un caz mediului, dar este posibil ca ea să fi fost rezultatul unei combinații favorabile de gene.

Ambientalismul

- Watson (psiholog aparținând behaviorismului american) susținea că tot ce înseamnă aptitudine sau trăsătură de personalitate este rezultatul învățării.
- **Contraargumente:**
 - Copiii din instituțiile de ocrotire sunt expuși aceluiași mediu (omogenitatea mediului social), dar diferă în IQ la fel ca orice altă populație (dispersie); diferențele dintre ei sub acest aspect sunt mult mai mari decât asemănările, ceea ce pledează în favoarea determinismului ereditar.
 - Un studiu polonez asupra copiilor din același cartier, școală, cu părinți cu venituri similare (omogenitatea mediului social), a pus în evidență o distribuție normală a IQ.
 - Majoritatea cercetărilor transculturale în decursul secolului XX indică o proporție de 80% ereditate și 20% mediu în determinarea inteligenței. Argumentele prezentate mai sus demonstrează determinismul ereditar al inteligenței, fără însă a desconsidera influențele factorilor de mediu.

Alte argumente în acest sens sunt trei fenomene constatate în diferite studii asupra factorilor ereditari: fenomenul de heterosis, depresia inbreeding și fenomenul de regresie spre medie.

- **Depresia inbreeding:** copiii născuți din părinți înrudiți (până la veri de al 2-lea) au IQ mai mic decât părinții. Dacă sunt născuți din căsătorii incestuoase, scăderea IQ, comparativ cu părinții este și mai mare.
- **Heterosisul:** este fenomenul de vigoare deosebită a hibridilor datorată probabilității foarte reduse de împerechere a genelor recesive neadaptative.

- ex.: copii născuți din părinți chinezi și albi au un QI cu mult peste nivelul așteptat, sunt mai înalți ca talie și forță fizică.
- **Regresia spre medie:** în populația obișnuită, copii părinților cu un QI foarte ridicat au un QI mediu mai mic decât al părinților, în timp ce copii părinților cu un QI sub mediu au un nivel de inteligență mai ridicat decât cel al părinților, ceea ce nu poate fi explicat prin intervenția factorilor de mediu.

Heritabilitatea inteligenței

Heritabilitatea se referă la proporția de variabilitate a fenotipului explicată de variația genotipului.

Mediul nu este o entitate obiectivă, fixă, măsurabilă, iar influența factorilor de mediu variază în funcție de vârstă. Heritabilitatea inteligenței crește cu vârsta, în sensul că pe măsură ce crește, individul intervine activ în mediul său, îl alege, îl schimbă, îl interpretează, îl structurează, în funcție de potențialul său ereditar.

Heritabilitatea inteligenței crește cu vârsta, adică influența mediului scade, pe măsură ce individul, maturizându-se psihic, este tot mai liber să aleagă mediul în care trăiește, activitățile care îi fac plăcere, în concordanță cu tendințele transmise ereditar, și uneori în totală contradicție cu influențele mediului.

Exemple: heritabilitatea inteligenței crește cu vârsta

Michael Faraday a fost un om de știință britanic dintre cei mai proeminenți ai secolului al XIX-lea. Faraday nu a urmat școala, a învățat să citească și să scrie legând cărți; a fost foarte curios și motivat să citească cărți științifice. A audiat conferințele publice ale lui Davy, a redactat notițele și i le-a trimis. Davy a fost impresionat și l-a făcut asistentul lui. În laboratorul acestuia, Faraday a evoluat enorm și a ajuns unul dintre cei mai mari fizicieni din Marea Britanie. Putem spune despre el că și-a creat propriul mediu, folosind potențialul intelectual ereditar.

- Copiii adoptați: la vârste mici, QI-ul lor este mai similar cu al părinților adoptivi decât la vârsta adultă. Pe măsură ce cresc, ei sunt tot mai liberi să aleagă, și o fac pe baza eredității lor.

Relația dintre inteligență și personalitate

Deși inteligența este o parte, o latură a personalității, ea intră în interacțiune nu doar cu fiecare dintre celelalte părți sau laturi ale personalității, ci și cu întregul care este însăși personalitatea. Inteligența este motorul evoluției, generale și individuale, care apare în situațiile vitale ce presupun subordonarea ei unei duble necesități: de a evita ce este vătămător, pe de o parte, de a reține ceea ce este bun, util pe de altă parte. Alegerea între util și vătămător, între bine și rău, specific inteligenței devine pe scara evolutivă din ce în ce mai perfecționată, pentru ca la om să fie total deliberată. Prescripțiile sunt impuse din exterior, rezultatul este însă un răspuns venit din interior. Tocmai acest răspuns venit din interior, care nu este altul decât răspunsul inteligenței, este accelerat sau obstrucționat de o multitudine de factori de personalitate (dorințe, temeri, satisfacții, nemulțumiri, entuziasm, descurajare etc). Aceste idei aparțin psihologului francez Alain Sarton și pot fi găsite în lucrarea lui *L'intelligence efficace*, apărută în 1969. Este una dintre puținele lucrări care analizează expres relația dintre inteligență și personalitate. În continuare vom prezenta câteva dintre relațiile mai semnificative desprinse de Sarton:

- *precizia îndeplinirii unei activități depinde de inteligență în timp ce calitatea rezultatului de personalitate; tendințele caracteriale sunt cele care îl fac pe om să prefere spontan fie securitatea verificării, fie riscul progresului; aceasta explică de ce*

unii oameni inteligenți fac erori pe când alții cu un nivel de inteligență mediu nu comit erori;

- *rapiditatea depinde de inteligență, efortul de personalitate*; inteligența este cea care determină formularea corectă a unei sarcini (probleme), în schimb, voința, perseverența, capacitatea de atașare de sarcină, de a-i consacra cea mai mare parte a timpului vor asigura finalizarea ei corespunzătoare; astfel se explică de ce unii oameni care au făcut mari descoperiri n-au fost în mod necesar inteligenți, în timp ce alții extrem de inteligenți, pasionați nu și-au dus până la capăt descoperirile, lăsându-le doar schițate;
- *asocierea imaginilor sau ideilor depinde de inteligență, suplețea și rigurozitatea asocierilor depinde de personalitate, de stilul său*; la unii oameni există un flux de operații mintale nereglate de ordinea sau de necesitățile faptelor obiective, pe când la alții întâlnim un lanț ordonat de operații fără de care operația particulară rămâne sterilă;
- *nivelul de dezvoltare al inteligenței (înalt, mediu, scăzut) este o trăsătură intrinsecă a personalității, modul de utilizare al lui este influențat de personalitate*, sunt persoane cu nivel înalt de inteligență pe care îl folosesc însă în sarcini minore; alții cu nivel mai scăzut de inteligență, conștienți însă de aceste limite, se orientează spre activitățile pe care le pot îndeplini și de aceea sunt mult mai productivi decât primii;
- *tulburările personalității au ecouri asupra inteligenței* se consideră chiar, dintr-o perspectivă psihanalitică, că aberațiile funcționării intelectuale sunt simptome sau travestiri ale unor aberații foarte profunde personalității;
- *dezechilibrele dintre inteligență și personalitate duc la regresivitatea ambelor*; tirania personalității duce la căderea în sclavie a inteligenței, personalitatea închizându-se deliberat într-o subiectivitate unde toate erorile și toate excesele sunt posibile; tirania inteligenței se repercutează atât asupra ei înșiși (deprivată de orientarea ce vine de la personalitate, ea este debusolată), cât și asupra personalității care nu mai are dreptul să-și exprime trebuințele ci doar de a și le camufla: inteligența fără personalitate devine un fel de rege marionetă, iar personalitatea fără inteligență, un despot.

Unitatea de învățare 8

Moralitate și caracter

DEFINIRE

În viața cotidiană se folosesc adesea expresii „are caracter” sau „este lipsit de caracter” cu referire la o anumită persoană. Semnificația acestor expresii se referă la faptul că persoana respectivă este sau nu de încredere, are sau nu „tărie morală” în fața încercărilor vieții, se comportă sau nu în concordanță cu niște reguli morale care reglementează relațiile dintre oameni, relația unui om cu sine însuși sau modul în care trebuie să ne comportăm în viață, în general. Pentru a explica acest termen, recurgem la concepte (morală, regulile și valorile morale, binele, răul) care nu mai fac parte din psihologie, ci dintr-o ramură a filozofiei care se ocupă cu reflecția asupra condițiilor unei vieți fericite – etica.

Caracter înseamnă în limba greacă „pecete”, cu alte cuvinte caracterul omului este o configurație permanentă, „încrustată adânc” de predispoziții care „își pun pecetea” asupra acțiunilor lui. Cunoșcând „pecetea”, știm la ce să ne așteptăm. În epoca modernă, conceptul de caracter a avut o istorie destul de sinuoasă în psihologie: el a fost inițial un concept psihologic, mai ales în psihologia europeană (rusă, franceză, germană), dar în a doua jumătate a secolului trecut a fost pur și simplu abandonat din cauza dificultăților de operaționalizare și de măsurare.

Exemple: termeni desemnând trăsături caracteriale în limbajul curent: egoist/ altruist; zgârcit/ generos; sincer/ nesincer; responsabil/ iresponsabil; încrezător/ neîncrezător; serios/ nerserios; corect/ incorect. nsabil; sever/ îngăduitor; perseverent/ delăsător.

- Toți acești termeni se referă la predispoziții constante, definitorii pentru o persoană, care se manifestă în mod constant în conduită și care pot fi identificate tocmai datorită regularității lor de manifestare. Termenii se folosesc în perechi de atribute contrastante (bipolare).
- Utilizăm în mod curent astfel de termeni pentru a descrie o persoană și a sugera felul ei de a fi sub aspect moral. Ne așteptăm de la o persoană zgârcită sau generoasă să fie în mod constant așa.

Termenul de caracter a fost folosit de multe ori ca sinonim pentru temperament sau chiar pentru personalitate (tipologia „caracterială” a lui Heymans și Wiersma, de exemplu, este de fapt o tipologie temperamentală), menținând însă și semnificația de latură morală a personalității. Linton definea caracterul ca pe un „sistem de atitudini proprii subiectului, exprimate de el constant în comportament, având o relevantă semnificație social-umană și definindu-l pe subiect din punct de vedere axiologic” (ap. Popescu-Neveanu, 1978). Pentru Allport (1961/1981) caracterul reprezintă forma evaluată valoric a personalității, desăvârșirea morală raportată la standarde morale, dar nu este un concept psihologic, ci mai degrabă filozofic, deoarece nu se referă la un domeniu special al personalității, ci la morală.

TRĂSĂTURI MORALE ȘI COMPORTAMENT MORAL

În a doua jumătate a secolului XX, ideea de caracter a fost practic discreditată de absența unor cercetări serioase și solide. Datele de cercetare în domeniu autocontrolului și al moralității nu susțineau într-o manieră satisfăcătoare ideea unei instanțe interne care controlează comportamentul. Mulți psihologi, printre care și Mischel, erau de părere că a vorbi despre caracter este, în psihologie, pierdere de vreme. Cu toată această respingere a conceptului, diferențele dintre indivizi în privința constanței comportamentelor corecte, morale, de-a lungul situațiilor rămân nesatisfăcător explicate. Răspunsurile la două întrebări sunt importante în acest sens:

- De ce unii încalcă frecvent legile și regulile, iar alții nu, indiferent de situații?
- De ce unii sunt predispuși mai mult decât alții, la comportamente antisociale?

Deși imperfect, conceptul de caracter încearcă să explice, pe baze morale, relațiile dintre individ și societate. Problema este cum pot fi studiate totuși trăsăturile morale, presupunând că ele există? Cum pot fi determinați factorii situaționali care influențează conduita morală? Cea mai importantă caracteristică a moralității este respectarea regulilor și orientarea acțiunilor după principii morale. Absența caracterului (adică a trăsăturilor pozitive de caracter) explică devianța. Rămân totuși alte întrebări care așteaptă răspunsuri satisfăcătoare:

- Ce este un bun caracter?
- Care este natura diferențelor individuale în privința caracterului?
- Există variații culturale ale unui “bun caracter”?

Modalități de studiere a comportamentului moral

Psihologia a încercat să răspundă la întrebările de mai sus utilizând o metodologie relativ riguroasă: experimente, analiza documentelor oficiale, măsuri ale reputației indivizilor, chestionare de autoevaluare, chestionare de evaluare de către ceilalți.

Experimentele au pornit de la premisa că proba moralității este respectarea normei morale în ciuda tentației și a absenței controlului extern și au încercat să monteze situații experimentale riguroase prin care să măsoare rezistența la tentații spre comportament incorect din punct de vedere moral.

- Cu mulți ani în urmă, Hartshorne & May (1928) au făcut experimente pe copii, cu sarcini care nu puteau fi rezolvate fără a trișa; copiii au fost lăsați să creadă că nu pot fi prinși. Concluzia a fost că, în cazul copiilor, nu avem comportamente constante, care să presupună existența unei predispoziții stabile. Numărul comportamentelor de trișare a variat de la o sarcină la alta (ap. Emler, 2005, p. 397).
- Încălcările de reguli și norme din experimentul de mai sus se referă la reguli minore (cu miză mică), deci ar putea fi cu greu etichetate ca acte imorale.
- Problema este că, pornind de la aceste încălcări de reguli minore, nu putem face inferențe despre posibile încălcări de reguli majore – rezultatele erau neconcludente ca valoare de generalizare. A crea condiții experimentale pentru încălcări de reguli majore pune experimentatorului probleme etice (vezi experimentul lui Zimbardo cu închisoarea)

Analiza documentelor oficiale poate furniza doar informații despre încălcări de reguli morale majore, care sunt sancționate prin legi. Dosarele penale ale celor care au încălcat legea conțin informații despre fapte și despre făptași; ele pot fi folosite ca surse de informații despre acte delictuale majore în cel puțin două moduri:

- direct – ca bază de date pentru statistici despre devianță la nivel de populație;
- indirect – prin compararea datelor despre cei condamnați cu date despre populație în general și identificarea unor deosebiri care ar putea fi asociate cu, sau responsabile de actele delictuale.

Exemple: probleme legate de analiza documentelor oficiale

- Documentele oficiale descriu doar comportamente antisociale major deviante, care au trecut de toată procedura penală, dar există multe alte fapte delictuale care nu duc la condamnări, chiar dacă au fost implicate într-o procedură penală.

- În cazul recidiviștilor, mediul carceral duce la exacerbarea tendințelor care au dus la comiterea faptei penale și atunci nu știm dacă următoarea faptă este datorată absenței unor trăsături de caracter pozitive sau pur și simplu presiunii mediului.
- a altă mare problemă este legată de generalitatea modelului: faptele penale constituie doar extrema unui continuum de la mici încălcări de reguli până la crime; pe baza lor nu se pot face inferențe serioase despre trăsăturile de caracter la nivelul întregii populații.

Măsuri ale reputației indivizilor Modul în care este văzut de ceilalți, reputația unui individ, este o sinteză a comportamentelor lui trecute. Și acest mod de măsurarea a existenței unor trăsături de caracter se dovedește a fi destul de imperfect, din mai multe motive:

- Încălcarea regulilor și comportamentele imorale nu se petrece în văzul lumii, așadar referinții pot să nu cunoască faptele imorale ale celor despre care dau relații.
- Referințele conțin informații despre aspectele care interesează pe destinatar (angajator, etc.), dar nu și despre alte aspecte care ar putea, și ele, să fie importante pentru a evalua caracterul.
- Cercetările de psihologie socială au demonstrat că putem fi foarte slabi judecători ai persoanei, din cauza distorsiunilor subiective.
- Aceste neajunsuri ale referințelor pot fi compensate prin apelarea la surse care cunosc bine persoana respectivă și prin utilizarea de informații provenind de la mai multe surse.

Autoevaluările (chestionare și inventare) sunt măsuri subiective ale caracterului, deoarece autoevaluarea conduitei morale este dificilă din cauza mizei: calitățile morale sunt dezirabile social și subiecții vor distorsiona evaluările, fie datorită faptului că vor să producă o impresie favorabilă, fie datorită faptului că nu se cunosc – au o imagine de sine idealizată.

- Cercetările sociologice despre devianță au inclus chestionare pe eșantioane largi de populație despre frecvența unor comportamente deviante, de tipuri și gravități variate, dar psihologii au ezitat să utilizeze acest gen de măsurători deoarece nu este de așteptat ca oamenii să raporteze în mod onest toate greșelile lor. • În plus, relatările pot fi serios afectate de distorsiunile memoriei produse de mecanismele de apărare.
- Este de așteptat ca o persoană să fie sinceră relatând despre acte care pot fi verificate în mod obiectiv (de ex. în studiile comparative pe deținuți/ populație generală), dar să le ascundă pe celelalte.
- Cercetările psihologice au validat scorurile la acest tip de chestionare și au ajuns la concluzia că, totuși, ele sunt predictive pentru comportamentele deviante. Evaluări ale celorlalți (chestionare și inventare). Coroborarea evaluărilor celor apropiați cu autoevaluarea sporește valoarea predictivă a acestui tip de informații.

EVOLUȚIA RAȚIONAMENTULUI MORAL ÎN ONTOGENEZĂ

Dezvoltarea conștiinței morale după Piaget

Spre deosebire de Freud, care considera că existența conștiinței morale este rezultatul dresajului social, prin care impulsurile amorale și egoiste sunt inhibitate, iar cele prosociale încurajate, Piaget (1980) considera că dezvoltarea morală a copilului este stadială, are o natură preponderent cognitivă și este strâns legată de dezvoltarea gândirii. Conștiința morală este rezultatul înțelegerii necesității de a respecta regulile morale.

Punctul de plecare al teoriei sale despre dezvoltarea morală se află în observarea regulilor după care se joacă copii la diferite vârste. În dezvoltarea morală există stadii asemănătoare cu cele ale dezvoltării cognitive, de-a lungul cărora copilul evoluează de la *egocentrism* (toate acțiunile și relațiile sunt evaluate din perspectiva proprie), la *alocentrism* (copilul este capabil să înțeleagă punctul de vedere al celorlalți) aceasta fiind starea de dezvoltare în care putem vorbi de judecăți morale propriu-zise.

Stadiile de dezvoltare a conștiinței morale după Piaget

- *Stadiul “regulilor motorii”* (până la 3 ani) – copiii se joacă pur și simplu, fără vreo regulă.
- *Stadiul egocentric* (de la 3 la 6 ani) – copiii imită în jocul lor reguli pe care le observă la adulți, dar de fapt nu cooperează în joc și nu aplică aceste reguli în interacțiunea dintre ei.
- *Stadiul cooperării incipiente* (de la 6 la 11 ani) – jocurile încep să fie realizate prin cooperare și se bazează pe reguli explicit stabilite, chiar dacă sunt incomplet înțelese.
- *Stadiul codificării regulilor* (între 11 și 12 ani) – jocurile sunt guvernate de reguli fixe, copiii devin “legaliști” și “moralisti”, se ceartă frecvent atunci când celălalt nu respectă regulile.
- După acest stadiu, copiii își dau seama de caracterul convențional al regulilor, de faptul că ele au fost stabilite de partenerii de joc și că pot fi schimbate prin consens.
- Ei devin capabili să înțeleagă punctul de vedere al celuilalt și să înțeleagă că și intenția, nu numai fapta, pot fi judecate din punct de vedere moral.

Teoria dezvoltării morale a lui Kohlberg

Kohlberg (1981) consideră, asemeni lui Piaget, că există un paralelism între dezvoltarea cognitivă și cea morală. Judecata morală își are originea în capacitatea generală a copilului de a înțelege lumea înconjurătoare, de aceea, cele trei niveluri ale judecății morale derivă din stadiile dezvoltării cognitive. Fiecare dintre cele trei niveluri cuprinde câte două stadii distincte, dar durata stadiilor și vârsta la care apar sunt descrise de Kohlberg diferit de la o lucrare la alta.

Stadiile de dezvoltare morală după Kohlberg

Nivelul 1 – **morală preconvențională** (de la aproximativ 4 până la 10 ani) – corespunde stadiului preoperațional de dezvoltare cognitivă al lui Piaget. Copiii sunt receptivi la controlul extern și încearcă să evite pedeapsa și să obțină satisfacții. De exemplu este bine să mănânci frumos pentru că te laudă mama; este rău să minți sau să furi pentru că vei fi pedepsit.

- Stadiul 1 – **pedeapsă și supunere**: copilul nu conștientizează conținutul și importanța regulilor morale; comportamentul lui este controlat prin condiționare operantă – el se supune regulilor, fără a se preocupa de corectitudinea sau incorectitudinea lor, pentru a evita pedeapsa.
- Stadiul 2 – **individualism, intenționalitate instrumentală și schimb**: copilul se conformează regulii numai atunci când este în interesul său; o acțiune este judecată ca fiind “corectă” numai în acest sens și el este doar vag conștient de faptul că acțiunea trebuie să fie corectă și pentru ceilalți. Aparent, copilul este preocupat și de nevoile celorlalți, dar numai atunci când are un folos de pe urma acestui lucru. Schimbul de “favoruri” i se pare echitabil tocmai pentru că are un beneficiu din el.

Nivelul 2 – **morală convențională** (între 10 și 13 ani) – corespunde stadiului operațiilor concrete (Piaget). În această etapă, copiii doresc aprobarea celorlalți, din această cauză nu numai că se conformează, dar și susțin în mod activ regulile. De exemplu este bine să fii amabil

cu colegii sau cu cei mari pentru că și ei vor fi amabili cu tine; este rău să fii obraznic pentru că asta ar putea să-l jignească pe celălalt.

- Stadiul 3 – **relații și așteptări reciproce, conformitate interpersonală**: copilul se comportă în conformitate cu standardele oamenilor mari pentru a fi considerat un “copil bun”. În acest stadiu el devine capabil să judece comportamentul în raport cu intențiile care l-au precedat (chiar dacă faptele pot fi considerate negative, trebuie ținut cont de intențiile bune din spatele lor).
- Stadiul 4 – **mentalitate “legalistă”** (ordine și lege): copilul este preocupat de autoritate și de menținerea ordinii sociale; în acest stadiu, copilul își dezvoltă sentimentul datoriei (“bine” înseamnă a-ți face datoria, a răspunde așteptărilor celorlalți, nu pentru că ai un beneficiu direct, ci pentru că așa este corect); regulile sunt încălcate numai în situații extreme.

Nivelul 3 – **morală postconvențională** (după 13 ani) – corespunde stadiului operațiilor formale (Piaget). Asistăm la elaborarea unui cod moral intern, în funcție de care sunt judecate faptele proprii și ale celorlalți. Părerea celorlalți, recompensa și pedeapsa sunt mai puțin importante decât propria părere. În dilemele morale, deciziile sunt luate în funcție de acest cod și nu de regulile exterioare. De exemplu este bine să fii corect deoarece corectitudinea este un lucru important în relațiile dintre oameni; este rău să îi nedreptățești pe alții deoarece relațiile dintre oameni trebuie să se bazeze pe respect și considerație reciprocă; este rău să copiezi deoarece a copia este un lucru lipsit de onoare.

- Stadiul 5 – **contract social sau utilitate/ drepturi individuale**: simțul datoriei este important, dar mai important devine sentimentul de dreptate/ corectitudine/ legalitate. Deciziile morale ale adolescentului sunt bazate pe regulile general acceptate (sunt legale, bazate pe un contract social), dar el înțelege că există și reguli nedrepte, care ar putea fi schimbate.
- Stadiul 6 – **principii etice universale**: ideile morale internalizate sunt organizate într-o filozofie personală coerentă. Individul acționează corect din punct de vedere moral nu pentru recompensă sau aprobare socială, nici de frica pedepsei sau a dezaprobării, ci pentru a fi în concordanță cu propriile convingeri și standarde morale.

Mai mulți autori au sesizat că aceste stadii sunt relative ca moment al apariției și ca durată și că există deosebiri între băieți și fete în privința judecăților morale la toate vârstele, mai mult, că există o mare variabilitate interindividuală sub aspectul maturității morale, unii oameni neatingând niciodată o maturitate morală deplină (Fontana, 1995, pp. 239-240).

STRUCTURA UNUI CARACTER BUN ȘI EDUCAREA CARACTERULUI

Ce înseamnă „un bun caracter”?

În măsura în care părinții nu găsesc timp sau nu știu cum să facă educație morală, să formeze caracterul copilului, școala devine un factor important de predare explicită a valorilor morale și de formare a deprinderilor volitive care să formeze un bun caracter. Ea este locul în care pot fi formate caracterele în concordanță cu idealul educațional al societății. Educarea caracterului presupune acțiuni care să vizeze trei domenii distincte: cunoștințe morale, sentimente morale și acțiuni morale. Atkin, Dunne et al. (1995) sintetizează modul în care este concepută educația morală în școala americană (pp. 1-5):

- **Cunoștințele morale** presupun: conștientizare (a înțelege dimensiunile morale ale situațiilor de viață), cunoașterea valorilor morale (a înțelege în mod obiectiv care sunt adevăratele valori morale), perspectivă asupra situației (empatie), raționament moral (a înțelege de ce unele acțiuni sunt mai bune din punct de vedere moral decât altele),

decizie (a decide ținând cont de alternative, consecințe și valorile morale puse în joc), cunoaștere de sine (a fi capabil de autoevaluare critică).

- **Sentimentele morale** asociate acestor cunoștințe cuprind: conștiință morală, stimă de sine, empatie, dragoste pentru bine, autocontrol, modestie.
- **Acțiunile morale** decurg din cunoștințele și sentimentele morale, presupunând competență (deprinderi de autocontrol), voință (intenția de acționa conform cu principiile morale cunoscute și acceptate), obișnuință (deprinderi comportamentale asociate cu trebuințe morale).

Caracterul și valorile morale

Valorile morale au un rol esențial în formarea unui bun caracter și ele trebuie să fie obiectul unor acțiuni educative explicite. Aceste valori sunt, în opinia autorilor Atkin, Dune et al. (1995) următoarele:

- **Onestitatea** - valorizează încrederea și onoarea. A fi onest înseamnă a fi de încredere (a fi sincer, a nu înșela, a nu minți, a nu te preface), a fi integru (a avea principii și curaj moral), a-ți respecta cuvântul dat, a-ți ține promisiunile, a fi loial, credincios, fidel, leal, suportiv.
- **Respectul** – a fi preocupat de demnitatea, valoarea și autonomia tuturor (inclusiv a ta): a-i trata pe ceilalți civilizat, cu curtenie și politețe, a tolera credințele celorlalți, a accepta fără prejudecăți diferențele individuale, a te abține de la violență, intimidare, constrângere (exercitată asupra celorlalți).
- **Responsabilitatea** - recunoașterea și îndeplinirea atribuțiilor proprii și ale altora înseamnă: răspundere (a manifesta spirit de răspundere pentru consecințele deciziilor), străduință (a fi harnic și perseverent), autodisciplină (autocontrol și abținere).
- **Dreptate și corectitudine** - înseamnă să iei decizii corecte (bazate pe imparțialitate și evitarea conflictelor de interese), să fii devotat echității și egalității, să fii deschis spre informații și idei, rezonabil, consecvent, fair play.
- **Grijă** – înseamnă preocupare pentru binele celorlalți: amabilitate, compasiune, considerație, altruism, spirit caritabil.
- **Spirit civic și cetățenesc** – înseamnă recunoașterea și îndeplinirea obligațiilor sociale: participarea la procesul democratic, supunere în fața legii, protecția mediului, serviciu în folosul comunității.

Formarea caracterului în acest cadru valoric presupune ca toate comportamentele și atitudinile care sunt conforme cu valorile să fie apreciate și recompensate, iar acele comportamente care sunt neconforme să fie descurajate sau pedepsite.

Unitatea de învățare 9

Creativitatea

DEFINIRE

Creativitatea constituie una dintre problemele majore ale contemporaneității. Astăzi se manifestă o adevărată „foame” de creativitate pentru a soluționa marile probleme sociale, economice, culturale, educaționale ale omenirii. Iată de ce, conceptul de creativitate a devenit un „concept central” în psihologie. De la utilizarea lui pasageră până în anul 1950, astăzi aproape că nu există lucrare care să nu se refere, sub o formă sau alta, la psihologia creativității. Numărul lucrărilor publicate pe tematica creativității a crescut exponențial. În ultimul timp au apărut aproximativ 1500 lucrări anual dedicate acestei teme. Creativitatea a devenit una dintre cele mai fascinante probleme, depășind cu mult sfera psihologiei și pătrunzând în cele mai diverse specialități științifice.

Acest fapt are însă o dublă semnificație:

- pe de o parte, el a creat premisele abordării multilaterale a creativității, a surprinderii cât mai multor aspecte ale ei, deci a înțelegerii adecvate și profunde;
- pe de altă parte, el a atras imprecizia termenilor utilizați, pulverizarea creativității într-omultitudine de aspecte, adeseori contradictorii.

Ilustrarea deplină a acestei consecințe ultime, o întâlnim chiar în definirea creativității. Unii psihologi formulează definiții reduționiste, prin asimilirea creativității cu alte fenomene psihice (capacități, aptitudini, rezolvare de probleme, inteligență etc). Pentru Guilford (1967), de exemplu, creativitatea și rezolvarea de probleme nu se deosebesc prin nimic între ele. În mod fundamental ele reprezintă unul și același fenomen. Manualele recente de psihologie consideră creativitatea „un caz particular al rezolvării problemelor” (Witting, Williams, 1984, p.245) sau „un tip de rezolvare a problemelor” (Papalia, 1985, p. 296-297).

Un cercetător (Mednick, 1964) a cerut unor participanți la un simpozion dedicat creativității să indice atributele esențiale ale acesteia. De 16 ori creativitatea apare ca originalitate; de 10 ori ca noutate, ca nou; de 6 ori ca neobișnuit; de 4 ori ca darul inventivității, al inteligenței. Primele trei atribute sunt particularități ale produsului, în timp ce ultimele reprezintă particularități ale persoanelor creatoare. Alți autori consideră că anumite trăsături pe linie procesuală ar fi la fel de importante pentru creativitate. Aceste constatări ajută la delimitarea mai clară a conceptului de creativitate.

Conceptul de creativitate își are originea în cuvântul latin *creare*, care înseamnă zămislire, făurire, naștere.

Studiul creativității a fost asociat mult timp cu cel al supradotării intelectuale. Inițial inteligența și creativitatea erau considerate sinonime – exemplul cel mai concludent este chiar Terman: el considera că, identificând persoanele cu un nivel superior de inteligență, identifică, de fapt geniile. Dar studiile longitudinale nu au identificat nici un geniu în grupul supradotaților din lotul Terman. Psihologii au sesizat faptul că testele de inteligență omit o dimensiune specifică oamenilor creativi și, astfel, au apărut primele teste de creativitate, destinate să măsoare operații intelectuale de o factură mai puțin riguroasă decât cele ale gândirii logice. Cu toate acestea, baza teoretică a acestor teste era încă insuficient de clar conceptualizată. Astăzi, termenul de creativitate poate fi definit din mai multe puncte de vedere:

- ca *dispoziție* generală a întregii personalități spre creație, spre nou, spre inovație, capacitate de a crea;
- ca *aptitudine* de a rezolva în mod ingenios, nou, neobișnuit, probleme și de a găsi noi probleme acolo unde altora totul le pare clar;

- ca *proces mental* care duce la soluții, idei, conceptualizări, forme artistice, produse noi și originale.

Spre deosebire de inteligență care este, în ultimă instanță, o capacitate de a gândi eficient, uzând de categoriile și regulile stricte ale logicii (noțiuni, judecăți, raționamente, reguli de inferență și semnificare), creativitatea se bazează preponderent pe procedeele imaginației, mai puțin riguroase, mai dependente de elemente de natură afectivă și motivațională, prin care sunt valorificate materiale cognitive diverse (noțiuni, reprezentări). Aptitudinile sunt doar modalitățile de manifestare a acestei dispoziții, instrumente psihice prin care ideea creativă devine totodată și performanță în raport cu un standard social; aptitudinile devin creative în măsura în care sunt activate și valorificate prin motive și atitudini creative. Considerată inițial ca dispoziție specifică persoanelor supradotate, creativitatea este văzută azi ca o dispoziție general umană, care se manifestă diferențiat, ca grad și ca domeniu, de la o persoană la alta, sau de la o vârstă la alta, în cazul aceleiași persoane.

Creativitate și/ sau inteligență

La începutul anilor '60, Getzels și Jackson (1962) au sesizat faptul că inteligența și creativitatea sunt dimensiuni independente ale dotării intelectuale: măsurarea potențialului intelectual al copiilor "talentați" se făcea preponderent cu teste de inteligență, ceea ce nu făcea decât să continue confuzia, prin definirea supradotării ca nivel superior de inteligență. Această confuzie, spunea Butcher, a creat o adevărată "orbire" a specialiștilor în privința altor forme de excelență și perseverarea în concepția că inteligența reprezintă o chintesență a tuturor aptitudinilor și proceselor cognitive. Studiile despre creativitate se limitau în acea perioadă la domeniul artistic și neglijau alte domenii, în care reușita și eșecul se bazează de asemenea pe originalitate și inventivitate (ap. Butcher, 1970, pp. 93-97).

Sursa inițială a acestui adevărat lanț de confuzii pare să fie faptul că cercetările care au dus la definirea cotientului intelectual și la promovarea lui ca măsură a inteligenței și, prin extensie, a dotării intelectuale în sens larg, s-au bazat pe probe de inteligență. Probele prin intermediul cărora era măsurată inteligența fiind legate, la rândul lor, de învățare și de achizițiile școlare, reușita în școală era explicată exclusiv pe baza inteligenței. Simpla schimbare a criteriului inițial (capacitate de învățare), poate duce la o nouă definiție a dotării intelectuale, chiar în activitatea școlară: recunoscând că învățarea presupune nu numai reproducerea trecutului, ci și producerea noului (descoperire), măsura creativității poate deveni un indicator la fel de bun al dotării intelectuale și, ca atare, al succesului școlar, ca și QI.

Exemple: copiii creativi și copiii inteligenți în școală

Getzels și Jackson au găsit asemănări și deosebiri interesante între grupul copiilor „foarte inteligenți” și cel al copiilor „foarte creativi”. Cea mai surprinzătoare asemănare este că ambele grupuri aveau rezultate foarte bune la învățătură (măsurate printr-un scor compozit la mai multe teste standardizate de cunoștințe), deși cei din grupul „foarte creativ” aveau o medie a QI mai mică de 127 (față de 150, media grupului „foarte inteligent”).

Acest rezultat sugerează că și testele de creativitate pot fi folosite ca predictor ai succesului școlar. Cele două grupuri nu erau diferite sub aspectul motivației de succes și de aceea este posibil ca explicația fenomenului să rezide în valoarea predictivă a testelor de inteligență, respectiv a celor de creativitate. De asemenea, grupul „foarte inteligent” era

mai bine apreciat de profesori (note mai mari) pentru că acești elevi răspundeau într-un mod adecvat așteptărilor, spre deosebire de grupul „foarte creativ”, care era apreciat mai puțin, răspunsurile lor fiind neobișnuite, originale, nonconformiste, deconcertante.

Atitudinea față de succes la vârsta adultă era diferită: la foștii elevii din grupul „foarte inteligent” s-a constatat o corelație strânsă între calitățile pe care și le atribuiău și cele pe care le considerau necesare pentru reușita profesională și socială, la fel și în cazul calităților pe care și le-ar fi dorit și cele pe care le aprobau profesorii, în timp ce pentru grupul foarte creativ aceste corelații erau foarte reduse.

Deși cei din grupul foarte creativ au indicat aceleași calități necesare pentru succes în activitatea școlară și în viața adultă ca și cei din grupul foarte inteligent, ei nu erau foarte doritori să le și aibă. Subevaluarea grupului “foarte creativ” de către profesori ar putea fi produs și de acest nonconformism în orientarea valorică (ap. Butcher, 1970, p. 98).

Precizări asupra caracteristicilor copiilor supradotați sunt făcute și de Wallach și Kogan (1965a, 1965b, ap. Butcher, p. 107) care au constatat că diferențierile dintre inteligență și creativitate în plan conceptual nu au suport empiric satisfăcător (sunt dificil de măsurat în viața reală). În urma unei cercetări empirice ei au realizat o tipologie comportamentală a elevilor după cele două criterii:

- foarte creativi/ foarte inteligenți – au manifestări echilibrate pentru vârsta lor, amestec de maturitate și infantilism, control și libertate;
- foarte creativi/ mai puțin inteligenți – manifestă conflicte puternice pe plan intrapersonal și interpersonal (cu mediul școlar), au sentimente de autodevalorizare și inadecvare, pot evolua bine în medii nestresante;
- foarte inteligenți/ mai puțin creativi – foarte „dedicați” succeselor școlare, pentru ei eșecul școlar este o adevărată catastrofă;
- mai puțin inteligenți/ mai puțin creativi – derutați, „zăpăciți”, angajați în strategii defensive, care merg de la activism social excesiv, până la regresie, pasivitate, simptome psihosomatice.

O altă tipologie a adolescenților supradotați este furnizată de Drews (1963, ap. Stratilescu, 1993, p. 247):

- studiosul cu înaltă realizare – crede că se poate realiza prin muncă, răspunde expectanțelor școlii și familiei, se înțelege bine cu profesorii, este productiv (cantitativ), dar nu este prea creativ;
- liderul – este popular și foarte agreat, se conformează mai mult unei morale adolescente, decât celei impuse de profesori;
- intelectualul creativ – are un grad mare de fluentă și originalitate, tinde spre întrebări provocatoare, citește foarte mult, nu așteaptă recompense;
- rebelul – nonconformist, chiar dacă este scriitor, realizările lui sunt scăzute, posedă un grad înalt de originalitate, dar o fluentă redusă, are idei neobișnuite, este în opoziție mutuală cu profesorii.

Creativitate și stil cognitiv

Modul de derulare a proceselor cognitive este, în linii generale, similar la toți oamenii, în sensul că toți au percepții, reprezentări, raționamente, etc. Situațiile de măsurare a parametrilor proceselor cognitive (viteză, complexitate, acuratețe), pun în evidență preponderent aspectele cantitative (viteză, acuratețe) și mai puțin aspectele calitative (complexitatea). În viața reală, eficiența adaptării nu se bazează însă doar pe primele. Complexitatea proceselor perceptive sau a celor decizionale apare ca mai puțin măsurabilă prin “testele mintale”, dar joacă un rol foarte important în diferențierea unei decizii proaste, de exemplu, de una mai bună.

Stilul cognitiv este un concept introdus pentru a defini modul de derulare a proceselor cognitive, adică maniera de performare în sarcini complexe (Witkin & Goodenough, 1982). Dimensiunile stilului cognitiv sunt:

- **Complexitatea cognitivă** se referă la existența flexibilității gândirii - aptitudinea de a anticipa variante de consecințe viitoare, în funcție de intervenția unor evenimente imprevizibile. Ea este evidențiabilă în situația unor „decizii de risc” în care, din cauza multitudinii factorilor implicați, a interconexiunilor lor, evenimente neprevăzute pot antrena „lanțuri de consecințe” cu probabilități de producere diferite (exemple: jocul de șah, jocurile de simulare – business games, warr games).
 - exemplu: gândire și complexitate cognitivă. Persoanele cu un grad mare de complexitate cognitivă au tendința de a gândi „multidimensional” (mai multe alternative, cu grade de probabilitate și consecințe diferite), în timp ce celcu un grad scăzut de complexitate au tendința de a gândi liniar („pas cu pas”). Complexitatea cognitivă este specializată într-un anumit domeniu și nu are legătură cu nivelul inteligenței.
- **Reflexivitate/ impulsivitate** este o dimensiune a stilului cognitiv legată de recepția informației; ea pare să aibă legătură cu temperamentul; se manifestă în timpul de reacție și greșelile de identificare a stimulilor: impulsivitate = timp de reacție scurt și greșeli frecvente (tip „pripit”); reflexivitate = lentoare în percepție și greșeli puține (tip „chibzuit”).
- **Dependența de câmp/ independența de câmp** este tot o dimensiune perceptivă, care exprimă măsura în care percepția obiectului este dependentă de fondul percepției: persoanele dependente de câmp au dificultăți în discriminarea (separarea) semnalelor-obiect al percepției de semnalele-fond și sunt mai lente în detectarea stimulilor aleatori. Din acest motiv ele sunt mai susceptibile la accidente, având dificultăți în detectarea indicilor relevanți într-un câmp perceptiv complex.
- **Flexibilitate/ rigiditate** este o dimensiune a stilului cognitiv asociată complexității gândirii. Flexibilitatea se manifestă prin restructurarea facilă a demersului gândirii în raport cu situații/ evenimente noi. Rigiditatea se manifestă prin preferința pentru situațiile clare și previzibile și inerție în evaluarea alternativelor multiple.
- **Reliefare/ nivelare** este o dimensiune asociată modului în care se interpretează, se conferă semnificație diferitelor părți ale câmpului perceptiv, ale informațiilor stocate în memorie sau ale alternativelor considerate într-un proces decizional. Reliefarea se manifestă prin surprinderea și accentuarea detaliilor relevante (spirit de observație) și predilecția de a reține ceea ce este neobișnuit, frapant. Nivelarea se manifestă printr-o reflectare „omogenizată” a aspectelor realității, nesesizarea discrepanțelor, reținerea predilectă a aspectelor banale.

Persoanele cu un grad mare de complexitate a gândirii, flexibile, independente de câmp și reliefatoare, au tendința de a fi mai receptive la nou, mai tolerante la ambiguitate și mai înclinate să-și asume riscurile gândirii divergente; creativitatea este asociată cu aceste caracteristici ale stilului cognitiv.

Personalitatea creativă

Toate curente psihologice care au încercat să explice fenomenul creativității admit faptul că creativitatea este o caracteristică general umană, care se manifestă în forme diferite la diferite vârste și care implică, printre altele, un proces cognitiv diferit de gândirea logică – imaginația, dar și trăsături de personalitate care favorizează exprimarea creativității.

Copilul creativ

Copilul creativ se manifestă precoce, prin curiozitate nestăpânită, varietatea intereselor sale de cunoaștere, ingeniozitatea rezolvării unor situații cotidiene, umor, insolitul unor întrebări pe care le pune sau al răspunsurilor pe care le dă la întrebările adulților. În preșcolaritate, copilul creativ întreabă neîncetat „de ce?”, cerând adulților și copiilor mai mari explicații despre fenomenele observate. De ce nu cade soarele? De ce nu putem să ne întoarcem în ziua de ieri? De ce nu putem sări în ziua de mâine? Întrebările, aparent derutante pentru adult, denotă preocuparea copilului pentru înțelegerea realității și completarea lacunelor pe care le are în schemele explicative despre realitate.

Ca elev, creativul este de obicei un partener dificil pentru profesor: el pune întrebări neobișnuite, găsind în fiecare explicație primită câte ceva de neînțeles, care necesită explicații suplimentare; în clasă are tendința de a fi spontan în reacții și uneori turbulent (asta nu înseamnă că orice comportament turbulent este și simptom de creativitate ...), refuzând sarcinile de învățare monotone sau propunând rezolvări originale, „neortodoxe”, care pot crea confuzie printre ceilalți elevi sau îl pot pune în dificultate pe profesor.

Din aceste motive, profesorul are tendința de a-l „pune la punct” pe elevul creativ, refuzând să se lase antrenat într-o interacțiune care l-ar aduce pe un teren nesigur, unde flexibilitatea, spontaneitatea și creativitatea sa proprie ar putea fi puse la grea încercare în fața unui public care abia așteaptă o „confruntare”. În plus, profesorul are un plan de lecție de la care nu este recomandat să se abată prea mult cu explicații nesfârșite, deoarece nu va putea încheia ora la timp etc. Cerințele activității școlare dezvoltă prea puțin, din păcate, creativitatea, deși această capacitate, alături de inteligență și motivație, este o condiție a reușitei în majoritatea profesiilor.

Exemplu de manifestări creative în copilărie. Amabile (1989/ 1996) prezintă o serie de comportamente prin care se manifestă potențialul creativ al copilului (pp. 64-65):

- în loc să repete cântecele auzite, creează altele, recombinaând frânturi din diverse cântece (2-3 ani);
- își inventează prieteni imaginari sau joacă rolul unui personaj închipuit (4-5 ani);
- inventează jocuri cu reguli și obiective (8-9 ani);
- inventează cuvinte, limbaje secrete, împreună cu frații sau în grupul de prieteni (10-11 ani);
- își exprimă ideile folosind metafore și comparații (12-13 ani).

Studii asupra particularităților psihologice ale personalității creative

În studiul său asupra personalităților creatoare, MacKinnon (1960/ 1983) a pus în evidență următoarele caracteristici comune:

- absența mecanismelor de refulare și represie a impulsurilor (maturitatea Eului);
- operarea mai mult prin simbolizare și analogie decât prin logică;
- receptivitate la ambiguități;
- interese și hobby-uri care implică flexibilitate cognitivă și comunicare cu alții;
- bărbații sunt mai efeminați ca interese generale (nu ca manifestare sexuală).

Motivația creativă este un ingredient indispensabil pentru manifestarea creativității. Amabile (1989/ 1996) afirmă că motivația intrinsecă este factorul dinamizator al creativității, și creația presupune o intersecție între motivație intrinsecă, deprinderi de gândire și de muncă creativă și deprinderi specifice unui anumit domeniu. Nu putem crea ceva valoros în pictură dacă avem interese în acest domeniu, nu cunoaștem tehnicile de bază ale picturii, nu avem deprinderi de muncă creativă și nu avem deprinderi specifice acelui domeniu (a desena, a picta).

Exemplu de motivație intrinsecă și creativitate în copilărie. Motivația intrinsecă a copilului pentru un domeniu se manifestă, la nivel comportamental, prin:

- activități frecvente într-un anumit domeniu care incită curiozitatea copilului și îl solicită intelectual;
- „cufundarea” în activitatea preferată, concentrare și detașare de stimulii din mediul înconjurător;
- plăcerea descoperirii;
- investiția afectivă în activitatea propriu-zisă – copilul se simte bine făcând acea activitate, nu este interesat de recompensele externe.

Factori demografici și psihosociali ai creativității Sexul

Numărul femeilor creatoare este mai mic decât al bărbaților. Potențialul creativ nu este diferit în privința aspectelor cognitive, ci a celor atitudinale. Studii celebre (Roe, 1963) au evidențiat structuri de interese deosebite la cele două sexe.

- Din copilărie, rolurile de gen/ sex diferă, la fel și așteptările societății. Adaptarea socială presupune adoptarea rolului și conformarea la așteptări.
- În cazul femeilor, acest proces defavorizează afirmarea potențialului creativ sau, în cel mai bun caz, o limitează la nivelul creativității expresive (artă dramatică, lirică, interpretare instrumentală, arte plastice).

Vârsta

Există o diferență între capacitatea creativă și creația propriu-zisă, care presupune existența unor obiective, a unor condiții facilitatoare, oportunități, etc. Capacitatea creativă are variații de-a lungul vieții în privința aspectelor cognitive implicate:

- în tinerețe: flexibilitate, curiozitate, plasticitate;
- la maturitate: aspecte atitudinale și experiența sunt dominante și compensează descreșterea flexibilității.

Exemplu: vârsta marilor creații. Productivitatea maximă a marilor creatori oscilează, în funcție de domeniu, în intervalul 30-40 de ani:

- Cele mai multe patente obținute de Edison au fost la 35 de ani.
- Vârsta cea mai frecventă a marilor contributori în știință și tehnică – 35 de ani.
- Verdi a compus majoritatea operelor sale între 30-40 de ani cu vârful maxim la 35 de ani.

Cele mai bune rezultate la testele de creativitate le dau tinerii sub 30 de ani, dar creațiile valoroase încorporează, pe lângă creativitatea propriu-zisă, multe cunoștințe și experiență, care se acumulează în timp. Există și o creativitate specifică vârstnicilor, mai ales în domenii de activitate în care baza creativității o constituie acumulările de experiență în domeniul respectiv.

În ontogeneză există discontinuități în dezvoltarea creativității: ea apare ca manifestarea distinctă și evidentă la 5-6 ani și se dezvoltă până la 9 ani, are o perioadă de stagnare între 9 și 12 ani, o creștere între 12 și 17 ani, urmată, mai ales în creativitatea artistică de un salt brusc după 18 ani. Există un paralelism între dezvoltarea intelectuală generală și cea a creativității: conformismul pubertății duce la scăderea creativității și revolta adolescenței la creșterea ei. Cu cât potențialul creativ se manifestă mai timpuriu cu atât prognosticul este mai favorabil pentru realizări valoroase la maturitate, deoarece precocitatea favorizează educația centrată pe dezvoltarea și manifestarea creativității.

Statutul socio-economic și educația

Deși există credința că persoana supradotată și creativă apare în orice mediu, statisticile spun altceva: există o corelație semnificativă între statutul socio-economic și realizările deosebite - majoritatea marilor creatori provin din clasa mijlocie; extremele sociale se pare că nu sunt un mediu favorabil afirmării / dezvoltării creativității (vezi și U.I.8 “Supradotare intelectuală, eminență, geniu”).

Exemplu: creativitate și stil parental. Stilul educativ al părintelui are influență asupra dezvoltării creativității copiilor. Un studiu analizat de Amabile (1989/ 1996) a identificat particularitățile stilului parental în cazul copiilor înalt creativi, dintre care le enumerăm mai jos pe cele mai importante (pp. 157-158):

- respect pentru opiniile copilului;
- relație caldă și apropiată între părinte și copil;
- încurajează copilul să fie curios, să exploreze și să pună întrebări;
- încurajează copilul să se descurce independent.

Modul în care este concepută educația formală nu favorizează dezvoltarea și afirmarea creativității.

- Programa școlară (conținuturi) și metodele de predare/ învățare favorizează formarea unui stil cognitiv caracterizat prin conformism și nivelare.
- Elevii cu potențial creativ sunt incomozi și pot deveni turbulenți dacă profesorul nu are tact pedagogic sau este mediocru și incapabil să răspundă la cerințele speciale ale acestor categorii de elevi: Edison a fost etichetat ca debil mintal și Einstein ca lipsit de valoare în timpul școlii.

Educația non-formală este cea care contribuie la dezvoltarea creativității mai mult decât cea formală. Persoanele creative au de regulă un nivel de instrucție și educație superior celor de aceeași statut economic, iar afirmația că persoanele talentate nu au nevoie de educație este falsă. Majoritatea marilor creatori a fost influențată în perioada școlarității de un profesor sau un părinte care a știut să le dezvolte potențialul.

Bibliografie recomandată

1. Amabile, T.M. (1989/1997). *Creativitatea ca mod de viață. Ghid pentru părinți și profesori*. București: Știință & Tehnică.
2. Munteanu, A. (1994). *Incursiuni în creatologie*. Timișoara: Editura Augusta.
3. Sternberg, R.J., coord. (1999/ 2005). *Manual de creativitate*. Iași: Polirom.

Unitatea de învățare nr. 10
Normalitate, anormalitate, sanatate și boala psihică
Personalități accentuate
Tulburări ale personalității

Personalitatea matură

Personalitatea matură reprezintă un scop al programelor de educare. Personalitățile mature sunt caracterizate prin complexitate structural-funcțională, adaptare suplă, flexibilă, mare eficiență (Zlate, 2002). Este necesar a face diferența între conceptele de „personalitate matură” (se referă la un ansamblu de însușiri ce permit o reușită a adaptării persoanei morale și sociale) și conceptul de "maturitate" (desemnează o etapă de vârstă). În mod special ne interesează caracteristicile personalității mature, ele constituind reper al dezvoltării ca rezultat al factorilor determinanți, reprezentând obiective ale proceselor de formare, împlinire a personalității.

Zlate (2004) apreciază că în elaborarea profilului personalității mature/ vârstei adulte este necesar a ține cont de două observații:

- personalitatea matură nu poate fi descrisă numai prin caracteristicile normalității psihocomportamentale, adică la acele particularități care individualizează maturitatea personalității, sănătatea ei psihofizică și psihosocială, ci trebuie luate în calcul situații care generează suferința, vinovăția, neputința, chiar moartea, situații în care persoanele sănătoase și mature sunt rareori atât de fericite și lipsite de conflicte. Personalitatea matură se dezvoltă pe un continuum, existând și sincope, denivelări, retardări sau reveniri la faze depășite sau relansări.
- creionarea unui portret exclusiv pozitiv al vârstei adulte indică un ideal, rareori sau poate niciodată atins. Personalitățile cele mai robuste își au defectele și momentele lor de regres și într-o mare măsură depind de sprijinul mediului înconjurător pentru maturitatea lor (Allport, 1981). Această idee e deosebit de interesantă deoarece ea atenționează, pe de o parte, asupra necesității descrierii și portretizării realiste a vârstei adulte, iar pe de altă parte, asupra necesității considerării contextelor situaționale, mai ales a celor organizaționale în care se conturează și se dezvoltă personalitățile adulte (Zlate, 2004).

Plecând de la o abordare stadială, Chris Argyris (1957) a identificat dimensiuni specifice ale personalității mature pe măsură ce aceasta se dezvoltă. Autorul consideră că este mai indicat a vedea progresul/ devenirea personalității nu în termenii unor stadii precise, ci mai degrabă de-a lungul unui continuum de la imaturitate - copil, la maturitate - adult. La orice vârstă, oamenii pot avea gradul lor de dezvoltare poziționat pe una din cele șapte dimensiuni (prezentate în tabelul 3).

Tabelul 3. Continuumul imaturitate-maturitate (adaptat de Luthans, 1989, după Argyris, 1957).

Caracteristici ale imaturității	Caracteristici ale maturității
Pasivitatea	Activism
Dependență	Independență
Modalități limitate de comportament	Comportament complex
Interese superficiale	Interese complexe

Perspectiva de scurtă durată	Perspectiva pe termen lung
Poziție de subordonare	Poziție de conducere
Slaba conștiință de sine	Conștiință de sine și control

G.W. Allport (1981), încercând să caracterizeze din punct de vedere psihologic personalitatea omului matur, pornind de la o serie de alte caracteristici formulate de alți autori, ajunge la un tablou de șase trăsături considerate a fi definitorii:

- 1) conștiință de sine largă, vastă datorită lărgirii ariei vieții, a domeniului de preocupări (economice, educaționale, recreaționale, politice, casnice etc), dar mai ales participării la ele;
- 2) capabil de a întreține relații calde în raporturile intime, cât și în raporturile sale sociale generale;
- 3) posedă securitate emoțională fundamentală (va face față frustrărilor, va depăși obstacolele, se va resemna în fața inevitabilului) și se acceptă pe sine (dar și pe alții);
- 4) percepe, gândește și acționează în acord cu realitatea exterioară;
- 5) capabil de obiectivare de sine, înțelegere de sine și umor;
- 6) trăiește în armonie cu filozofia unificatoare a vieții sale (Allport, 1981, pp. 285-298).

Funcțiile personalității mature nu sunt specifice numai personalității omului adult, ci tuturor vârstelor, în egală măsură, numai că la adult ele capătă o anumită particularizare, având caracteristici proprii (Zlate, 2004):

1. Funcția de expresie este prima care se impune la contactul inițial cu o persoană oarecare, referindu-se la conduita, la comportamentul direct observabil al individului (diversele tipuri de modificări interne ale organismului sau ale activităților lui, de natură fiziologică sau psihologică, care se exteriorizează):

- conduita instinctivă, legată de modul de satisfacere a trebuințelor fundamentale, îndeosebi a celor sexuale, și care se constituie într-o particularitate cu totul specifică pentru vârsta adultă;
- conduita emoțională, cuprinzând totalitatea expresiilor emoționale, care au rolul de a comunica stările afective ale individului, de a regla comportamentul altor oameni sau chiar propriul comportament, de a se transmite prin contagiune, creând în felul acesta diverse tipuri de stări afective (de satisfacție sau insatisfacție) în grup etc;
- conduita intelectuală, cuprinzând forme specifice de expresie inteligentă, cum ar fi scrisul, cititul, care ajută la adâncirea cunoașterii și la facilitarea comunicării;
- conduita socială, prin intermediul căreia individul ține cont de existența și interesele altora, se raportează, pe de o parte, la societate, la muncă, iar, pe de altă parte, la sine și mai ales la alții;
- conduita activă, indicând modul în care individul își cheltuiește energia fizică și morală.

Funcția de expresie a personalității adulte este ceea ce mai nou este numit prin termenul de autodezvăluire (self-disclosure), ca „un tip de comunicare în care informațiile despre Eu, care în mod normal sunt ținute ascunse, sunt comunicate altei persoane” (De Vito, 1986, p. 99), apare într-o triplă ipostază: capacitate de exprimare a personalității (dependentă de personalitatea celui care se dezvăluie); proces de comunicare și intercunoaștere (dependent de personalitatea celui către care se face autodezvăluirea); produs cu un anumit conținut informațional (cantitatea și calitatea informațiilor dezvăluite).

2. Funcția de identificare a personalității adulte se referă la capacitatea de a încadra (pe baza unor informații sumare) un individ într-un anumit tip de personalitate sau categorie socio-economică, profesională etc. - capacitatea persoanei de a se lăsa identificată, fie ca urmare a unei cunoașteri aprofundate, fie doar după aparențe după stilul de a vorbi, a se mișca, „însemne exterioare”, cum ar fi îmbrăcămintea, uniforma;

3. Funcția de adaptare - include conduite adaptative care, odată formate, permit organismului să facă față celor mai diverse solicitări, în condiții optime, cu efort minim (forma cea mai simplă de adaptare reciprocă constituie viața în comun a unui bărbat și a unei femei, deci familia, căsătoria; o formă mai complexă de adaptare o constituie la vârsta adultă adaptarea profesională);

4. Funcția de integrare - permite personalității adulte să-și apropie și să asimileze în sine ceea ce îi este dat prin naștere, îi este impus prin instituții sau îi vine ocazional, accidental (ca urmare a integrării, adultul capătă o oarecare independență relativă față de unele condiții și evenimente ce au loc în jurul său; conduita sa are o oarecare stabilitate și, ca urmare, selectivitatea individului se manifestă plenar). Integrarea presupune buna stăpânire a unui sistem informațional, a dispune de mijloace acționale trainice, eficiente, a avea o conduită disciplinată, a-și putea stăpâni trăirile emoționale și doza efortul voluntar, a-și putea valorifica din plin aptitudinile de care dispune, a desfășura cu plăcere munca, a avea satisfacție, a lucra cu dezinvoltură, nestingherit);

5. Funcția de intenție - omul își formează deci un întreg ansamblu de idealuri, scopuri generale și particulare, opinii despre el și despre alții - toate acestea având un rol deosebit de important în conturarea propriei personalități. Idealurile, scopurile, aspirațiile etc. îi modelează personalitatea și joacă, în același timp, rolul pe care îl au alți factori de natură strict socială. Scopurile, idealurile se formează în cadrul vieții profesionale, ele sunt generate de ea și la rândul lor o influențează. Foarte des ele apar în calitate de factori activizatori, catalizatori ai vieții de grup, ai creșterii randamentului muncii, sau, dimpotrivă, ca factori frenatori ai acestora. În aceste condiții, funcția de intenție a personalității adulte devine unul dintre capitolele fundamentale ale psihologiei organizațional-manageriale.

6. Funcția de diferențiere a personalității adulte constă în tendința omului de a se individualiza, de a se diferenția de toți ceilalți. Deși există aceleași însușiri, caracteristici la toți oamenii, ele au grade diferite de intensitate și mai ales se combină într-un mod cu totul specific, ducând de fiecare dată la constituirea unor „conglomerate”. Acestea dispun de o coloratură proprie și se individualizează atunci când oamenii le dau atenție, le cultivă în vederea afirmării față de alți oameni sau față de grup, urmărind constituirea unui „stil personal”.

Cele șase funcții ale personalității adultului sunt strâns legate și corelate între ele. Practic, în plan funcțional, întâlnim acțiunea lor concomitentă. Ele se ajută, se sprijină reciproc, se întretaie și duc în final la constituirea unui profil distinct al personalității adulte. Deși, sunt comune pentru toți oamenii și pentru toate vârstele, la adult ele capătă diverse particularizări, datorate îndeosebi vieții sociale (familiale și productive) a acestuia. Astfel că ele nu mai acționează ca niște funcții generale, ci ca funcții specializate în domeniul vieții profesionale: adaptare profesională, integrare profesională. Majoritatea lor au efecte deosebite asupra activității productive a omului, pe de o parte, și asupra propriei personalități, pe de alta. Ele se pot institui în factori frenatori sau, dimpotrivă, dinamizând, atât în plan productiv, cât și în planul personalității umane. De aici apare necesitatea stringentă a cunoașterii și, mai ales, aceea

a dirijării lor conștiente, a orientării lor pe direcția realizării optime a sarcinilor productive și educative (vezi Zlate, 2004).

Accepțiuni ale termenului de normalitate:

- 1) Normalitatea ca sănătate = abordarea medical tradițională. Normalitatea = sănătate. Comportamentul e în limite normale, în absența psihopatologiei manifeste. Într-o scală, normalitatea ocupă majoritatea scalei, iar anormalitatea o mică parte.
- 2) Normalitatea ca medie statistică = un fenomen, cu cât este mai frecvent, cu atât este mai normal iar cu cât e mai rar, cu atât e mai anormal. Acest principiu este bazat pe principiul matematic al clopotului lui Gauss. Variabilitatea este descrisă numai în contextul tuturor grupurilor, nu doar al unuia.
- 3) Normalitatea ca și proces (responsivă sau funcțională) = comportamentul normal este rezultatul interacțiunii sistemelor, reprezintă capacitatea individului de a face față statuturilor și rolurilor sociale așa cum sunt ele conturate într-o societate dată, de a răspunde adecvat așteptărilor comunității prin afirmarea și funcționarea socială.

Normalitatea și sănătatea psihică – înțelese în raport cu vârsta, caracteristicile societății, criterii care nuanțează sănătatea mentală pentru un adult:

- capacitatea de autonomie, independența conștientă și responsabilă
- corecta autoapreciere, stima de sine adecvată
- capacitatea de buna relaționare socială, de evaluare a altora
- toleranță suficientă la frustrare și stres
- capacitate suficientă de a se bucura, de a trăi vinovăția, de a învăța din experiențe
- capacitatea de creștere și dezvoltare armonioasă a individului, în sensul respectului de sine
- capacitatea de creație

Sănătatea mintală = stare de dezvoltare intelectuală și emoțională care face individul compatibil cu semenii săi.

OMS definește sănătatea mintală ca pe o stare pozitivă de bine, credința în propria valoare a individului, în demnitatea și valoarea celorlalți, abilitatea individului de a-și gestiona lumea interioară de gânduri și sentimente, de a-și organiza viața și a-și asuma riscuri, de a iniția, dezvolta și sustine relații personale mutuale satisfăcătoare și capacitatea psihismului de a-și reveni după șocuri și stresuri.

Sănătatea presupune și o perspectivă dinamică prin care se precizează modalitățile normal – sănătoase de structurare și funcționare a individului la diverse vârste, capacitatea de dezvoltare, maturare, independentizare, complexificare și de a depăși sintetic diversele situații reactive și stresante.

Premisele sănătății mintale presupun:

- capacitatea de percepție și cunoaștere a realității
- capacitatea de a lua decizii
- capacitatea de autoexprimare prin limbaj verbal și nonverbal
- capacitatea de a răspunde la mesajele altora

Pentru evaluarea sănătății psihice mai sunt invocate:

- capacitatea de autonomie, independență, psiho-conștientă
- corecta auto-apreciere

- capacitatea de creștere și dezvoltare armonioasă în sensul realizării de sine în raport cu idealul personal
- capacitatea de creație

În concepția contemporană, menținerea sănătății mintale presupune:

- diminuarea incidenței și prevalenței bolilor psihice
- diminuarea mortalității asociate bolilor psihice
- ameliorarea severității problemelor secundare lor, inclusiv comorbiditățile și proasta funcționare socială
- dezvoltarea serviciilor de îngrijire
- promovarea unei bunăstări de sănătate mintală, reducerea stigmatizării psihice

Normalitatea (sănătatea mintală) și anormalitatea (boala psihică)

Normalitatea (sănătatea mintală) și anormalitatea (boala psihică) își au sediul de manifestare în cadrul sistemului personalității. Ele nu sunt structuri fixe, ci depind de direcția de manifestare a dispozițiilor care se organizează în raport cu modelele psihoconstituționale ale sistemului personalității. Normalitatea și anormalitatea trebuie considerate calități ale modului de a fi individul care derivă din organizarea personalității. Între normalitate și anormalitate psihică există un anumit echilibru, stabilit și controlat de modul cum funcționează mecanismele de autoreglare ale personalității. Personalitatea este organizată după principiul complementarității contrariilor astfel încât se poate vorbi despre o balanță normal - patologic de a cărei funcționare depinde atât starea de echilibru (sănătatea mintală) cât și boala psihică.

Anormalitatea psihică

- înțeleasă din punctul de vedere al structurii caracteriale și al trăirii circumstanțiale;
- persoanele anormale au caracteristici tipologice accentuate care atrag atenția celor din jur prin îndepărtarea de la norma statistică și ideală;
- boala se referă la îndepărtarea de normă în sens negativ, prin deficit funcțional și de performanță;
- persoanele particular-anormale prin deficiență crează unele perturbări în microgrupul social și pot fi vulnerabile pentru dezvoltarea unei stări psihopatologice;
- normopatia = persoane liniștite, conștiincioase, ordonate, care îndeplinesc normele în totalitate dar care sunt fragile, vulnerabile, fără spontaneitate și pot decompensa psihopatologic;
- anormalitatea psihică situațională = stări reactive și dezadaptative ce se pot însoți de depresie, anxietate, iritabilitate, astenie – necesită asistență psihiatrică doar când ating o intensitate deosebită sau când apare la personalități vulnerabile.

Boala psihică

Bolnavul psihic este o persoană desprinsă de realitate parțial (nevroze, psihopatii..) sau total (ca în cazul psihozelor - ruperea de realitate). Acesta este proiectat fie la periferia lumii ca în nevroze sau psihopatii, fie în afara lumii, ca în dementțe, fie într-o lume interioară închisă, irațională - ca în schizofrenii.

Psihopatologia este disciplina care studiază modul în care o persoană ajunge să își piardă libertatea interioară, devenind un alt tip de ființă umană, definită ca anormală.

Există mai multe etape în evoluția conceptului de boală psihică. Aceste etape se referă la boala, la atitudinea bolnavului mintal, depind de mentalitatea celor care au contribuit la formarea ideilor despre boala psihică.

Prima reprezentare despre boala psihică este una cultural-moral-religioasă, de nebunie. Se referă la manifestările exterioare de dezordine care contravin legilor religioase și morale. Din punct de vedere medical, acest termen de „nebunie” nu mai există. A fost apoi introdus termenul de alienare mintală. Acest termen transforma nebunia în sfera medicală. Alienarea mintală este imposibilitatea de a duce o viață normală, de a participa la viața socială. Individul este un înstrăinat.

Atât nebunia, cât și alienarea mintală au constituit și un nucleu de fascinație pentru societate, deoarece, nebunii erau considerați nu numai niște persoane străine de societate, ci și niște persoane inspirate, care făceau profeții, vedeau viitorul.

Constituirea psihiatriei ca disciplină medicală a introdus termenul de boală psihică. Boala psihică este fenomenul clinic inseparabil de bolnavul mintal. Este o manifestare morbidă a personalității, sau boala psihică este singurul concept medical a psihiatriei, desemnând o dereglare a vieții psihice, fie a unor procese izolate, fie a întregii personalități.

Evoluția ideilor despre boala psihică. Cuprinde mai multe atitudini:

- *Atitudinea nespecialiștilor despre boala psihică.* Pentru aceștia „nebunul” este persoana starnie, bizară, de neînțeles, care trăiește într-o altă lume. În fața lui, nespecialiștii simt teamă, respingere, intoleranță.
- *Atitudinea mass-media despre boala psihică.* Mass-media confecționează întreaga imagine socială a „nebuniei”. Asociază nebunia cu violența. Și deși statutul de „nebun” este identic al femeii cu cel al bărbatului, mass-media deformează această imagine-femeia nebună este victima propriei nebunii, iar barbatul îndreaptă nebunia către ceilalți.
- *Atitudinea specialiștilor despre boala psihică.* Apar aici două curente – psihiatria clinică tradițională, care vede nebunia ca o boală psihică și pe nebun ca un bolnav și îl tratează ca atare, și antipsihiatria care considera ca nebunia este o construcție artificială a psihiatriei, iar nebunul este victima psihiatrilor.
- *Atitudinea bolnavilor despre boala psihică.* Bolnavii psihici nu sunt indiferenți față de suferința lor. Ei văd boala ca pe ceva penibil, dureros. În majoritatea cazurilor, bolnavul psihic își percepe propria suferință și în raport cu atitudinile sociale. Bolnavii își ascund tulburările psihice pentru a-și salva statutul social. Bolnavul psihic vorbește despre boala sa folosind cuvintele: impas, probleme, etc.

O încercare de ierarhizare din punctul de vedere al adaptabilității-dezadaptabilității personalității operează distincția între mai multe tipuri/ nivele:

1. *personalități mature* din punct de vedere psihologic și psihosocial (complexitate structural-funcțională, adaptare suplă la situații, eficiență în activități și relații),
2. *personalități imature* din punct de vedere psihologic și psihosocial (simplitate structural-funcțională, lipsa corelației între componente; funcționalitate imprevizibilă, situațională, neeficientă, slabe capacități adaptative în circumstanțe comune și noi),
3. *personalități accentuate* (au caracteristici care ies din comun, comparativ cu media populației, manifestă tendințe de alunecare în anormal, fără a deveni anormale, fapt care le afectează serios capacitățile adaptative) (Zlate, 2006);
4. *personalități cu tulburări* - criteriile actuale de diagnostic pentru "tulburarea de personalitate" sunt următoarele:
 - prezintă un pattern durabil psihologic-comportamental care deviază considerabil de la cerințele culturii; se manifestă între două (sau mai multe) din următoarele domenii: a) cunoaștere (modurile de a se percepe și interpreta pe sine, alte persoane și evenimente); b) afectivitate (gama, intensitatea, labilitatea și adecvarea răspunsului emoțional); c) funcționare interpersonală; d) controlul impulsului;

- patternul durabil este inflexibil și pervasiv în raport cu o gamă largă de situații personale și sociale;
 - patternul durabil duce la o detresă sau deteriorare semnificativă clinic în domeniul social, profesional, ori în alte domenii importante de funcționare;
 - patternul este stabil și de lungă durată, iar debutul poate fi trasat retrospectiv cel puțin până în adolescență sau la începutul vieții adulte;
 - patternul durabil nu este explicat mai bine ca manifestare sau consecință a unei alte tulburări mentale;
 - patternul durabil nu se datorează efectelor fiziologice directe ale unei substanțe (de exemplu, un abuz de drog, un medicament) sau ale unei condiții medicale generale (vezi DSM V).
5. *personalități destructurate* (incapabile de a se adapta societăților și împrejurărilor vieții) (Zlate, 2006).

Trăsături accentuate

Cu titlul de personalități accentuate, K. Leonhard (1979) descrie mai multe categorii de "firi", primele patru presupun accentuări ale trăsăturilor caracteriale, iar următoarele ale trăsăturilor temperamentale:

- *fîrea demonstrativă* - sunt în stare să mintă și să nu fie conștienți de acest fapt, nesinceri; se lasă prinși în roluri uitând un timp scopul urmărit; își atribuie nume și titluri false, dar numai atât timp cât le este de folos; dezinhibat; dorința de a stârni interesul plin de respect al celorlalți; tendința de autocompătimire deseori combinată cu lauda de sine; pripeaia în decizii, folosește intrigi dacă intră în conflict - flatează persoana cu care se găsește și o bârfește pe cea absentă, când este cu cealaltă persoană procedează invers; adaptabilitate, știu să se facă apreciate și iubite de persoanele legate de interesele lor; se refugiază în boală; patetici; patosul este o caracteristică a comportamentului lor; înclinați la escrocherii;
- *fîrea hiperexactă* - exagerat de chibzuiți; nehotărâți; meticuloși; hiperexact; grijulii; comportament de verificare; conștiinciozitate; spirit de ordine; tendințe hipocondrice);
- *fîrea hiperperseverentă* - perseverarea anormală a stărilor afective, predispoziția de a se simți cu ușurință jignit, ofensat, revendicativi, egoism, sentimentul propriei valori, idei fixe, oscilație între speranță și teamă, dorința de a avea mereu dreptate, încăpățănare, ipohondrie;
- *fîrea nestăpânită* - impulsivi; agresivi; certăreți; iritabili; scrupule morale reduse; demisionari; gândire lentă și greoaie;
- *fîrea hipertimică* - veselie; dorința de acțiune, dar care în doze mari duce la activități febrile și sterile; nevoia de a vorbi; lipsa simțului datoriei; superficialitate; lipsa remușcărilor; abateri de la etică; dezordonat; tendința spre digresiuni în gândire; alunecări spre iritabilitate; nestăpânire; spontaneitate; fugă de griji;
- *fîrea distimică* - serioși; afectați de evenimente triste; imboldul spre acțiune diminuat; gândire lentă; retrași; ținută etică;
- *fîrea labilă* - alternări între hipertimie și distimie; dorința de a acționa, de a vorbi; digresiuni în gândire; veseli în contexte vesele, serioși în anturaje serioase;
- *fîrea exaltată* - oscilații extreme ale dispoziției între anxietate și fericire; evenimentele cotidiene îmbucurătoare le provoacă extaz, iar cele triste disperare;
- *fîrea anxioasă* - fricoși; timizi; docili; nesiguri; jenați; supracompensează prin atitudini de siguranță de sine, aroganță, dar nenaturale, voite sau atitudine plină de încredere;
- *fîrea emotivă* - sensibilitate și profunzime în sfera sentimentelor subtile;

- *fîrea extravertită* - în căutare de impresii, de lucruri interesante; influențabil; credul; acționează impulsiv;
- *fîrea introvertită* - interiorizat; orientat spre idei; profunzimea sentimentelor; predispoziție minimă pentru acțiune; șovăielnici; singuratici; lipsă de expresivitate. În literatura psihologică este utilizat și conceptul de „personalitate dificilă” pentru a desemna acele personalități care prezintă unele caracteristici ce ies în evidență, având conotații dezadaptative. Fr. Lelord și Ch. Andre (1998) prezintă tipurile: anxios, paranoic, histrionic, obsesional, narcisic, schizoid, depresiv, dependent, evitant, antisocială, borderline, schizotipală, sadică, multiplă, personalitatea de tip A. Autorii iau în calcul și posibilitatea unor profile care să reunească caracteristici ale mai multor tipuri.

Tulburări ale personalității

Grupa A – Personalități excentrice și bizare

- ✓ Personalitatea paranoică
- ✓ Personalitatea schizoidă
- ✓ Personalitatea schizotipală

Tulburarea paranoică a personalității se caracterizează prin tendința generalizată și nejustificată, care se manifestă în diverse contexte, de a interpreta acțiunile altor persoane ca fiind orientate în mod deliberat pentru a-l umili sau amenința pe cel în cauză, suspiciozitate exagerată, neîncredere generalizată, interpretativitate, distanțare, tendințe de succes valorizare, dificultăți de relaționare, integrare, rigoare logică, persuasiune, slabă toleranță la eșec, combativitate, tenacitate, exigență, incapacitate de cooperare, supravalorizarea puterii personale corelat cu disprețuirea celor slabi, fantezii de grandoare.

Tulburarea schizoidă a personalității are drept caracteristice următoarele trăsături: sociofobie, nonimplicare, rezonanță afectivă redusă, slabă disponibilitate de a trăi eșecul, solitudine, înclinația către introspecție, indiferență față de laudă sau critica celorlalți, nonconformism.

Tulburarea schizotipală are următoarele trăsături: anxietate de fundal cu conținut predominant social, convingeri ciudate, gândire magică, convingerea că posedă însușiri rare, excentricitate.

Grupa B – Personalități dramatice și emoționale

- ✓ Personalitatea antisocială
- ✓ Personalitatea borderline
- ✓ Personalitatea histrionică
- ✓ Personalitatea narcisistă

Tulburarea antisocială este cu siguranță cea mai evidentă tulburare a personalității prin sfidarea normelor morale, sociale, a regulilor, obligațiilor, conduita arogantă, disprețuitoare, lipsa de regret, remușcare, ignorarea expectațiilor negative și a consecințelor, incapacitatea de a învăța din experiențe negative, tendința de a blama/ injuria pe alții, incapacitatea de a menține relații autentice/ durabile.

Tulburarea borderline caracteristici: versatilitatea relațiilor interpersonale, binomul dispozițional în raportul interpersonal, reacții impulsiv-agresive la incitații minime, intoleranța solitudinii, sentimentul de vid interior, reactivitatea/ instabilitatea dispoziției, comportament imprevizibil, acreditare afectivă exclusivă, acte autodistructive repetitive.

Tulburarea histrionică se prezintă astfel: polarizarea atenției celorlalți, labilitate/ versatilitate dispozițională, comportament seducător, provocator, conduită erotizată, impresionabilitate/ sugestibilitate/ permeabilitate dispozițională, catarsis afectiv facil, dramatizarea conținutului comunicării, personalizarea relațiilor, incapacitate de a menține relațiile, aviditate pentru

noutate, intoleranță la ignorare/ periferizare, incapacitate de amânare, entuziasmare facilă/ efemeră, comportament manipulativ, dependență de cel investit afectiv, amenințări cu suicid și tentative demonstrative de suicid, amnezia traumelor/ frustrărilor/ afectelor.

Tulburarea narcisică are ca note specifice trăsături precum: autoevaluare exagerată/ nerealistă, idealizarea propriei persoane, expectații disproporționate la însușirile exagerate ale sinelui, conduită distantă, arogantă, emfatică, nonreceptivitate, instabilitate la opinii diferite, aviditate pentru titluri, onoruri, ranguri, fantasme de succes nelimitat, putere, bogăție, strălucire, manipulator în relații, sensibilitate la critică/ insucces/ frustrare/ pierdere, sentimente ostile sau malefice.

Grupa C – Personalități anxioase și ineficiente

- ✓ Personalitatea evitantă
- ✓ Personalitatea dependentă
- ✓ Personalitatea obsesiv-compulsivă

Tulburarea evitantă are un profil cu caracteristici precum: sociofobie și evitarea activităților care implică relații sociale, prudență/ rigoare la relațiile interpersonale, teama de a fi ridiculizat/ rejectat, teama de a fi criticat/ umilit în public, stare de aprehensiune, anxietate persistentă, pervazivă și limitativă, teama de a iniția noi relații interpersonale, subestimarea disponibilităților personale, dorința de a fi acceptat, simpatizat, dificultate de deliberare/ decizie, tendința de a exagera riscurile/ eșecurile/ pericolele.

Tulburarea dependentă a personalității se caracterizează prin: autostimă redusă, subestimarea calităților/ disponibilităților personale, nevoie de aprobare acceptare/ suport, sacrificii în vederea obținerii suportului social, acordă altuia girul propriilor sale responsabilități, dificultatea de a lua decizii la problemele personale, reducerea sau anularea inițiativelor, nevoia de atașament, teama de a fi abandonat, toleranță excesivă față de persoana investită ca protector, limitarea relațiilor sociale, evitarea responsabilităților, tendința de a interpreta orice contrariere/ dezaprobare ca expresie a neîncredere sau incapacității personale.

Tulburarea anancastă are trăsături caracteristice: valorizarea regulilor, ordinelor, concentrare pe detalii, perfecționism, tendințe de sacrificiu și devotament pentru muncă, intoleranță la indiferență, conștiinciozitate, scrupulozitate, inflexibilitate, militanți ai standardelor înalte autoimpuse, exigență față de ceilalți și tendința de a impune propriile standarde, neîncredere în reprezentare, teama de schimbare, adepți ai stabilității și conservatorismului, înaltă valorizare a conduitelor relaționale, incapacitate de exprimare a sentimentelor tandre, relații interpersonale reduse, indecizie și dificultăți de delibarare.

Bibliografie:

- Iamandescu, I.M. – Psihologie medicală, ed.II, Ed. Infomedica, București, 1997, pag. 13-23
- Tudose, F. Tudose, C., Dobranici, Letiția – Psihologia și psihiatrie pentru psihologi, ed. Infomedica, București, 2002, pag. 19-27